

DANI KRAJOLIKA

Međunarodni simpozij

Budućnost povijesnog urbanog krajolika Grada
Dubrovnika, dobra svjetske baštine (UNESCO)
nove metodologije urbane konzervacije u kontekstu upravljanja prostornim
razvojem

mr.sc. Maja Nodari
“za Dubrovnik”

radna verzija

Dubrovnik, 06. i 07. studenog 2014.

RADNA VERZIJA Sažetog pregleda povijesti Dubrovnika, nastanka, rasta, administrativnog ustroja, sustava obrane, gospodarstva i urbane infrastrukture izrađena za potrebe izrade Procjene utjecaja plana na kulturnu baštinu za značenitost svjetske baštine - grad Dubrovnik (HIA Dubrovnik)
S obzirom da je ekspert koji izrađuje HIA-u stranac, tekst je preveden na engleski, da bi se najbitnije teme približile izrađivaču.
Ovo je radni tekst, napisan na engleski u jako kratkom roku i ideja je da se nakon lekture i ilustriranja objavi.

www.bastina.eu

 Baština - pokretač razvoja

Zajedničke prekogranične aktivnosti u primjeni novih metodologija na zaštiti i upravljanju prirodnom i kulturnom baštinom na području Dubrovnika i Boke Kotorske

Vodeći partneri:

Opština Tivat
Tig Magnolijska br.1, 85320 Tivat, Crna Gora
Telefon + 382 (0)32 661-345, Fax + 382 (0)32 671-387
E-mail: bastina@opstinativat.com
www.opstinativat.com

Zavod za prostorno uređenje DNŽ
Petlovićevci 2, 20000 Dubrovnik, Republika Hrvatska
Telefon +385 (0)20 322 800, Fax +385 (0)20 321 055
E-mail: zavod.bastina@gmail.com
www.zzpudnz.hr

Dubrovnik, RADNI MATERIJAL mr.sc. Maja Nodari "za Dubrovnik" 6. studenog 2014.

Partneri i suradnici:

Ovaj projekt je financiran od strane Europske unije

Ova publikacija nastala je uz financijsku podršku Europske unije. Za sadržaj je odgovoran Zavod za prostorno uređenje Dubrovačko-neretvanske županije i ne odražava nužno stavove Europske komisije.

Cross-Border Programme

Croatia - Montenegro
www.cbccro-mne.org

Budućnost povijesnog urbanog krajolika Grada Dubrovnika, dobra svjetske baštine (UNESCO) - nove metodologije urbane konzervacije u kontekstu upravljanja prostornim razvojem

Naručitelj:

Zavod za prostorno uređenje Dubrovačko-neretvanske županije

Tekst: mr.sc. Maja Nodari

Prijevod na engleski: Pave Brailo

Grafičko oblikovanje: Zavod

Štampa: NIK Trade d.o.o. Dubrovnik

Dubrovnik. Komada 10.

UMJESTO UVODA

Posljednjih godina sve više i sve učestalije UNESCO nastoji promatrati svijet koji postaje sve složeniji, a to se putem nesmiljene ekspanzije kapitala reflektira na stanje u prostoru, koje se naočigled mijenja, ugrožavajući i zaštićenu svjetsku baštinu. Stoga se nastoji situacije prevenirati, a ne djelovati nakon degradacija. UNESCO-vo savjetodano tijelo ICOMOS (Međunarodno vijeće za spomenike i spomeničke cjeline) donosi smjernice za procjenu utjecaja na baštinu za dobra Svjetske kulturne baštine -HIA-, dok se pojam krajolika sukladno Europskoj konvenciji o krajobrazima odnosi na cjelokupni prostor i obuhvaća prirodna, ruralna, gradska i prigradska područja, kao i područja kopnenih voda i mora, a prostor se odavno više ne sagledava parcijalno, već kao ukupnost - te uključuje i urbanizirana područja, zaštićene graditeljske cjeline sa svojim okruženjem, što se odnosi i na svjetsku baštinu kamo spada i grad Dubrovnik sa svojom neposrednom okolinom i svojim širokim kultiviranim okruženjem.

Nužno je i hitno početi primjenjivati u svim segmentima (s akcentom na zakonske okvire) nove metodologije u zaštiti i upravljanju prirodnom i kulturnom baštinom.

No, odavno mi je nestor naše povijesti umjetnosti Cvito Fisković rekao, kako je zaludu svaki zakon, ako baština nije zapisana u srcu!

Maja Nodari

SADRŽAJ

	Str.
1. Sažeti pregled povijesti Dubrovnika i Dubrovačke Republike	5
2. Položaj u okruženju (geostrateški položaj Dubrovnika)	13
3. Rast Dubrovnika i administrativni ustroj	19
4. Sustav obrane Dubrovačke Republike - Fortifikacijski krajolik	27
5. Trgovački i politički pejzaž	47
6. Sustav urbane infrastrukture Grada i teritorija	57

SAŽETI PREGLED POVIJESTI DUBROVNIKA I DUBROVAČKE REPUBLIKE

Dubrovnik, kasnosrednjovjekovni planirani grad, na južnom dijelu hrvatske obale, svojom povijesnom jezgrom smještenom podno prirodne zaštite brda Srđ, sačuvao je kroz stoljeća karakter iznimne urbane cjeline definirane gradskim zidinama, koja ima značajno mjesto u povijesti gradogradnje.

Njegova povijest uvjetovana je geografskim i geopolitičkim položajem na južnoj obali istočnog Jadrana, na razmeđu mediteranskog prostora i balkanskog zaleđa, na granici između suprotstavljenih civilizacijskih silnica. Jedinственost Dubrovnička očituje se u vještini i uspješnosti diplomatskog umijeća očuvanja slobode i neovisnosti, te stalnoj težnji vlastitom političkom individualitetu, balansirajući usred moćnih političkih interesa i svijetova - turskog i kćčanskog- koji su ga okruživali, stekavši političke zaštite i gospodarske koncesije s obje strane. Na egzstencijalnim temeljima pomorstva i trgovine, najprije komune, a onda i uređene samostalne aristokratske države, Dubrovačke Republike, u svom se zenitu (15./16.st.) ubrajao među najrazvijenije zemlje ondašnjega svijeta.

O kontinuitetu života u Dubrovniku svjedoče materijalni tragovi iz prapovijesti i helenističkog doba, te brojni arheološki i numizmački nalazi iz razdoblja rimske antike. Ostaci antičkih i kasnoantičkih ulomaka, pronađeni u podmorju Gradske luke, dokaz su postojanja luke i naselja već i I. stoljeću prije Krista. Ranokršćanske spolije nađene na južnim obodima grada i arhitektonska struktura kasnoantičke sakralne građevine u donjim slojevima predromaničke crkve Preobraženja Kristova (Sigurate), potvrđuju kontinuitet bizantskog naselja u 5. i 6. stoljeću, a o značenju i dinamici razvoja naselja svjedoči i episkopalni sklop smješten sjeveroistočno od Kaštela na mjestu današnje barokne katedrale i Buničeve poljane. Tu je arheološkim postupkom utvrđeno postojanje ranosrednjovjekovne katedrale, troapsidalne bazilike s narteksom i krstionicom.

Jačanje Dubrovnička odvijalo se paralelno s opadanjem gospodarske i političke moći obližnjeg antičkog Epidauruma (Cavtata). Zahvaljujući svom zaštićenom poluočnom položaju i prije slavensko-avarskog naleta početkom 7. stoljeća Dubrovnik je od Epidaura postupno preuzeo ulogu središta. Nasljedovanje Epidaura potkrepljuju legendarni podaci o izbjeglicama koje su nakon njegove propasti prebjegle u Dubrovnik. Na antičkom, epidauritanskom naslijeđu, dubrovačka komuna temeljila je svoj politički identitet i legitimirala svoje crkvene i teritorijalne aspiracije.

Dubrovnik se nastavio razvijati na romanskoj i hrvatsko-slavenskoj etničkoj podlozi pod višestoljetnom zaštitom Bizanta. Gospodarski uspon tijekom srednjega vijeka grad duguje brodarstvu, posredničkoj trgovini i diplomatskom umijeću, ali i vojnoj

snazi. Već se 782. godine spominje izgradnja dubrovačkog arsenala za ratne brodove. Kao utvrđeni grad, opasan zidinama, Dubrovnik je 866./7. odolijevao 15-to mjesечноj arapskoj opsadi. Nedugo potom dubrovačko je brodogavlje sudjelovalo u prijevozu hrvatskih vojnih snaga, koje su uz bizantsku i franačku pomoć oslobodile grad Bari od Arapa. Tijekom 11.st. dubrovačko brodogavlje bilo je u službi Bizanta i hrvatskih kraljeva, a 1032. još je jednom svladalo Arape koji su prodrli u Jadran.

Već u 10. st. Dubrovnik je važno trgovačko i političko središte na istočno-jadranskoj obali. Prvotno obuhvaća poluotok sa sekstijerima Kaštel, sv. Petar i Pustijerna. Zbog postupnog rasta morske razine (oko 3 m u 2000 godina) u idućim se stoljećima postupno nasipao prostor kako bi se grad mogao širiti prema sjeveru i zapadu, a potom je planski nastavljena izgradnja prema padinama Srđa na predjelu Prijeko. Potkraj 13. st. gradski je perimetar definitivno zaokružen zidinama. Novi, urbanistički raster grada utvrđen je nakon velikog požara 1296.g. u skladu s velikim regulacijama 13. st. ne samo po dubrovačkom Statutu, već i intenzivnom razdoblju europske srednjovjekovne gradogradnje tog stoljeća.

Gospodarsko i političko jačanje Dubrovnika imalo je i formalnu podlogu. Krajem 10. st. papa Grgur V. uzdigao je dubrovačku biskupiju na rang nadbiskupije i metropolijskog središta, s kotorskom, barskom i ulcinjskom biskupijom kao sufraganima. Papa Benedikt VIII. 1022. god. palijem je potvrdio jurisdikciju dubrovačkog nadbiskupa (to je ujedno i najstariji dokument izuzetno bogatog Dubrovačkog arhiva, trećeg po značaju u Europi). U jednom u nizu sukoba s Mlečanima, koji se prema dubrovačkim analima zbilo 972. godine grad je dobio i svoga sveca zaštitnika, Parca, svetoga Vlaha. Njegov se lik otada kleše, rezbari, slika i izvezuje na stijegovima, te postaje simbolom komune, a potom, u političkoj neovisnosti, njegovo štovanje izrasta u državotvorni kult, a sjedobradi biskup najmoćniji je obranitelj i zaštitnik dubrovačkog "libertasa". (2009. godine Festa sv. Vlaha, dubrovačkog zaštitnika uvrštena je na UNESCO-vu Reprezentativnu Listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva).

Tijekom 12. st. Dubrovnik sklapa niz trgovačko-političkih ugovora s gradovima, sredozemnim lukama i vladarima susjednih područja, koji mu uz određene ustupke osiguravaju slobodnu trgovinu i plovidbu. Prvi je ugovor sklopljen s gradom Molfetom (1148.), potom s Pisom (1164.), Ravennom (1188.), Anconom (1199.). Poveljom iz 1189. Kulin ban odobrio je Dubrovčanima povlastice u Bosni, a 1192. bizantski car Angel izdao im je dokument o slobodnoj trgovini po Bizantu i Bugarskoj. Osobito važna je povelja cara Ivana Asjena II. o pravima na slobodnu trgovinu po Bugarskoj, iz 1230., kojom su Dubrovčani učvrstili svoj trgovački monopol u širem balkanskom zaleđu, te osigurali uzlet kopnene trgovine, koju je pratio razvoj pomorstva. Brojni trgovački ugovori svjedoče da je Dubrovnik već tijekom 13. st. trgovao s Egiptom, Tunisom i ostalim krajevima sjeverne Afrike. Tijekom druge polovice 13. i početkom 14. st. u trgovačkim kolonijama na Balkanu Dubrovčani postavljaju prve konzule koji skrbe o organizaciji trgovine. Dubrovački trgovci posreduju u trgovini raznih vrsta tekstila, drva, stoke, stočnih i poljoprivrednih proizvoda, soli, ruda, srebra, zlata i druge robe. Zbog razvoja kreditne trgovine i novčarstva Dubrovnik je od 1337. g. počeo kovati svoj novac u vlastitoj kovnici (Sponza). U to doba grad posjeduje velik Fontik (žitnicu), a izgrađen je

i lučki Arsenal. Daljnji razvoj grada bio je donekle usporen velikom epidemijom kuge 1348., u kojoj je stradala gotovo polovica stanovništva.

Poput ostalih srednjovjekovnih gradova, Dubrovnik sustavno razvija samostalne upravne i sudbene institucije i širi komunalnu autonomiju. Godine 1272. donesen je Statut, temeljni zakonik u osam knjiga, kao iskaz pravnog normiranja života - u kojem su kodificirane pravne norme, regulirajući najvažnije segmente života komune (upravu, nasljedno i druga prava, trgovinu, pomorstvo, obrte, urbanizam i izgradnju, agrarne odnose...) Oblikovanje komunalnog društva pratilo je raslojavanje stanovništva tijekom koje je gradski patricijat (nobiles) na temelju stečenog bogatstva i ugleda, izborio vodeću poziciju u odnosu na puk (populus). Krajem 13. st. dubrovačko je plemstvo preuzelo vlast u vijećima komune, a staleška je diferencijacija i zakonski učvršćena 1332. "zatvaranjem" Velikog vijeća.

Nakon poraza u sukobu s hrvatsko-ugarskim kraljem Ludovikom I. Venecija je mirom u Zadru 1358. bila prinuđena odreći se cijele istočne obale Jadrana. Tada se Dubrovnik, jedini od hrvatskih priobalnih gradova, trajno oslobađa mletačke dominacije, jer su dubrovački predstavnici diplomatski vješto uspjeli ishoditi poseban ugovor o statusu svoga grada osiguravši mu temelj za samostalnost i opći prosperitet.

1358. godina prijelomnica je u dubrovačkoj povijesti, za taj grad jedna od najmundrijih političkih stečevina. Višegradskim ugovorom s Ludovikom I. Dubrovnik je stekao zaštitu ugarsko-hrvatske krune i postao dijelom Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske. Dubrovniku je bila zagaranzirana nezavisnost, nepovredivost granica, sloboda trgovine i neutralnost u slučaju rata.

U novom državno-pravnom okviru Dubrovnik je zadobio punu političku samostalnost, stekavši sve bitne unutrašnje elemente vlasti samostalne države, koju je uspio zadržati sve do Napoleonovog pohoda početkom 19. st.

Stekavši postupno sve atribute državnosti - teritorij, državljanstvo, novac, grb, pečat, zastavu, samosvojnu upravu, sudstvo i zakonodavstvo, vlatita diplomatska predstavništva, vanjsku politiku - dubrovačka se komunalna zajednica počinje nazivati republikom (Respublica Ragusina). Njezin je teritorij tada obuhvaćao 1092 km². U gradu je živjelo 5-10 tisuća, a na teritoriju čitave Republike 25-85 tisuća stanovnika, ovisno o gospodarkoj konjunkturi, epidemijama i drugim demografskim okolnostima. Dubrovačka republika bila je izrazito katolička zemlja, a prema osobama židovske, muslimanske i pravoslavne vjeroispovijesti prisutan je bio visoki stupanj tolerancije, ali uz razlike u tretmanu.

Vlast u Gradu i Republici, aristokratskoj državi bila je u rukama Velikoga vijeća (Consilium maius), kao zbora punoljetnih plemića. To je tijelo donosilo zakone, rješavalo državnopravna pitanja i biralo sve državne službenike. Vijeće umoljenih (Consilium rogatorum), tj. Senat, djelovalo je kao operativno političko tijelo koje je određivalo smjernice i povlačilo konkretne poteze u vanjskoj i unutrašnjoj politici. Malo vijeće (Consilium minus) bilo je izvršno tijelo, a bavilo se u prvom redu unutarnjim komunalnim poslovima. Dubrovački knez (Rector) predsjedavao je svim vijećima predstavljajući svojom funkcijom državni suverenitet. Zbog impersonalne, simbolične uloge (jedini "vladar" bio je sv. Vlaho), mandat kneza varirao je od 1 godine, preko 6 mjeseci do 20 dana, da bi se ustalio na samo mjesec dana. Razgranata uprava izvangradskog područja slijedila je zakonitost i red državne

središnjice, primjerenom i smislenom organizacijom, kapilarnim sustavom knežija i kapetanija.

Najsnažniji gospodarski, politički i kulturni uspon Republike uslijedio je početkom 15. st. Zahvaljujući bogatstvu akumuliranom u prethodnom razdoblju grad tijekom 15. st. dobiva novo lice. Odluku iz 1406. godine da se postupno svih 150 preostalih drvenih kuća na općinskom zemljištu zamijeni novim, kamenim kućama, iščitavamo kao instrument društvene politike, u skladu s urbanističkim, komunalnim, zdravstveno-epidemiološkim, higijensko-sanitarnim, socijalno-skrbničkim ustrojem. Liječnička služba uvedena je 1301. godine, ljekarnica postoji od 1317., hospitali-ubožnice od 1347., prvi lazaret (karantena) 1377. godine, 1432. utemeljeno je nahodište, 1435. prva javna škola, 1416. ukinuta je trgovina robljem. Uz izgradnju spremišta žita (žitnica Rupe, silosi izdubjeni u živoj stijeni), popločavanju ulica kamenom, organiziranom sprječavanju i gašenju požara, komunalnu infrastrukturu izvršno karakterizira izgradnja kanalizacijskog sustava, posebno izgradnja impozantnog javnog vodvoda od 1436.-1438., kojim je svježa izvorska voda dovedena u grad iz 16 km udaljenog Šumeta, odražava visoki standard uređene zajednice.

Urbanizam grada Dubrovnika temelji se na racionalnim odlukama i smionoj viziji, na planskoj izgradnji s imperativom pravilnosti i reda kao jamstva društvenog reda, te uspostavi pravilnih građevnih čestica i ortogonalnog sustava ulica, s definiranim javnim i stambenim sadržajima, sazdanim na funkcionalnosti i odmjerenosti, otmjenosti plastičkog ukrasa i suzdržanosti (što je odlika i mentaliteta). Očitujući umijeće pozicioniranja reprezentativnih javnih građevina, poput Kneževa dvora, katedrale, crkve sv. Vlaha, vijećnice, carinarnice, javnog prostora Luže, stvaraju se dominante grada kojoj se podvrgavaju sve ostale gradnje. Proširenja grada flankirana već izgrađenim samostanima, na istoku dominikanskim, na zapadu franjevačkim kompleksom, trasiranje glavne lice Place smjera istok-zapad, koja vodi od vrata od Pila do trga Luže, središta javnog života, dovršenjem svih planiranih uličnih poteza starijeg južnog i novijeg sjevernog dijela, okomitih s Placom, povezujući tako dvije svoje polutke, grad uspostavlja glavne urbanističke okvire. Planirana izgradnja javnih, stambenih, sakralnih i komunalnih objekata potkraj 15. st. uglavnom je dovršena, povezujući istočna i zapadna gradska vrata, s dvjema javnim česnama Velikom i Malom Onofrijevom. Uz dva spomenuta velika muška samostanska kompleksa i nekadašnjih 9 ženskih samostanskih sklopova, 20 ubiciranih crkava i kapela, blokovi gradskog tkiva određuju strukturu stambene arhitekture - u rasponu od skromnog tipa gradske kuće na općinskom zemljištu, do spajanja čestica u blokovima, umnažanja parcela - zoninga, što uvjetuje rast gradnji u visinu na skućenom prostoru i formiranja reprezentativne arhitekture kuće-palače (Pustijerna), stilskih odlika u rasponu od gotike i renesanse (kasnije je baroka) u kontinuitetu stambene namjene do danas.

Prema iskazu suvremenika, rektora slovničke škole, a stranca u Dubrovniku Filipa de Diversisa u prvim desetljećima 15. st. "kuće su izgledale kao od istog graditelja i građene u isto vrijeme". U toj se izjavi i iskustvu očituje slijed i Platonove, Albertijeve, konačno i Kotruljevićeve misli "kako je lijepo da grad ima izgled jedne kuće, a kuća izgled grada". Dubrovnik je doista izgrađen kao zajednička kuća svojih

građana, u duhu zajedništva, štedljivosti i osjećaja m j e r e: simbolizirajući ideale zajednice - m i r i s k l a d n o s t - što su najkarakterističnije dubrovačke riječi.

Dubrovački procvat nastupio je u doba prodora Osmanlija. Kao afirmirana pomorska i trgovačka sila Republika početkom 15. st. dobiva od kralja Sigismunda posebne povlastice. Crkveni je sabor u Baselu 1433. odobrio Dubrovčanima Privilegium navigationis ad partes Orientis, ekskluzivno pravo trgovine sa zemljama pod vlašću islamskih vladara. Tako je Dubrovnik postao jedan od najvažnijih posrednika u trgovini između Istoka i Zapada. Predviđevši značaj osmanlijskih osvajanja Dubrovčani su već od 1458. zasnovali s njima tributarnu vezu kojom su osigurali ranije stečeni monopol i slobodu trgovine. Od 1478. godišnji tribut (harač) koji je uključivao i paušalnu carinu, ustalio se na visokih 12.500 dukata.

Prateći razvoj trgovačke flote Republika je tijekom 15. st. utemeljila više od 20 konzulata, najviše u lukama na Apeninskom poluotoku i na Siciliji. U samom Dubrovniku posebno su se razvile manufakture za proizvodnju i bojanje tkanina, štoviše riječ je o snažnoj tekstilnoj industriji, a procvat su doživjeli zlatarski, klesarski, zidarski, stolarski i mnogi drugi obrti.

Gospodarska snaga stvarana je već tradicionalnim trajnim djelatnostima: monopolum trgovine solju iz Stonskih solila sa zemljama u balkanskom zaleđu, te pomorsko-trgovačkom ekspanzijom, uz to i posredničkom prekomorskom trgovinom rudarskim proizvodima Bosne i Srbije, poglavito srebra - a tim se novcem kupovala katalonska vuna i uzdigla već spomenuta tekstilna industrija. Prema manufakturna suknarska proizvodnja uspješno prosperira samo tijekom prve polovice 15.st., uz veliku potražnju srebra i olova, obje grane bitno će pridonijeti brзом i osjetnom jačanju materijalnih snaga, koje će općom trgovačkom aktivnošću učiniti 16. st. erom najvećeg gospodarskog prosperiteta Republike.

Godine 1500. Dubrovačka Republika imala je BDP oko 900 USD po glavi stanovnika - ili 20% veći nego Švicarska (742 USD per capita), 25% veći nego Francuska (727), ili Engleske (714), 30% veći nego Španjolske (698) ili Švedske (695). Manji jedino od Mletačke Republike (1100), a gotovo dvostruko veći nego ostali dijelovi Hrvatske (490 USD per capita).

Dominantni razvoj grada odvija se tijekom 15.i 16. st, u tzv."zlatnom dobu Dubrovnika", kada je međunarodno priznata država sv.Vlaha zaokružila svoj teritorij: od Kleka na zapadu do Sutorine na istoku, dosegnula zavidan urbanističko - komunalni gradski i izvangradski europski standard uređene zajednice, ubrajajući se među najrazvijenije zemlje ondašnjega svijeta. Stekavši bogatstvo trgovinom, zasijavši duž čitava Sredozemlja svoj kapital, premreživši ga svojim putovima, trgovačkim enklavama, kolonijama u zaleđu, diplomatskim poslanstvima, konzularnim predstavnicima (više od 50) - Dubrovčani su stvorili bazu koju su kasnije mudrošću nadograđivali u svim područjima života: politici, briljantnoj diplomaciji, obavještajnoj službi, arhitekturi, znanosti i umjetnosti.

Bogatstvo i mudrost dvije su glavne sastavnice njihove slobode, koje su omogućile da se iskoristi sretan splet povijesnih okolnosti koji je Dubrovnik učinio posrednikom između Istoka i Zapada, omogućivši da jedna mala državica (i sama permanentno na rubu tjeskobe za vlastiti opstanak) održi samostalnost između dva diva

- Mletačke Republike (surove joj ekspanzionističke suparnice) i Osmanskog Carstva. Možemo se pitati kako to da je turska velesila poštedila tu malu "bjelokosnu" minijaturu, dok je tako lako pregazila kartu Balkana Dubrovniku za ledima. Turski div je trebao (obavještajne) usluge maloga "mrava", a upravo je Dubrovnik Europi otkrivao turski trgovački kontinent koji je silazio u Grad kupovati luksuzne tkanine i finu robu. Usred sraza turskih i katoličkih interesa u Sredozemlju, posrednički je, katolički Dubrovnik zaštićen s obje strane.

Na bogatstvu i mudrosti izrasle su gradske zidine i utvrde, imponantni fortifikacijski sklop koji opasava cijelu gradsku jezgru u dužini od 1940 metara i definira njen opseg, planski reguliran od 13. do 17. stoljeća. Gradske se zidine sastoje od glavnoga gradskog zida, 16 kula, 3 tvrđave, 6 bastiona, 2 ugaona utvrđenja, 3 predziđa s nizom toreta, dvije predutvrde-tvrđave, valobrana Kaše i dva gradska podizna mosta. Grad zapadno brani tvrđava Lovrjenac, istočno preutvrda Revelin. Ističe se moćna kula Minčeta (najstarija kazamatna utvrda u Europi), Bokar, tvrđava sv. Ivana koja zajedno s valobranom Kaše definira Gradsku luku, gdje su smješteni arsenali. Zidine su izgrađivali najvrjedniji domaći i strani graditelji, a cjeloviti dubrovački fortifikacijski sustav jedan je od najbolje očuvanih u Europi.

Na bogatstvu i mudrosti, vođeni devizom "živjeti sa svima u miru" a u kozmopolitskom duhovnom ozračju receptivnih i kreativnih tijekova, stvorene su značajne kulturno-duhovne, intelektualne i umjetničke vrijednosti. U takvom su ozračju stvarali književnici Marin Držić i Ivan Gundulić, znanstvenici Ruđer Bošković i Marin Getaldić, osnivač dvojnog knjigovodstva Benedikt Kotruljević, skladatelj Luka Sorkočević i mnogi drugi.

Katastrofalni potres 6. travnja 1667. godine nije samo velika prijelomnica dubrovačke povijesti, već je doveo u pitanje opstanak grada samog. Nakon "trešnje" koja mu je usmrtila 1200 stanovnika, a grad razrušio, došlo je do požara koji je poharao ostatke grada. Osim gradskih zidina, Sponze, Kneževa dvora, te nekoliko crkava i kuća, Dubrovnik je bio pretvoren u ruševine, a teško je stradao i otok Lopud. Uslijedila je tridesetogodišnja borba za opstanak, tijekom koje je Republika ustrajnošću i samoprijegorom svih staleža prebrodila najteže razdoblje svoje povijesti. Obrativši se za pomoć gotovo svim europskim državama, u pomoć su priskočili tradicionalni dubrovački saveznici: papa, Španjolska, Austrija, Napuljsko Kraljevstvo i mala Republica Lucca.

Grad se postupno obnavlja na sačuvanoj srednjovjekovnoj urbanističkoj matrici, a intervencije su tijekom 17. i 18. st. dijelovima grada dale barokni morfološki i prostorni duh i oblik. Najjača urbanistička intervencija u tkivo grada, uz gradnju nove crkve sv. Vlaha, nastanak Gundulićeve poljane i oblikovanje kuća na Stradunu, jest gradnja isusovačkog kompleksa s monumentalnim baroknim stubištem.

Nakon obnove grada od potresa Dubrovnik se u 18. st. ponovno podiže stvarajući veliku flotu trgovačkih brodova, broj konzularnih predstavnika popeo se na više od 80. Devedesetih godina 18. st. nastoji se prilagoditi zbivanjima u Francuskoj, steći povjerenje nove građanske vlasti, a istovremeno suzbijati sve revolucionarne i demokratske ideje u vlastitoj sredini. Bezuspješno.

Nakon sroma Mletačke Republike 1797. strateški važno područje hrvatske obale postalo je novi cilj Napoleonovih osvajanja. U tom se razdoblju Dubrovnik

pretvorio najprije u poprište diplomatskih, a onda i vojnih sukoba. U opasnosti od ruskog zauzeća, Grad se 27. svibnja predao francuskim postrojbama. Uslijedila je opsada Grada, borbe Francuza s Rusima i Crnogorcima, pljačke i devastacije. Štete od razaranja procijenjene su na 9 milijuna dubrovačkih dukata! Maršal Marmont svladao je Ruse i Crnogorce, te Francuzi preuzimaju vlast u Dubrovniku. Goleme francuske kontribucije i nameti za izdržavanje vojnog aparata, potpuno su iscrpili Dubrovačku Republiku. Dubrovačko je brodogavlje uništeno ili oteto u sredozemnim lukama, trgovina prekinuta, okupacija je potpuno uništila Dubrovnik, u razmjerima Velike trešnje iz 1667.

Dana 31. siječnja 1808. Marmont je mimo znanja Napoleona, koji je s Dubrovnikom imao velike planove (dakako, uz njegovo naknadno odobrenje) naredbom raspustio Senat i dekretom ukinuo Dubrovačku Republiku i nezavisnost. Nakon ukinuća Republike 1808. dubrovačko je područje s Bokom kotorskom podvrgnuto Napoleonovu Talijanskom Potkraljevstvu, a od 1810. do 1814. uključeno u sastav Ilirskih Pokrajina. Odlukama Bečkog kongresa 1815. godine i formalno-pravno je prestala postojati Dubrovačka Republika, a njeno područje pripalo je Habsburškoj Monarhiji.

Na obalama Mediterana nije u prošlosti postojala, a niti sada postoji, slična državna tvorevina kao što je bio Dubrovnik i njegova Republika, koja je srazmjerno svom malom teritoriju i skromnom broju stanovnika, stvorila tako brojnu trgovačku mornaricu, razvila tako jake pomorsko trgovačke veze i osnovala tako veliki broj konzularno-diplomatskih predstavnika po raznim mediteranskim zemljama, ujedno promičući miroljubivost, dobru suradnju sa susjedima i svima drugima, neutralnost u međunarodnim sukobima. Time je dubrovačka država, koja je živjela kao priznata članica onodobne međunarodne zajednice više od 450 godina - bila i ostala značajan i zanimljiv fenomen u europskoj povijesti.

Dodamo li ovom položaju dubrovačke države u okvirima međunarodne zajednice, mudro i suvislo ponašanje Republike unutar svojih granica, tada se ističu poduhvati urbaniziranja svog stanovništva i teritorija, a to je podizanje stotina gospodarskih središta širom cijelog teritorija. Sigurno nisu sva ta središta u istoj kvalitetnoj razini, ali svako od njih na svoj način izražava pripadnost centru - Gradu - kao odraz „ male mjere“ u skladu s urbanizmom glavnog grada, kao dijela svoje definicije. Snaga povijesnog Dubrovnika, ma koliko malen bio, leži u činjenici što je on uspio simboličku sliku svog reda utisnuti po čitavoj širini svoga teritorija.

Ovaj čudesni Grad, jedini na hrvaskoj jadranskoj obali koji je tokom srednjeg vijeka prerastao u istinsku državu - Republiku, koja se održala nekoliko godina dulje od Venecije, a onda je i nju ukinuo Napoleon, jedna je od najtrajnijih i najrazumnijih političkih tvorevina na našem tlu.

Tu se zaista ostvario pojam Jacoba Burckhardta „ države kao umjetničkog djela“.

POLOŽAJ U OKRUŽENJU (GEOSTRATEŠKI POLOŽAJ DUBROVNIKA)

Grad Dubrovnik, administrativno i gospodarsko središte Dubrovačko-neretvanske županije, a nekada Dubrovačke Republike, razvio se na morskoj hridi, na istočnoj obali Jadrana, gdje prestaje niz otoka istočnog jadranskog arhipelaga i počinje otvoreno more. Smjestio se na izrazito povoljnom geografskom položaju koji mu je omogućio poziciju nezaobilaznog križišta pomorskih i kopnenih putova. Otok Lokrum štiti je pješčanu uvalu, povoljnog položaja za luku od razornih valova, a brdo Srđ na sjeveru prirodna je zaštitna od vjetrova čvrstoj stijeni (poluotoku) na jugu, kao i obilje izvora vode, pružali su sigurnost i utočište došljacima. Zbog dobre konfiguracije terena u kopnenom zaleđu, te blagih prijevora preko dinarske reljefne barijere, Dubrovnik je vrlo brzo postao spona između kopna i mora, unutrašnjosti Balkana i Sredozemlja.

Sve navedene pogodnosti koje pruža uža lokacija grada, odlučivale su u odabiru staništa od prapovijesnog doba, omogućujući uz neznatne građevinske zahvate naselja gradinskog tipa. Dodatni čimbenici bez sumnje su arheološki nalazi izvora žive vode (zdenci-puči), potom izuzetna istočna luka s prirodnim lukobranom Lokrumom, Gruško i Gospino polje, plodne površine današnjeg Lapada i Konala, kao i plodne padine podno Srđa i Višnjice, a ne smiju se odbaciti ni mogućnosti korištenja uvala na Lapadu i grušskog zaljeva za pristaništa.

O strateškom položaju Dubrovnika

Smješten na početku srednjeg dijela istočnojadranskog plovnog puta, na mjestu gdje započinje južna skupina dalmatinskih otoka a počinje otvoreno more, ta otvorena pučina bila je velika opasnost za napadače, jer su ih vjetar i more mogli razbiti o stijene, što je gradu pružalo zaštitu. Postavljen na takvu mjestu, grad je imao potpunu kontrolu nad prolaskom brodova, a u slučaju potrebe mogao je intervenirati svojim galijama. Brodovima je Gradska luka pružala potpunu zaštitu od nevremena, od gusara i bilo kojeg drugog napadača i prgonitelja, pa je logična činjenica da je luka mogla biti središte i ishodište grada.

Dubrovnik je, dakle, imao stoljećima važan strateški položaj, što pokazuje i činjenica da su mnogi vladari u novijoj povijesti (napr. austrijski), ali i u doba Napoleona, posebice u starijem razdoblju, u bizantskom i venecijanskom, a vrlo vjerojatno i u grčkim i rimskim vremenima - željeli raspolagati njegovim prostorom i lukom. „Dubrovnik ima i posebnu trgovačku luku koju štiti otok Lokrum. Mašta ne može zamisliti potpuniji i ljepši pomorski lokalitet“, zapisao je u svojim memoarima maršal Marmont o starom dubrovačkom Portu.

Venecija je stoljećima bila Dubrovniku takmac u pomorskoj i kopnenoj trgovini, želeći omesti njegov razvoj i dobiti njegovu luku. Za Veneciju je ona bila važna strateška točka jer se nalazila na dugom pomorskom putu od Venecije prema

istočnom Sredozemlju, pa bi joj posjedovanje dubrovačke luke omogućilo bližu vezu sa svojim posjedima na Levantu, ali i sa Carigradom, također važnim središtem pomorskog prometa.

Početak geneze grada

Iščitanje početaka geneze grada, premda ne same jezgre, već šireg područja koje mu je prirodno gravitiralo, u nedostatku prvorazrednih izvora, bilježi artefakte neolitičke provenijencije na nekoliko prapovijesnih lokaliteta na području Astoreje (Močiljska i Vilina špilja u Rijeci dubrovačkoj), a prostor prvotnog dubrovačkog teritorija Astoreje „posut“ je prehistorijskim gomilama (Astoreja je bila naseljena u neolitiku od 3000-2000 godine), osobito na području Župe dubrovačke: kamene gomile-tumulusi: Vidovo groblje povrh Zavrelja, gradina u Čibači zvana Mitareva gomila.

Najznačajniji su prehistorijski lokaliteti (sukladno nalazima keramike) brda s utvrdama Spilan i Gradac.

Žarkovica prema Brgatu (Evans): prehistorijski grobovi

Povijest prostora Astoreje s etničkim migracijama prikazat će se u poglavlju Rast Dubrovnika pa slijede:

brončano doba:

keramika iz Viline, odnosno Močiljske špilje povrh Mokošice, gradina Čijak na Osojniku;

brončano i željezno doba:

Župa dubrovačka, Donji Brgat (Zavrtje), brdo podno Dupca, Čibača crkva sv. Matije (Mačela) tipična gradinska keramika;

željezno doba:

Prevlaka kod Stona (metalni nakit grobnice, utecaji s Glasinca), Lokrum (metalni nakit, grobnice, fibule 6. i 5. st. prije Krista), Cavtat (grčko-ilirska kaciga, naušnice, ogrlice d 6. do 1. st. prije Krista), Čilipi.

Prijelazno razdoblje iz kamenog doba (neolita) u metalno (bakreno-eneolitic) obuhvaća prva dva stoljeća II. tisućljeća. Velike migracije indoeuropskih skupina u više navrata. Pomicanje neolitskog stanovništva prema Jadranu, međusobne infiltracije, oblikovanje etnosa Ilira (Neoličani, Protoiliri, gradine-oko Dubrovnika Gradac i Mali Gradac, sepulkralni ostaci brončanog i željeznog razdoblja istočno od Bosanke: Gomila više Dolića i Gomila, na Rajčevići prema Brgatu i Bratovu - izrazito strateške pozicije!!!)

Iliri: Plereji nastavaju područje od Boke Kotorske pa do Neretve, u III. st. pr. Krista vlast Ardijejaca = ilirska država od Vojuše u Albaniji pa do Neretve, su-premacija na Jadranu do 135. g. prije Krista.

Područje potpada pod Rim, završetak ovog procesa krajem I. milenija prije Krista, do konačnog pada Zapadnog rimskog carstva 476. godine. Ovaj proces ujedno završava, dakle, krajem prvog tisućljeća prije Krista, što ujedno označava

kraj prapovijesti i stupanje naše regije u povijest.

Središte rimske vladavine u okolici Dubrovnika je Epidaurum, prvi se put spominje 47. godine stare ere pr. Krista.

Glavna rimska uporišta na istočnoj obali Jadrana kolonije su rimskih građana: Epidaurus, Narona, Salona i Jader.

Katkotrajna vladavima Gota nad tim našim područjem.

Dalmaciju osvaja istočnorimski, bizantski car Justinijan 535-536 godine, razvoja kasnoantičke kulturne baštine

Kršćanstvo (Milanski edikt 313. g.). Prema predaji u III. st. osnovana biskupija u Epidauru, prvi povijesni podatak iz 530.

Sustavna i sondažna arheološka istraživanja unutar perimetra povijesne jezgre Dubrovnika, u kontekstu obnove od potresa 1979. iznjedrila su podosta arheoloških nalaza relevantnih za tezu o naselju koje je **paralelno egzistiralo s ilirskim Epidaurum, kasnije rimskom kolonijom.**

popis lokaliteta: katedrala, crkva Sigurata, valobran Kaše, muo Od Ponte, ulica Kneza Damjana Jude, crkva Rozario, crkva sv. Stjepana, ulica Od kaštela, lica Ivana Rabljanina, park Gradac.

karta: tlocrt grada s ubiciranim starokršćanskim ulomcima (Žile, naselje pije Grada, karta), časopis „Dubrovnik“, str. 117.

Najstarija vijest o Dubrovniku/ ravenatski kozmograf - Epitaurum id est Ragusium - Kozmografija Anonima Ravenjanina, jedan je od najdragocjenijih zemljopisnih izvora za topografiju naših krajeva u antici, odnosno kasnoj antici, jer anonimni autor iz Ravenne (ne znamo kad je živio, bio je svećenik, djelo je moglo nastati prije druge polovice 6. st. /ne može biti mlađe od 600./ jer nema nikakva spomena o velikoj provali Avara i Slavena i propasti rimske Dalmacije u prvim desetljećima 7. stoljeća) navodi najviše imena gradova i toponima kojih nema ni u jednom drugom vrelu:

Dubrovnik se kod Anonima spominje poznatom sintagmom: Epitaurum id est Ragusium. (Cavtat to je Dubrovnik), to je najstariji spomen Dubrovnika. I znači da je Dubrovnik naslijedio i zamijenio stari Epidaur, te da Epidaur u 7. st. više nije postojao kao grad. U komunikacijskom smislu znači i to da je Epidaur je na glavnoj cesti, a od njega vodi odvojak do Raguzija - kontekst spomena Dubrovnika, riječ je o nizu gradova južnog dijela Dalmacije - prema Anonimu Ravenjaninu:

Butua (Budva)

Decadaron (Kotor)

Buccinium (Ulcinj)

Racinium (Risan) – gradovi koji dolaze nakon Epidaura/Raguzija, a nakon njih slijede:

Asamum (Trebinje)

Zidion (Mosko kod Trebinja)

Pardua id est Stamnes (Ston)

Turres (Mogorjelo kod Čapljine)

Narrona (Vid kod Metkovića)

+ toponimi: Biston (Bast kod Makarske), Mucru (Makar/Makarska), Gedate (Gata u Poljicima), Musaro (mjesto uz planinu Mosor), Umone (Gračić nad Žrnovnicom?), Dridum (Drid, zapadno od Trogira), Tabia (u zaleđu Šibenika), Impletus (zapadno od Skradina), Decimin (Dicmo), Emanio/ Sarsiteron/ Orba/ Epilento (niz naselja koji se proteže od Imotskog prema Mostaru)

niz mjesta koja su ujedno i postaje duž mreže rimskih cesta, slijede ih „putne karte“, nalik jedinoj sačuvanoj Peutingerovoj karti (Tabula Peutingeriana), vidi Mithad Kozličić, Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana (izbor planova i veduta do kraja 17. stoljeća, Zagreb 1995.).

Okruganje Dubrovnika početkom 7. stoljeća, Velika seoba naroda, doseljavanje Slavena, različitih naroda, uključujući i Hrvate - oblasti se prostiru unutar ovih granica: između Drave i Save, Risnjaka, Une i Ličke Plješevice - Panonska Hrvatska;

od ušća Raše (Istra) do utoka Cetine, od Jadrana preko srednjeg i donjeg toka Vrbasa na istok prema Bosni i Drini, prostire se Primorska Hrvatska;

između ušća Cetine i donjeg toka Neretve smjestili su se Neretvani (Pagani);

od Neretve do Dubrovnika - Zahumljani;

od Dubrovnika do Kotora nalaze se Travunja i Konavle;

od Kotora do Bojane i ušća Drima proteže se Duklja;

u porječju gornje Bosne okupila se Bosna;

u slivu Pive, Tare, gornje Drine i Lima obitavaju Srbi.

Za Hrvate, Srbe, Neretvane, Zahumljane, Travunjane, Konavljane i Dukljane kaže (i piše) bizantski car Konstantin Porfirogenet da su se za vrijeme bizantskog cara Mihajla II. (820-829) odvojili od Bizantskog Carstva, postali samostalni i nezavisni ne pokorajući se nikome.

10. stoljeće (949. godina) Konstantin Porfirogenet „De administrando Imperio“, temeljni tekst o postanku Dubrovnika, ispisi iz vrela, znanstveno i prijeporno analizirani, najautentičnije Radoslav Katičić, o tome „Dubrovnik“ Novije znanstvene spoznaje o genezi grada Dubrovnika

Sukladno navodima bizantskog cara Porfirogeneta Dubrovnik je već u 9. stoljeću bio utvrđen grad s lukom i mornaricom, jer je mogao izdržati opsadu Saracena s mora u trajanju od 15. mjeseci, a nešto kasnije sudjelovao je u oslobodjenju Barija od saracenske opsade.

Povijest Dubrovnika i njegove komune, kasnije republike, podijeljena je u vladajućoj znanstvenoj periodizaciji na razdoblje, sukladno tome čiju je vrhovnu vlast (zaštitu, protektorat) Grad priznavao.

Bizantsko razdoblje u Dubrovniku do 1205.

535.g. bizantski car Justinijan, akcija istjerivanja Istočnih Gota iz Dalmacije i Italije, ratovi su se vodili oko preuzimanja Salone (crkveni sabori 530. i 533.), koju te iste 535. zauzima Bizant, ali je 536. moraju prepustiti Gotima. Iste godine Justinijan šalje vojskovođu Konstancijana da povrati Salonu, na putu iz Drača zaustavi se vojskovođa u Epidauru. Goti prisiljeni zauvijek napustiti Salonu. Bizantinci su 537. osvojili Dalmaciju. Epidaur i područje kasnije Astoreje ostali su pod suverenitetom Bizanta.

Od ranog srednjeg vijeka Dubrovnik je pod vlašću i zaštitom Bizanta uz male prekide, jer ga nastoje pokoriti razni osvajači: Saraceni, Venecija (privremeno 1171. u ratu s Bizantom), Normani (od 1185. do 1192.), vladari slavenskih država iz kopnenog zaleđa. Dubrovnik do 1205. godine priznaje suverenitet Bizanta. Grad s područjem funkcionira kao komunalna zajednica, poput ostalih dalmatinskih i primorskih komuna.

Mletačko (Venecijansko doba) od 1205. do 1358.

Dubrovnik ponovno potpada pod Veneciju. Već u razdoblje venecijanske, mletačke vlasti ima vlastitu samoupravu i naziva se komunom. Jedino je knez Mlečanin kojeg imenuje Venecija, ali vlast preuzima pod stijegom sv. Vlaha, dok su u ostalim tijelima gradske uprave Dubrovčani. Razvijena je općina (komuna), s trgovinskim odnosima na Sredozemlju i Crnom moru, te kontinentalnom zaleđu. Razvitak političkog i pravnog sustava, kodifikacija Statuta dubrovačke komune 1272., usvojenog od dubrovačkog puka, uz prethodno odobrenje Velikog i Malog vijeća.

Prvo hrvatsko-ugarsko doba od 1358. do 1526.

Višegradskim ugovorom Dubrovnik je kao dio Dalmacije ušao u ugarsko-hrvatsku državu, čija je vlast kraljeva bila nominalna, jer je Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo zajamčilo Dubrovniku neovisnost, nepovredivost granica, neutralnost u slučaju ratnih sukoba, slobodu trgovine. Mogao je sam donositi zakone, organizirati valst na državnom teritoriju, slobodno pregovarati, te uspostavljati i održavati diplomatske odnose s drugim državama, primati diplomatske i konzularne predstavnike, razvijati trgovinu i pomorstvo.

Zlatno doba Dubrovnika.

Razdoblje tog suvereniteta trajalo je do poraza ugarsko-hrvatske vojske u bitci protiv Turaka na Mohačkom polju. 1526.

Tursko (Osmanlijsko) doba od 1526. do 1684.

Dubrovčani su u cjelosti shvatili važnost i dalekosežnost prodora Turaka u jugoistočnu i srednju Europu, te su za razliku od drugih država tog područja uspjeli uspostaviti i stoljećima održavati dobre i prijateljske odnose s Portom. Već je sultan Bajazid I. Dubrovčanima 1390. dopustio slobodnu trgovinu po cijelom carstvu. No, zaštita je imala svoju cijenu u tributu, haraču (dok ima svoju cijenu sloboda nije skupa!)

Dubrovački je tribut Turskoj započeo već 1442. obvezom da se sultanu donosi godišnji „dar“ u srebrnom posudu vrijednosti 1000 dukata. To je zatim pretvoreno u godišnji novčani tribut od 1.500 dukata, pa 5.000, te 9.000 (1471.), 10.000 (1475.), pa konačno 12.500 dukata (1478.), cifra na kojoj se ustalio, izuzevši 15.000 (1480.)

Republika je imala i prihvaćala, u skladu s prilikama, i dvostruki tributarni odnos: Turska/Ugarsko-hrvatska država. S ovom potonjom dubrovačka vlada tacite prekida svoj državnopravni odnos iz 1358., premda će hrvatsko-ugarskog kralja još dugo nazivati svojim „prirodnim gospodarom“, ali će mu obustaviti isplate harača! U delikatnim će prilikama Dubrovačka Republika zatražiti i ostvariti novi sustav višestrane zaštite opstanka i statusa svoje države, prije svega Španjolske, vodeće tadašnje sile na zapadnom Mediteranu, zatim djelotvorniju zaštitu od Rimske kurije, pa postupno i od Francuske, a zaštitu od konstantne mletačke opasnosti i ugroze, uvijek i tradicionalno - od Turske.

Drugo doba hrvatsko - ugarskog vrhovništva, austrijske zaštite od 1684. do 1806.

Francusko (Galsko doba) od 1806. do 1815. (Bečki kongres)

Ukinuće Dubrovačke Republike 1815. godine

Habsburška monarhija, Austrijska Carevina od 1815. do 1918.

Kraljevina Jugoslavija do 1945.

SFRJ Jugoslavija do 1991.

Republika Hrvatska

RAST DUBROVNIKA (DUBROVAČKE REPUBLIKE) ADMINISTRATIVNI USTROJ

- a) prvotni teritorij
- b) stjecanje teritorija
- c) teritorijalne aspiracije
- d) administrativni ustroj

O počecima Dubrovnika i u povijesnom, teritorijalnom, lingvističkom i inom segmentu i danas se vode znanstveni dijalozi, prijepori, istraživanja, ali i sve jaču ulogu igra interpretacija o genezi i postanku Grada temeljena na arheološkim nalazima, u pomanjkanju povijesnih izvora i historiografskih zapisa. Jedna od najstarijih vijesti zasvjedočena je u djelu bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta, 949. u djelu „De administrando imperio“.

Tek u najnovije vrijeme, nakon što su 1981. godine ispod dubrovačke katedrale otkriveni ostaci ne samo romaničke katedrale, već mnogo starije crkve, otvorila se ponovo rasprava o počecima Dubrovnika. Trebat će još dosta vremena proći dok se sve slegne i razbistri. Stoga, iznova na arheologiju!

Posljednjih dvadesetak godina sustavna i sondažna arheološka istraživanja unutar povijesne dubrovačke jezgre, u kontekstu njegove obnove nakon potresa 1979. (jer je Dubrovnik izrazito seizmološko područje), iznjedrila su podosta nalaza relevantnih za tezu o naselju koje je bilo prije Grada i paralelno suegzistiralo s ilirskim Epidaurum, kasnije rimskom kolonijom. Za to uporište daju neopravdano zanemareni nalazi predrimskih novca, pronađenih ispod dubrovačke katedrale, koji predstavljaju, za sada, najstarije materijalne ostatke unutar perimetra Grada. Novci su ilirskog ili helenističkog podrijetla, datiraju iz 3. ili 2. stoljeća prije Krista.

Za postojanje naselja na lokaciji današnjeg Dubrovnika u rimskom periodu jamačno govore arheološki nalazi pronađeni diljem njegova zapadnog areala (Na Andriji). Fundus sačinjavaju numizmatički (74 komada novca), epigrafski (4 nadgrobne ploče) i jedna kamena baza.

Stoga arheološki nalazi, intra muros, antičkog ili kasnoantičkog podrijetla potiru ranije pretpostavke koji su tadašnje nalaze vezivali za antički i kasnoantički Cavtat, misleći da su ti nalazi kao plod renesansnog svjetonazora dubrovačkih humanista i njihova kolekcionarstva preneseni iz Cavtata. Sukladno svemu iznesenom, doista je utemeljeno utvrditi postojanje naselja prije Grada. Donja vremenska granica tretira helenistički period prema arheološkim nalazima, a gornja vremenska granica je početak srednjeg vijeka, kada Dubrovnik od svoje metropole Epidaura peuzima biskupski palij, po onodobnom poimanju i vrijednosti rangiranja postaje Grad u pravom smislu riječi.

Da je naselje u kasnoj antici živjelo puninom tadašnjeg duhovnog života rječitio govore starokršćanski ulomci prvo notirani na južnom segmentu Grada, a onda

umnoženi i na sjevernoj strani (crkva Transfiguratio Domini-Sigurata). Ovome se pridodaju i numizmatički nalazi arheološkim istraživanjima dubrovačke katedrale, bizantski novac, koji započinju monetarnim emisijama cara Justinijama. Na prijelazu iz 6. u 7. stoljeće naše naselje, čiji su atributi raskriveni na Bunićevoj poljani s pravom nosi apelativ „castellum“. Prvi put je upravo tim nazivom naslovljeno u arhivskim vrelima. Najstariji navod Grada nalazi se u djelu Anonima iz Ravenne „Cosmographia“, ono čuveno Epidaurum id est Ragusium. Još je upitna točna datacija navedenog djela, ali današnja znanstvena promišljanja govore da ono ne može biti mlađe od 600 godine. Upitne su i do danas teze o postanku Grada, a po nekim autorima razmatra se o mogućem nastanku Dubrovnika kao bizantske utvrde i njegovog postepenog širenja i rasta, također nalazimo potvrdu da je Dubrovnik u 6. stoljeću bio dobro utvrđeno naselje i spoznaju o mogućnosti stolovanja Epidaurskog biskupa u Dubrovniku u kasnom 6. stoljeću. Snažni argument o genezi i postaku Dubrovnika oslanja se na tezu Gradske luke kao ishodišta, nukleusa začetka grada, što potkrepljuju višestruki arheološki nalazi, te komunikacijske prilike, jer su se ljudi stoljećima kretali istim stazama, prilagođenima konfiguraciji terena. Luka kao ishodište glavnih komunikacija povezivala je i pomorske i kopnene putove.

Nastanak Dubrovnika očito treba tražiti u njegovom izuzetno važnom strateškom položaju na dijelu jadranskog plovidbenog puta, ali i u njegovu pomorsko-trgovačkom i lučkom značaju.

Sukladno navodima bizantskog cara Porfirogeneta Dubrovnik je već u 9. stoljeću bio utvrđen grad s lukom i mornaricom, jer je mogao izdržati opsadu Saracena s mora u trajanju od 15 mjeseci, a nešto kasnije sudjelovao je u oslobođenju Barija od saracenske opsade.

a) Prvotni dubrovački teritorij dijelio se na civitas (grad) districtus (kotar). Civitas označava sam grad Dubrovnik unutar zidina.

Distrikt (kotar) je dio izvan zidina i dijelio se na Insulae (otoci) i Astarea.

Astarea je obuhvaćala kopneno područje Župe (Brenum), Šumeta (Juncetum, Junchetum), Rijeke (Umbula, Ombla), Zatona (Malfum, Malfium) i Gruža (Gravosium), čije se područje prostiralo sve do gradskih zidina.

Za zemljišno područje Astareje upotrebljavao se izraz terra firma (kopno) ili hereditas (baština), odnosno djedina.

Toponim Astarea znači kraj uz more. Dubrovačka Astareja prostire se od Cavtata do Zatona, silazi s Orašca i utječe u more.

Astareja je zacijelo vrlo rano postala sastavni dio Dubrovnika. Epidaurani, preživjeviši nalet Slavena, sklonili su se na „strma mjesta“, kako je rekao car Konstantin Porfirogenet. Dubrovački analisti pišu da su naselili, navodeći ih izrazito kao strma mjesta, utvrde Spilan i Gradac u Župi, gdje arheološki podaci i toponimija ukazuju na organiziran život prije 7. stoljeća, jer su Dubrovčani, kao i gradovi ostale Dalmacije imali svoj gradski ager.

Prvotni kopneni i izvangradski dubrovački teritorij, njegov gradski ager, u izvorima zvan baština, hereditas, terra firma, Astareja, sastavni je dio grada Dubrovnika, njegove uprave u svojem osnovnom opsegu zacijelo još od 7. stoljeća. Tu tvrdnju davno je, u 18. st. izrazio i Dubrovčanin Nikola Ivanov Bona koji kaže da su Dubrovčani posjedovali Župu od početka, da se s pravom može reći da je ona dubrovačko polje, dubrovački ager.

Drugi dio dubrovačkog kotara čine otoci, insulae, koji nisu spadali u Astoreju. Oni poput prstena okružuju njegovo kopno. To su: Mrkan, Bobara, Supetar, Lokrum, Grebeni, Daksa, sv. Andrija, Koločep, Lopud, Ruda, Šipan, Jakljan, Olipa i nekoliko otočića uz Šipan: Tajan, Crkvine, Kosmeč, Mišnjak. Otoci Koločep, Lopud i Šipan bili su naseljeni proizvodnim stanovništvom, pa ih je Dubrovnik podvrgnuo pod svoju vlast. Ta tri elafitska, „jelenja“ otoka su insulae u pravom smislu riječi. Svi ostali otoci, otočići, grebeni, hridine uklopili su se u opći pojam dubrovačkog districta, kotara. Analisti, kroničari, povjesničari imaju različita mišljenja o tome kada su postali dubrovački, ali pevladava ono da su ih imali „od pamtivijeka“ i prije Astoreje (jer su kao pomorci bili jači u svako vrijeme od Slavena iz okolice).

b) stjecanje teritorija

Područje i opseg Astoreje nije uvijek imalo točnu granicu. Ono se sužavalo ili širilo prema prilikama u zaleđu i ovisilo o snazi zaleđa. Konačnu granicu Astoreje moguće je povući 1366. kad su Dubrovčani ponovno dobili gornje područje Astoreje i to podijelili svojim stanovnicima. (Uroš IV. je u doba slabljenja raškog carstva, 1357., vratio Dubrovčanima gornje dijelove Astoreje „od Ljute do Kurila“).

Ta je granica išla od potoka Ljute na današnji vrh kunja Glavica, zatim vrhovima brda povrh Plata na današnji Veliki Opasaonik, Zvijezdu povrh Zavrelja, Malašticu povrh Petrače, vrhovima brda povrh Buića i Postranja na Ivanicu, skreće na jug prema Gornjem Brgatu, sve vrhom brda. Zaokreće na zapad vrhom brda Pares na Vrašticu povrh Šumeta, do vrha Golubov kamen povrg izvora Rijeke. Odatle je išla uglavnom starom granicom Astoreje s tom razlikom što je sad obuhvatila Vrijesno brdo povrh Rožata i Prijedora i uski pojas zemlje do Mokošice, tako da se granica pomakla prema brdu, Kurilu. I današnja državna, hrvatska granica iznad Župe, Šumeta i Rijeke potječe iz tog vremena.

- karta Astoreje, konačni opseg (Josip Lučić)

b) Teritorijalni opseg dubrovačke komune u 13. st., prije stjecanja samostalnosti, sezao je na kopnu od dubrovačke Župe na istoku do sela Zatona iza dubrovačke Rijeke na zapadu, obuhvaćajući još i otoke

- u 13. stoljeću, 1252. godine Dubrovčani su uspjeli dobiti otok Lastovo;
- u 14. stoljeću, 1333. godine poluotok Pelješac sa Stonom;
- u 14. stoljeću, 1345. godine otok Mljet;
- u 14. stoljeću, 1357. godine pojas povrh Župe dubrovačke od Ljute na granici Konavala do sela Kurilo (Petrovo selo);

Nakon stjecanja samostalnosti političke su potrebe, posebno i naglašeno štrajbski i sigurnosni razlozi, kao i gospodarsko-ekonomski razvitak potakli širenje dubrovačkog teritorija, pa slijedi:

- Potkraj 14. stoljeća, 1399. godine stječu Slansko Primorje ili Terrae nuove;
- U 15. stoljeću, 1419. godine istočni dio Konavala;

- U 15. stoljeću, 1426. godine zapadni dio Konavala sa Cavtatom, koji od ponovnog pripojenja više nije u sastavu Astoreje.

primjer dubrovačke „mikro regije“

Konavle, najjužniji dio Hrvatske, obuhvaćaju zemljovidno i strateški zaokruženo priobalno područje nekadašnje Dubrovačke Republike s kojom su u prošlosti bile politički, gospodarski i kulturno povezane, opsega oko 210 km².

Dubrovačka Republika prostirala se na 1.357 km² kopnene površine, pa su joj Konavle bile peti dio cjelokupnog državnog teritorija. Konavle se dijele na : Gornju i Donju Bandu, između kojih se prostire Konavosko polje, te Vitaljinu s Moluntom i Prevlakom, Cavtat s Obodom i Konavoska brda. U Konavlima je izgrađeno oko stotinjak što sela što zaselaka i to uglavnom blizu izvorskih voda ili plodnih površina, te urbane cjeline i seoska vlastelinska gospodarstva- ljetnikovci. U Pridvorju je stolovao konavoski knez, u Mrcinama potknez, nakon utruća Republike to su Cavtat i Gruda.

Time je u 15. st. konačno bio zaokružen teritorij dubrovačke države koji je obuhvaćao: na zapadu poluotok Pelješac, Ston i Primorje, te pored najstarijeg dubrovačkog područja Astoreje (Zaton, Šumet, Rijeka, Gruž i Župa, distrikt Brgat, Gornji i Donji Brgat, Žarkovica, Bosanka, brdo Srđ), još Cavtat i Konavle na istoku. Tako je vlast dubrovačke države obuhvatila područje od Kleka do kraja Konavala, tj. do Sutorine, ali nije doprla u unutrašnjost, već se protezala uz obalni pojas obuhvaćajući i otoke Lastovo, Mljet, Šipán, Lopud i Koločep, kao i sve manje otoke, otočiće i grebene uz njezinu obalu: Bobaru, Mrkan i Supetar pred Cavtatom, Lokrum pred Dubrovnikom, Daksu pred Gružom, kao i otoke sv. Andrija, Jakljan i Olipa kod Vratnika, blizu Stona. Ukupna površina dubrovačke države- Republike protezala se na oko 1375 km², s oko 35.000 stanovnika (I. Mitić).

c) teritorijalne aspiracije

Sukladno međunarodnim prilikama i opasnostima na širem europskom planu, ali i u okruženju, primjerice opasnoj akciji turskog funkcionara Enehana 1590., koji je Republici nastojao oteti Konavle i Gruž, Dubrovačka Republika nastojala je na sporazuman način zadobiti i priključiti svom državnom teritoriju i podosta velike predjele u zaleđu Konavala: Trebinje s Površi i Lugom, župu Vrm i Vrsinje, Bileće, Dračevicu, tj. zapadni dio bokotorskog zaljeva s Herceg Novim, Morinjem i Risnom. Željelo se time ne samo proširiti državni teritorij, već i bolje osigurati posjed Konavala, kao i prilaze na bliža izvangradska područja Dubrovnika. Stjecanjem Dračevice na istočnom dijelu bokotorskog zaljeva moglo bi se parirati mletačkim pozicijama. Nije joj to uspjelo. Premda je bosanski kralj "darovao" 1451. Vrsinje "sve po kotaru sa svim selima i zaseocima" i "župu Dračevicu"..." do međe kotorske". Mirovne su pogodbe u teritorijalnom pogledu utvrdile: status quo ante".

Stare, pak, težnje dubrovačke da svojoj domeni priključe i ušće Neretve također nisu uspjele niti tijekom 15. i 16. st., već se ostalo na praksi zakupa trga Drijeva, odnosno na povlasticama za prodavanje na tom tržištu, ali je kroz određeno vrijeme imala Republika pod svojom kontrolom otok Posridnicu baš na ušću Neretve, pa time i efikasniju zaštitu dvojih interesa u Drijevimu.

Mnogo je napora ulagala dubrovačka vlada početkom 15. st. da od ugarsko-hrvatskih kraljeva dobije i otoke Korčulu, Hvar s Visom i Brač, kako bi time proširila svoj državni teritorij; bolje osigurala prilaze prevažnom ušću Neretve; te što više udaljila mletačke pozicije na srednjem Jadranu od grada Dubrovnika i dijelova njegova teritorija. No, svega na 3 godine povjerio je kralj Žigmund (1413.-1417.) Republici upravu nad tim otocima.

Najposlije, treba spomenuti i nastojanje Dubrovčana kod ugarsko-hrvatskog kralja Vladislava, 1444. da im dodijeli luku Valonu s tvrđavom Kaninom u Albaniji. Posjedom te važne izvozne luke, težila je vlada ublažiti svoje stalne brige u snabdjevanju toliko joj nedostatnim žitaricama. Ni ovaj naum nije ostvaren.

d) administrativni ustroj Dubrovačke Republike

Vlast u Gradu i Republici, aristokratskoj državi bila je u rukama Velikoga vijeća (Consilium maius), kao zbora punoljetnih plemića. To je tijelo donosilo zakone, rješavalo državnopravna pitanja i biralo sve državne službenike. Vijeće umoljenih (Consilium rogatorum), tj. Senat, djelovalo je kao operativno političko tijelo koje je određivalo smjernice i povlačilo konkretne poteze u vanjskoj i unutrašnjoj politici. Malo vijeće (Consilium minus) bilo je izvršno tijelo, a bavilo se u prvom redu unutarnjim komunalnim poslovima. Dubrovački knez (Rector) predsjedavao je svim vijećima predstavljajući svojom funkcijom državni suverenitet. Zbog impersonalne, simbolične uloge (jedini "vladar" bio je sv. Vlaho), mandat kneza varirao je od 1 godine, preko 6 mjeseci do 20 dana, da bi se ustalio na samo mjesec dana. Razgranata uprava izvangradskog područja slijedila je zakonitost i red državne središnjice, primjerenom i smislenom organizacijom, kapilarnim sustavom knežija i kapetanija.

Na izvangradskom području uprava je bila drukčije organizirana od one u Gradu. U načelu se primjenjivao isti princip uprave na cijelom izvangradskom području, ali je u praksi bilo razlike, naročito između stajieg i novo pripojenog teritorija.

U cilju jedinstvenog provođenja odluka i propisa dubrovačke vlade i nadležnih organa na cijelom teritoriju, sav je državni teritorij bio podijeljen na tri pokrajine:

Konavle na istoku

Primorje u sredini

Pelješac na zapadu, u ove je pokrajine vlada slala svake godine svoje predstavnike koji su se zvali: knezovi, vice – knezovi, kapetani i upravitelji utvrda ("castellani").

Administrativno područje Republike dijelilo se na knežije (comitatus ili contrata) i kapetanije. Knezovi ("conti") kao upravitelji pojedinih knežija bili su istodobno

i vojni zapovjednici na svom području, dok su kapetani bili pretežno vojnički zapovjednici koji su na svom području imali određenu civilnu vlast. Broj knežija i kapetanija se često mijenjao, a ustalio se od 15./16. stoljeća.

U 15. stoljeću Dubrovačka je republika bila podijeljena na 10 knežija: Ston, Trstenica, Janjina, Slano, Župa i Konavle. Otoci: Lastovo, Mljet, Šipani i Lopud s Koločepom.

U 16. st. podjela se izmijenila, pa ima 11 upravnih područja, 8 knežija i 3 kapetanije.

Knežije: Stonska, Primorska (sjedište u Slanome), Župska (sa sjedištem u Mandaljeni), Konavska (Pridvorje), te otočke - Lopudska, Šipanska, Mljetska, i Lastovska.

Kapetanije: Janjinska, Pelješka (sjedište u Trstenici/Orebić) i Cavtatska.

Na čelu svake knežije i kapetanije bio je knez, odnosno kapetan, plemić, biran među članovima Velikog vijeća, obično na jednu godinu.

Broj knežija i kapetanija mijenjao se, sukladno potrebama Republike, uglavnom tijekom 18. st. postojali su knezovi, po jedan na području Konavala u Pridvorju, Župe u Mandaljeni, Primorja u Slanome, za veći dio Pelješca u Stonu, zatim na otocima Lastovu, Mljetu i Elafitskim otocima Šipanu, Lopudu i Koločepu, a kapetani u Cavtatu, Janjini i Trstenici (Orebićima).

upravitelji utvrda – “castellani”, po jedan u Stonu, Malom Stonu, tvrđavi Podvizd (Ston), a jedan u tvrđavi Sokol u Konavlima.

Na čelu svake knežije bio je knez, a mogao je biti biran i potknez. Kneževu kancelariju vodio je kancelar, osoba od povjerenja dubrovačke vlade. Veliko vijeće obično bi biralo knezove. Izvangradski ili ladanjski knez mao je imati 30 godina i pripadati valstelinskom sloju. Bio je obavezan boraviti u knežiji dok je obnašao dužnost kneza. Izuzetno s dozvolom mogao je biti odsutan, obično u mjesecu rujnu, u vrijeme berbe. Knezovi u Župi, Slanome, Šipanu i Lopudu bili su obvezni na mandat od najmanje 6 mjeseci, a za razliku od stonskog, lastovskog i konavoskog kneza, za koje je vrijedilo razdoblje od 8 mjeseci, ali se i to mijenjalo.

Župski knez

Župska je knežija najstarija. U početku 13. st. administrativna jedinica Astoreje bila je podijeljena na više knežija i svaka je imala svog kneza: Šumet, Gruž, Rijeka, Zaton i Župa. Od početka 14. st. bila su samo dva kneza u cijeloj Astoreji : knez Župe i Šumeta i knez Zatona, Rijeke i Gruža. U 15. st. cijelom Astorejom vladao je samo jedan knez.

Otočki knez

Otočki knez ili knez za Šipani, Lopud i Koločep počeo se birati početkom 14. st. i to među vlastelom iz manje ugledne obitelji. Knezu bi služba počinjala u srpnju i trajala 6 mjeseci. Mogla se produljiti za još jedan mandat, knez je ujedno bio i sudac, te je žiteljima mogao suditi novčanom kaznom do 50 perpera. Plaća otočkog kneza bila je 120 perpera.

Lopudski knez

Kneza za Lopud i Koločep biralo je Veliko vijeće od 1457. također među vlaste-

lom. Za jednogodišnjeg mandata bio je vrhovni upravitelj i sudac, ali mu vlast nije bila apsolutna, jer je redovito sazivao svo stanovništvo na javne zborove na kojima je donosio i objavljivao uredbe. Knez koji je upravljao Lopudom po putama Senata, zajedno je s zborom stanovnika donosio odredbe o stražama, a posebno o obrani otoka od gusara, koji su često napadali ovaj bogati otok. No, postojale su i razvijene bratovštine, od kojih su neke prerasle u cehovska udruženja, sa skupštinama (Lopudska universitas), sa svojim sucima. Lopudski je knez stolovao u raskošnom kneževu dvoru.

Lastovski knez

Udaljeniji otoci imali su vrlo razvijenu autonomiju, otočke su bratovštine preuzimale i više političkog utjecaja. Lastovska je otočka zajednica imala svoje regule, svoje običaje, svoju skupštinu "universitas", svoju općinu "communitas", svoj puk, svoje, plemstvo i svoj Statut iz 1310. godine. Lastovo kroz povijest nije bio lagan "zalogaj" za "tvrdu" dubrovačku vladu zbog snažne autonomije te pučinske lokalne zajednice (krvavo ugušena lastovska buna 1602.). Dubrovčani od 1358. šalju na Lastovo kneza izabranog među uglednijim patricijskim obiteljima. Do dolaska kneza lastovski je zbor, odnosno universitas jedina zakonodavna vlast, koja sve do 1370. samostalno funkcionira, nakon čega mu vlast slabi. Knez je kao izvršna vlast imao službeni pečat Republike, uz sudsku vlast. Plaćali su ga Lastovčani, a bili su dužni prevoziti ga, davati mu drva, zatim ga, po stalno utvrđenim cijenama, opskrbljivati mesom, ribom i povrćem. Knez je stolovao u kneževu dvoru sred mjesta.

Mljetski knez

Od dolaska benediktinaca na Mljet u 12. st., a otok je crkveno pripadao dubrovačkoj nadbiskupiji, benediktinska opatija sv. Marije vršila je uz crkvenu jurisdikciju i civilnu i sudbenu vlast. Već sredinom 14. st. Dubrovčani nastoje na otok slati svog kneza, no to ne ide jednostavno. Od 1410. knez Šipana i otoka odlazi na Mljet 3 puta za vrijeme svog mandata, pa obavlja kneževske dužnosti. Od 1493. bira se knez za otok Mljet na 7 mjeseci sa sjedištem u Babinu Polju. Prvi mljetski knezovi nisu stalno boravili na otoku, već su dolazili nekoliko puta godišnje.

Stonski knez

Od 1343. stonskog kneza bira Veliko vijeće na 6 mjeseci s plaćom od 200 perpera. Uz kneza, drugog grada Republike, kako se nazivao Ston, jako strateško uporište i mjesto gdje su bile Dubrovčanima prevažne solane, biraju se i 2 kapetana, jedan sa sjedištem u Trstenici, a drugi u Stonu.

Mjesto stonskog kneza bilo je jako važno zbog strateškog značaja Stona i Pelješca za Republiku, te se smatralo jednom od najodgovornijih dužnosti, pa su na taj položaj birana samo izuzetno ugledna vlastela. Mjesto kapetana u Trstenici također je bilo od izuzetne važnosti, dok je dužnost kapetana u Stonu mogao obnašati i vlastelin iz srednjih slojeva. Knez je stolovao u svom Dvoru.

Slanski knez

Slano s Primorjem pripojeno je dubrovačkom teritoriju 1399. Veliko je vijeće

najprije biralo kneza za Slansko primorje na 3 mjeseca, a kasnije na 6 mjeseci s plaćom od 200 perpera .

Knez je mogao biti samo vlastelin, a kapetan ili potknez i pučanin. Sjedište mu je bilo u Slanome, u lijepom i postojećem Kneževom dvoru. Jedan potknez imao je sjedište gdje i knez, drugi u Osojniku.

Zahtjevnost njegovih poslova bila je ista kao i kod stonskog kneza. Upravljao je cijelim područjem, u njemu sudio, određivao kazne u građanskim i krivičnim parnicama, ubirao državne pristojbe, dadžbine i poreze

Konavoski knez

Prvi konavoski knez izabran je u Senatu 1420., dok je sve ladanjske knezove biralo Veliko vijeće I on je biran među vlastelom, jedan od najznamenitijih bio je književnik Ivan Gundulić. Knežev mandat trajao je 6 mjeseci, a ako bi otkazao dužnost morao je platiti kaznu od 100 perpera. Knez je imao punu upravnu i sudsku vlast u svojoj knežiji, teže slučajeve predavao je dubrovačkom sudu. Rezidencija konavoskog kneza bila je u kneževu dvoru u Pridvorju. Knežiju su činili: knez, knežaci (kneževi čuvari) i kancelar. Knez je imao dva pomoćnika – potkneza. Sjedište jednog bilo je u Površu, a drugog u Mrcinama. U razdoblju od 1420. pa do kraja 15. st. izabrana su 134 konavoska kneza. Bila je to, očito, nepopularna dužnost među dubrovačkom vlastelom.

Kneževi dvorovi po dubrovačkom teritoriju imalu su uporišne, strateške položaje i funkcije.

SUSTAV OBRANE DUBROVAČKE REPUBLIKE FORTIFIKACIJSKI KRAJOLIK

Sukladno geostrateškom položaju Dubrovnika, u već elaboriranom prilogu, dubrovačka komunalna zajednica, a onda i država, kroz cijelo je vrijeme svog dugog postojanja naročitu pažnju posvećivala utvrđivanju i obrani svog teritorija. U prvom redu odnosi se to na sam grad Dubrovnik, a potom na planirane i utvrđene gradove Stona i Malog Stona, te Cavtata. Osim izgradnje sustava zidina oko navedenih gradova, Dubrovačka je Republika izgradila čitav niz fortifikacijskih građevina u svrhu obrane svog teritorija i svog stanovništva. Pored utvrđenja građenih od države po cijelom teritoriju, postoje i utvrde koje su slično kao i u svim jadranskim, ali i europskim, uzmorskim mjestima služile za obranu od gusara, pljačkaša, agresora - njih su gradile razne zajednice, bratovštine, cehovi, samostani, autonome općine (universitas) i pojedinci iz svojih sredstava, ali uz dozvolu vlade Republike.

Fascinantno je da gotovo cijeli sustav dubrovačke obrane postoji i danas, te da je u nedavnom Domovinskom ratu (1991.-1995.) iznova poslužio.

Fortifikacijski objekti i sustavi tijekom cijele povijesti pretežno su bili vezani za obranu naseljenih mjesta, u prvom redu za zaštitu stanovništva (gradovitvrđave), zatim komunikacijskih pravaca, važnijih raskrižja, riječnih prijelaza i ušća, luka i sidrišta, državnih kopnenih granica i obalnih linija. Uloga, značenje i oblici sustava obrane mijenjali su se ovisno o razvoju vojne doktrine i koncepcije vođenja rata, dometa i rušilačke moći oružja.

Utvrđenja i fortifikacijski sustav dubrovačkog područja koja je gradila Republika

1. Dubrovačke gradske zidine

Čvrsti i monumentalni obruč kamenih zidina čini Dubrovnik onakvim kakav on jest - one ga oblikuju, definiraju, ukrašavaju i ističu. A zidine i Grad su jedno; skupa su nastajali, razvijali se i zajedno starili. Jer Grad bez zidina nije mogao opstati i one su, uz gradskog zaštitnika Svetog Vlaha, bile čuvar njegove slobode, njegova duha i sva njegova bogatstva. Sloboda je više puta bila ugrožena: od Saracena, koji su 966./67. petnaest mjeseci opsjedali Dubrovnik, pa makedonskog cara Samuila, koji je koncem 10. stoljeća prouzročio požar u Gradu, preko srpskih vladara koji su puna dva stoljeća, od 12. do 14. st., uporno prijetili i pokušavali ga opsadama i ratovima zauzeti, sve do Venecije, koja se cijeli srednji vijek i sve do svoje propasti nije odrekla težnje i nastojanja da Dubrovnik postane njezin trajni posjed. Velika i stalna opasnost bili su i Turci, od trenutka njihova pohoda na Europu do momenta kada se mala Dubrovačka Republika, našla u okruženju njihova teritorija. I u najnovijoj povijesti, koncem 20. stoljeća,

Dubrovnik je proživio tešku opsadu Jugoslavenske narodne armije s pridruženim paravojsnim jedinicama Srba i Crnogoraca koje su, u agresiji na Republiku Hrvatsku, Dubrovnik opkolili, izolirali, izgladnjivali, prekinuli mu dotok vode, pak, bombardirali i zapalili.

During the aggression on Republic of Croatia in 1991-1995 the Yugoslav army used a special kind of war called cultural genocide to delete history and culture of one nation. It has to be pointed that the aggression plan on Croatia had military name "Burned land" and Dubrovnik, as one of the significant Croatian historical city, is one unmistakable testimony.

Of 824 houses in the city 566 were directly hit by shells.

75% of old medieval roofs were damaged in heavy bombing.

Streets and facades of old houses were hit directly by 314 shells, and only main street Placa-Stradun got 50.

9 palaces were completely burnt down.

The Franciscan monastery was hit by 48 shells and the church of St. Blasius 6.

Na gradske zidine je do 1994. godine palo 111 granata prouzročivši štete na 128 mjesta. Oštećenja su se nastojala sanirati što je bilo prije moguće a financiranje popravaka omogućile su brojne donacije. Među prvima bila je ona UNESCO-va.

Dubrovačke zidine duge su 1940 metara i tvore složeniji fortifikacijski sustav koji se sastoji od glavnog gradskog zida, 16 kula, 3 tvrđave, 6 bastiona, 2 ugaona utvrđenja, 3 predzida s nizom toreta - niskih polukružnih kula, 3 jarka, 2 predutvrde – tvrđave te valobrana Kaše i 2 podizna mosta. Mjestimično su visoke i do 25 metara a glavni je gradski zid s kopnene strane debeo 4-6 metara dok s morske strane njegova debljina iznosi 1,5-3 metra.

Današnji opseg zidina nastao je u drugoj polovici 13. stoljeća te se one sustavno osuvremenjuju i grade sve do 1660. Svaka utvrda ima svoje ime; većina nosi imena svetaca, neke se nazivlju po svom položaju (Kula od Ploča, Kula ribarnice, Kneževa kula itd.) a neke po vrsti utvrde (Revelin, Kantonata). Zidine su gradili brojni domaći zidari i klesari od lokalnog kamena i smjese vapnenog morta, a među njima su posebno bili cijenjeni graditelji svodova koji su te arhitektonске dijelove izrađivali od vodenog kamena - sedre - laganog, mekog i podatnog za oblikovanje, koji se brao u Mlinima u Župi Dubrovačkoj. Projektanti su bili domaći i strani graditelji, odabrani od gradske vlasti i cijelo vrijeme nadzirani u svom radu, među kojima se ističu Paskoje Miličević, Marin Držić, Nikifor Ranjina, Juraj Dalamtinac, Michelozzo Michelozzi iz Firence, Onofrio i Simeon della Cava, Antonio Ferramolino iz Bergama, Mark-Antonio Bettacci iz Firence te Seporoso Mateucci iz Ferma. Grad je financirao izgradnju fortifikacijskog sustava putem sredstava namaknutih iz raznih izvora - uglavnom carina na razne proizvode ali i raznovrsnih fondova, ostavština, a u kriznim vremenima znalo se raspisati i državni zajam za njihovu modernizaciju.

Prvotne zidine su se sastojale od glavnog gradskog zida koji je imao nazubljenu krunište i obilazni hodnik osvojen na sustav konzola i svodića. Za vrijeme obrane hladnim oružjem, osim osobnog naoružanja (mač i bodež, luk i strijela, štit i ko-

plje) upotrebljavali su se samostrijeli te ratne sprave poput spingardi, koje su izbacivale zapaljene jake strijele i kamene kugle, te tvrđavski samostrijeli.

U obrambenom sklopu nalazile su se otvorene kvadratne kule, od kojih su one na strateški osjetljivim mjestima bile veće i jače. Zatim se zidinama u 14. st. pridodaju predzida te se ujedno miri s kulama znatno povisuju kako bi odoljeli svremenim ratnim spravama. Pridodaju se također s kopnene strane gradski jarci s podiznim mostovima.

Razvojem ratnih sprava, koje su omogućavale sve veći doseg jakih strijela i kamena, gradski zidovi se sve više povisuju. Tada se kule zatvaraju, presvođuju i dobijaju unutrašnje prostorije te znatno povisuju, dobijajući uski, visoki izgled. Ali sistem obrane ostao je isti kao u ranijem razdoblju. Ova faza razvoja gradskih zidina poklapa se sa stilskim razdobljem gotike.

Pojavom vatrenog oružja, kojim se Dubrovnik među prvima opskrbljuje, mijenja se način ratovanja i stoga dolazi do generalne rekonstrukcije gradskog fortifikacijskog sklopa. Dotadašnja relativno tanka i visoka utvrđenja bila su idealna artiljerijska meta koja se lakše pogađala i rušila. Zato se zidovi ojačavaju, podvostručuju, kule se dijelom ispunjavu nasipom, a tada dolazi do znatnog sniženja i kula i gradskih zidova, s formiranjem širih platformi za smiještaj tada moćne artiljerije. Obrana grada se s vrhova zidina premiješta u njihovo podnožje. Tvrđave dobijaju kazamate, kule topovske otvore i kruništa oblikovana jakim prsobranima. Grade se jake oble tvrđave i bastioni a ispred Grada predutvrde - revelini, sa širim brisanim prostorom ispred njih. Ova etapa razvoja gradskih zidina poklapa se sa stilskim razdobljem renesanse. Pojavom vatrenog oružja u Dubrovniku se 1351. godine počinju koristiti prvi topovi a 1410. godine osnovana je dubrovačka ljevaonica topova. Njihova izrada bila je pod strogom državnom upravom koja je pomno birala ljevače topova. Isprva to su bili stranci a zatim domaći majstori kovači i ljevači, među kojima se posebno ističe vrsni Ivan Krstitelj Rabljanin.

Nedavno (2005-2009.), senzacionalno arheološko otkriće unutar perimetra zidina, između kula Minčete i Gornji ugao iznjedrilo je cijeli metalurški pogon za proizvodnju oružja u samom srcu grada. Naime, u 15. stoljeću ove dvije kule se direktno povezuju gradskim zidom pa tako „klijesta“ kao obrambeni element nestaju, no postaju sastavni dio grada koji će dobiti važnu i vrijednu ulogu. Postaju industrijska, metalurška, zona u kojoj se pripremao barut ali i lijevala bronca te proizvodilo oružje. Bilo je to idealno mjesto za takav onodobni vriedan i vitalan sadržaj, pošto je bio u gradu, ali zaštićen gradskim zidinama a opet odvojen od stambenog dijela, kako bi se zaštitio od dima i smrada ali i spriječilo eventualno širenje požara. U današnjem izvrsno prezentiranom muzeju „in situ“, bez komparativnog primjera u Europi, a zaslugom Društva prijatelja dubrovačke starine, civilnoj udruzi koja 60 godina skrbi o zidinama, može se vidjeti arhitektura ljevaonice, sa svim originalnim sadržajima: talionicom, kaluparnicom, bazenima s vodom, kanalom s taložnicima te spremištem pijeska, koja je radila do 17. st.

- ilustracija- deplijan DPDS / shematski prikaz lokaliteta i fotografije/

Razvojem artiljerije i sve daljim dosezima te razornijom moći topova, u 17. stoljeću neke kule se u potpunosti zapunjavu zemljanim nasipom a u sklopu

glavnog gradskog zida grade se bastioni - peterokutne jake utvrde skošenih zidova čija je visina izjednačena s visinom zidnog platna. Pojedine tvrđave dobijaju neke osnovne elemente bastiona poput uha ili kljuna. Ali način obrane je ostao isti kao u ranijem razdoblju. Ova završna faza gradskih zidina poklapa se sa stilskim razdobljem prelaska renesanse u barok. I u takvom obliku dubrovački fortifikacijski sustav doživio je svoju završnicu u 17. stoljeću od kada je, pa sve do pada Dubrovačke Republike, tj. do početka 19. stoljeća, ostao koncepcijski nepromijenjen.

Zidine su svojim kamenim obručem onemogućavale slobodan ulazak u Grad, pa se komunikacija odvijala na kontroliranim mjestima, kroz gradska vrata smještena na istočnom i zapadnom dijelu zidina, preko podiznih mostova. U večernjim satima gradska vrata su se zatvarala i do jutra nitko nije mogao niti ući niti izaći iz Grada. Tek su početkom 20. stoljeća na sjevernom dijelu zidina probijena treća gradska vrata, tzv. Buža, zbog čije uspostave se srušio dio sjevernog predziđa. Jedini slobodan pristup Gradu u noćnim satima omogućavalo je more kroz gradsku luku pa se ona već u najstarije vrijeme zatvarala posebnim lučkim lancima sazdanim od jakih veriga i drvenih greda.

Za razliku od danas, kada šetnja gradskim mirima predstavlja poseban doživljaj i zadovoljstvo koje se pamti, u staro doba zidine su bile zatvorene za javnost i samo je strogo kontrolirana straža smjela vršiti ophodnju na njima. Postojao je i poseban sustav signalizacije i dojave sigurnosnog stanja udaranjem u zvono.

Dubrovačka Republika nije imala stalnu vojsku već su tu službu po potrebi obavljali plaćenici, tzv. barabanti, pretežito iz sjeverne Hrvatske i Ugarske. Posebna briga vodila se o naoružanju, da ono bude uvijek suvremeno i spremno za upotrebu. Zidine su funkcionirale kao središnji, centralni dio ukupnog fortifikacijskog i sigurnosnog sustava obrane Dubrovnika.

Ovaj monumentalni fortifikacijski sklop plijeni svojom ljepotom i jednostavnošću u koju su se stopili brojni i raznovrsni obrambeni elementi u jedinstvenu cjelinu. Ipak njegovim korpusom dominiraju četiri tvrđave smještene na "uglovima" Grada: Minčeta, Bokar, Revelin i Sveti Ivan, te ona peta, Lovrjenac, koja na zapadu izvan Grada izranja iz mora. Tvrđava Minčeta postavljena je na najvišoj gradskoj točki, na sjevernom uglu, te svojim položajem dominira Dubrovnikom. Jedina je to danas gradska utvrda s razvijenim jakim kruništem koja je postavljena na istaknuto podnožje - bubanj. On na vrhu tvori široku platformu za topove a u svojoj unutrašnjosti na dvije razine sadrži radikalno postavljene kazamate. Minčeta je imala i važnu ulogu u opskrbi Grada vodom, kada je 1437. iz Šumeta kanalima dovedena u Dubrovnik izvorska voda, pošto se u njoj vodovod razdvajao u dva kraka i dovodio vodu na Malu Onofrijevu fontanu na istoku te Veliku Onofrijevu fontanu na zapadu.

Tvrđava Bokar nalazi se na jugozapadnom uglu i predstavlja kazamatnu tvrđavu s dvije razine u unutrašnjosti te otvorenom platformom na vrhu. Dijelom leži na morskoj hridi pa njezino podnožje, formirano sustavom svodova, plače more i do njega se za lijepa vremena može podvući manjom barkom.

Tvrđava Revelin smještena je na istočnom uglu i obrubljena je gradskim jarkom.

U svojoj unutrašnjosti krije ostatke povijesnog razvoja prostora na kojem je izgrađena a današnji oblik dobila je sredinom 16. st. s funkcijom jake predutvrde koja je branila prilaz istočnim gradskim vratima. U dijelu podnožja tvrđave postoji sustav kazamata posložen u obliku meandra.

Tvrđava svetog Ivana smještena je na jugoistočnom uglu te se danas u njoj nalazi slikoviti akvarij u prizemnim prostorima dok katovi čuvaju i prezentiraju postav pomorskog muzeja. Današnji izgled dobija polovicom 16. stoljeća kada je bila tvrđava koja je izranjala iz mora i svojim topovskim otvorima smještenim gotovo na morskoj razini priječila ulazak neželjenom brodovlju u gradsku luku. U svojoj unutrašnjosti izvorno je sadržavala jedan kat a završava prostranom terasom na kojoj su bili smješteni topovi. U drugoj polovici 19. st. gradi se Poroporela, kamena obala s lukobranom, koja je tvrđavu razdvojila od mora.

Na 37 metara visokoj morskoj hridi uzdiže se Lovrjenac, impozantna samostojeća tvrđava trokutastog oblika, razvedena na četiri razine sa širokim platformama za topove, čija je unutrašnjost oblikovana na način da se oko središnjeg atrija nižu tvrđavske prostorije. Svojim sadržajima je omogućavala višemjesečni boravak i opstanak u izolaciji. Na glavnim ulaznim vratima uklesan je znameniti natpis "Non bene pro toto libertas venditur auro" (Ni za sve zlato ne prodaje se sloboda), a danas je Lovrjenac najčuvenije svjetsko „hamletišće“.

Više od 60 godina zidine uspješno održava građanska udruga Društvo prijatelja dubrovačke starine.

-ilustracija- P. Veramenta, Gradske zidine Dubrovnika, prikaz sustava s oznakama, grafička oprema Laboratorium i fotografije

Dubrovačke gradske zidine jedan su od najbolje očuvanih europskih fortifikacijskih sklopova, najmonumentalniji spomenik arhitektonske baštine Dubrovnika, čuvar slobode, najvrijednijeg što su Dubrovčani posjedovali. Zidine imaju funkcionalnu ulogu obrane, ali svojom kompaktnošću pridonose estetskom doživljaju ljepote i jednostavnosti, s njih se „čita“ i shvaća dubrovački urbanizam. Nužno ih je staviti u širi kontekst obrane grada, te ih povezati s utvrđama na brdu Srđ neposredno nad gradom, te utvrđama na otoku Daksi, Lokrumu, što čini cjelinu koja je dio fortifikacijskog krajolika.

- Srđ, vizura, pogled sa Srđa na Grad + pogled iz Grada na Srđ

SRĐ - fortifikacijski krajolik

Masiv Srđa protagonist je gotovo svake vizure Dubrovnika, jer mu je kolijevka, zaklon, štiti i obrana.

Brdo dijeli povijest s gradom nedjeljivo, još od pradavnih, prapovijesnih vremena prvotnog dubrovačkog teritorija Astareje, unutar distrikta Brgata, jer je bio najizrazitija „terra firma“, djedina, prvotni teritorij i najjače oružje u njegovoj obrani.

Zbog iznimnog geostrateškog položaja Srđ je imao važnu ulogu u fortifikacijskom sustavu Dubrovnika u svim povijesnim epohama. Ovaj je položaj do francuske okupacije imao funkciju izviđačke osmatračnice (i srednjovjekovnu crkvicu sv. Srđa i Bakha na mjestu istočno od današnjeg Fort imperiala), jer se snažnije utvrđivanje izdvojenih punktova smatralo opasnim zbog mogućeg neprijateljskog osvajanja i pretvaranje u uporišta protiv grada. To se u ovom slučaju odnosi na vrh platoa Srđa i prostor otoka Lokruma (ni lazaret tamo nije zaživio). Stoga se u vrijeme Republike ovaj prostor prvi put vojno i strateški

analizira u 17. st. izvještajem čuvenog vojnog inženjera Mihajla Hranjca. Zbog opasnosti od Turaka krajem 17. st. Dubrovčani su počeli s utvrđivanjem položaja na Bosanki i Brgatu, kao i po predgrađima Dubrovnika, no to su bila poljska utvrđenja, pa stoga do danas nisu sačuvana, pemda su održavana do kraja Dubrovačke Republike.

Strateško značenje platoa Srđa osobito je eksponirano i obrambeno utvrđivano nakon političkih previranja na prijelazu iz 18. u 19. st., a toje i vrijeme uvođenja i zaživljavanja novih vojnih doktrina, što će se umnogome odraziti i na fortifikacijskom sustavu gradnje.

Već srpnja 1806., drugi dan po Molitorovu razbijanju opsadnih snaga Dubrovnika, fancuski su okupacijski zapovjednici odlučili podići jaku tvrđavu navrh Srđa- Fort Imperial- s kojeg su Rusi i Crnogorci napadali Grad. U tom sustavu obrane iste godine započeli su gradnju fortifikacije na Nuncijati, Žarkovici (Fort Delgorgue), te na Daksi i Lokrumu (Fort Royal).

Izgradnja, dakle, Fort Imperiala na Srđu započela je 1806., no intenzivna se gradnja odvijala od 1811., a odužila se zbog težine terena i probijanja dugih serpentina uz padinu Srđa, da bi se svečano završila na Napoleonov rođendan 15. kolovoza 1812. Predstavljala je Carska tvrđava ključnu, moćnu utvrdu fortifikacijskog trapeza obrane Dubrovnika (tvrđave Delgorgue, Royal, Lovrjenac, Imperial).

Austrijanci su obje tvrđave i Fort Imperial i Fort Royal proširili i usavršili, pa stoga upravitelj vojnog okruga, austrijski pukovnik Giuseppe Amerling točno zaključuje:“Fort Imperial nije ništa drugo doli obrambena vojarna s dva polubastiona sa svake strane. Među svim obrambenim objektima koje Dubrovnik posjeduje, ona je najviša i najvažnija za zemaljsku obranu grada.“

Tvrđava Fort Imperial bila je u punoj obrambenoj funkciji u vrijeme Domovinskog rata 1991./92., kada je uz iznimno važnu ulogu u obrani Grada, postala stvarnim i simboličkim uporištem hrvatskog otpora, s koje su branitelji sačuvali i obranili Dubrovnik. U ratnim je razaranjima Fort Imperial teško oštećen, pa se sukladno njegovoj povijesnoj važnosti očekuje i primjerena obnova.

Dva stoljeća novije povijesti i ratne tehnike sačuvano je u tom kompleksu, kao novovjekovna dopuna milenijskom slijedu dubrovačkih gradskih utvrđenih zidina, pa je tvrđava Fort Imperial na Srđu strateški dosljedan nastavak utvrđenja i obrane Dubrovnika.

- ilustracija, mislim da bi ovdje sjajno išla karta Miša Đuraša

Sustav fortifikacijskog krajolika platoa Srđa

Premisa postojanja fortifikacijskog pejzaža je integritet glavnih karakteristika koje definiraju krajolik kao takav. Jedan od njegovih atributa je i široka sloboda vizura koje se pružaju iz utvrda, a koja je potrebna radi strateškog manevriranja i međusobnog komuniciranja. Oduzimanjem esencijalnih atributa vizura i pristupa ovim građevinama, narušava se njihov pojedinačni integritet, a time i ukupnost osjetljive cjeline fortifikacijskog krajolika.

Fancuska je okupacijska vlast u Dubrovniku, uočivši strateške potencijale započela izgradnju tvrđava Imperial i Delgorgue prema najmodernijim tadašnjim dostignućima vojne arhitekture. Fancuske vlasti su najvjerojatnije izgradile i streljački poligon, rijetki primjer takve vojničke arhitekture u Hrvatskoj. Austrijske vlasti dodatno utvrđuju Srđ poboljšavajući ove tvrđave, te grade

8 izdvojenih borbenih položaja, takozvanih reduta duž sjevernog i istočnog ruba platoa Srđa. Sve tvrđave i redute bile su u međusobnoj vizualnoj komunikaciji, ali i povezane putevima koji su omogućavali brzo premještanje vojnih jedinica, ali i opskrbu udaljenijih položaja. Austrija je 1851. osim reduta izgradila i bateriju Crni Do na jugozapadnoj padini Srđa, a nešto niže 1866. tvrđavu Nuncijata koja je čuvala ulaz u Dubrovnik i morski ulaz u Rijeku dubrovačku.

Tijekom II. Svjetskog rata sve redute na Srđu i utvrda na Žarkovici bile su obnovljene nadograđene. U drugoj polovici 20. st. jugoslavenska vojska gradi niz bitnica, odnosno protuavionskih topničkih položaja s podzemnim bunkerima za skladištenje municije i smještaj vojnika na južnom krpu platoa Srđ ispod sela Bosanke. Ove građevine su korištene kao važne točke i tijekom Domovinskog rata.

Usred opisanog krajolika je rualna cjelina Bosanka, naselje slobodnog tipa, smješteno istočno od tvrđave Imperial.

Popis obrambenih građevina, tvrđava, utvrda, reduta, topovskih bitnica, sepen-tina, te kružne povezne komunikacije među njima:

-Fortifikacije:

Tvrđava Imperial

U cjelini sačvana i čitljiva tvrđava, s francuskom jezgrom i austrijskom dogradnjom i usavšavanjem tijekom 19. stoljeća;

Utvrda Delgorgue na Žarkovici

dio obrambenog sustava Dubrovnika u sklopu cjeline fortifikacijskog krajolika, branila je s istočne strane prilaz gradu i moru na visinskoj koti iznad sv. Jakova na Višnjici, na potezu prema Brgatu Gornjem, početak gradnje u vrijeme francuske okupacije Dubrovnika 1806., s oblikovnim sustavom utvđenja 19. st. Funkciju zadržava i u vrijeme Austrije, kada je dograđena i proširena u vrijeme ratne opasnosti 1866.

Utvrda Strinčjera

Locirana jugozapadno od tvrđave Imperial na širokom platou uzvisne, građena je nakon 1870., služila i kasnije sve do Domovinskog rata.

Streljački poligon „Streljana“ - Bosanka

Smješten jugozapadno od sela Bosanke, na zaravni platoa Srđa, tlocrta vrlo izdužen pravokutnika, s oba izdužena kraja zidan visokim kamenim zidom, prva polovica 19. st. Vojničko vježbalište, pučki zvano „streljana“ opremljeno je raspoznatljivim i djelomično sačuvanim elementima, poput zidanih prepona. Poligon bez komparativnih primjera u hrvatskim prostorima, a i šire.

Utvrda Tumba-Brgat Gornji

Utvrda Tumba izgrađena u 15. st. na strateški ključnom mjestu za kontrolu graničnog prijelaza, zaštićena je kao arheološki lokalitet. Ostaci perimetralnih zidova, odnosno njihova struktura toliko je narušena da je zadržavanje u njenoj blizini vrlo opasno, zbog mogućnosti urušavanja. Taj je položaj bio kao stvoren za obranu i kontrolu pristupa Bosanki, Dubrovniku, Žui i Rijeci dubrovačkoj, te se koristi i u vrijeme francuskog zauzeća Dubrovnika.

Ostaci sanitetskih objekata u Gornjem Brgatu

Reduta Strinčjera

Reduta Gradac

prapovijesni lokalitet, linija kat. općine Prijevoj i Rožat, gradinski lokalitet,

izgradnja utvrde sredine 19. st., potencijalni arheološki lokalitet, u kontinuiranoj vojnoj porabi;

Reduta Gradac mali

na ovom području kao i ostalom pribalnom prostoru važne kopnene kominukacije branile su dvojne gradine, a ovaj se lokalitet ne može atribuirati bez arheoloških israživnja, vjerojatna datacija kao i prethodni;

Reduta Kotline

Reduta Kapele

Reduta Dolić, arheološki lokalitet

Reduta Dolić mali, arheološki lokalitet

Reduta Bratitovo

Bitnice – Bosanka

Baterija Crni Do

Serpentinasti put od grada do Fort Imperiala

Gradnja Fort Imperiala odužila se zbog težine terena i probijanja dugih serpentina uz padinu Srđa, a njihovo konačno oblikovanje razrađuje se od 1839.-1845.

Vojna kružna cesta na platou Srđa – potrebno je detaljnije utvrditi i prezentirati kružnu komunikaciju koja je na platou Srđa povezivala sve redute s Fort Imperialom.

- ilustracija- infrastrukturna mreža komunikacija s kružnim vojnim putom, karavanskim putom, putom za Bosanku, putom za kotor, putom za Fort Imperial, trasom vodovoda, trasom željeznice, kartu izradio Igor Belamarić

Lokrum: Fort Royal

premda je u vrijeme Republike na Lokrumu bio „samo“ benediktinski samostan sv. Marije s obližnjom kulom iz 17. st., povjesničari blježe da Francuzi već u drugoj polovici 1806. počinju utvrđivati položaj na Lokrumu, shvaćajući njegovu stratešku važnost, baš kao i potrebu izgradnje jake tvrđave na Srđu. Fort Royal – Kraljevska tvrđava - dobila je ime po podkralju Italije Eugeneu Beauharnaisu, Jozefininom sinu i Napoleonovom posinku. Austrijanci tvrđavu nadograđuju, proširuju sukladno suvremenoj vojnoj tehnici.

Uz sve navedeno, Srđ najbolje ilustrira milenijske napore Dubrovnika da se održi na razmeđu istoka i zapada. Svoj su trag na Srđu ostavile sve državne tvorevine koje su vladale ovim prostorima, pa na njemu nalazmo koncentraciju građevina vojne namjene koje svojom formom svjedoče o vremenu i o tadašnjim vojno-obrambenim dostignućima. Najposlije, s platoa Srđa s razvijenim fortifikacijskim krajolikom sjajno se sigurnosno komunicira na sve četiri strane svijeta: Lokrum, Žarkovica, Brgat Gornji prema Župi, Nuncijata, Gruž, Lapad, Rijeka dubrovačka, Daks, Koločepski kanal....ne zanemarujući njegov vegetacijski fond i prirodni eko sustav.

- ilustracija- široki panoramski pogled sa Srđa

2. Ston - Mali Ston

Drugi utvrđeni grad Dubrovačke Republike

Stonske zidine/ forifikacijski sklop

Nakon što je Dubrovačka Republika kupila poluotok Pelješac 1333. godine, vrlo

značajan posjed, strateški izuzetno važno položen, proširila je svoj teritorij na zapad i dobila strateški važan posjed kojim je stekla kontrolu nad morskim prometom južnog dijela Jadrana i ušća Neretve. Time je također dobila u baštinu vrijedna poljodjelska i stočarska zemljišta te nadasve vrijedan rudnik - stonska solila, kojim je od Venecije preuzela monopol prodaje soli na Južnom Jadranu i zemljama njegova zaleđa.

Odmah se donjela odluka da ga se mora utvrditi i zaštititi od napadača kako onih s kopna tako i s mora. Ključno strateško mjesto tvorila je Prevlaka - uski prolaz kojim je taj poluotok spojen s kopnom.

Upravo tu, na Prevlaci, tj. na padinama brda Podzvzd sagrađen je stonski fortifikacijski sklop koji je svojim pružanjem obuhvatio tri povijesna gradića: Ston, Mali Ston i Broce. Bio je dug preko 7.500 metara a, pošto je onaj dio od Stona do Broca srušen u 19. stoljeću, danas je očuvan sklop u dužini oko 5.500 metara. Osim osnovnog zidnog platna sastoji se od tri tvrđave (Veliki Kaštio, Koruna i Podzvzd), 41 kule, 7 bastiona (Sokolić, Arcimon u Stonu, tri bastiona Velikog Kaštela, bastion Podzvizda i malostonski Arcimon), 4 predzida (istočno i jugozapadno u Stonu, jedno pred Malim Stonom i jedno pred Korunom), te jarka ispunjenog vodom koji je opasivao zapadni, južni i istočni bok Stona. S izgradnjom stonskih zidina započelo se odmah 1333. godine, i to građenjem Velikog zida - zida duž Prevlake na istočnim padinama Podzvizda. Gradnja ovog velebnog sklopa sa nizom kula i utvrđenja trajala je do početka 16. stoljeća a kasnija razdoblja donosila su samo njihove prilagodbe novim uvjetima ratovanja.

Mali Ston

Predstavlja primjerak kasnosrednjovjekovne planske gradogradnje a osnovan je odredbom Velikog vijeća Dubrovačke Republike potkraj mjeseca svibnja 1335. godine. Do danas su očuvana tri njegova plana, tri jedinstvena dokumenta planske izgradnje grada u 14. stoljeću, koji se čuvaju u zbirci Cathasticum Državnog arhiva u Dubrovniku.

Mali Ston je, uz obrambenu, imao trgovačku funkciju, pošto je bio izvozna teretna luka prvenstveno soli, ali i ostalih proizvoda poput kože, vune, vina i ostalih poljoprivrednih proizvoda, sa skladišnim prostorima, vojnu funkciju, pošto je bio sjedište obrane teritorija od agresora s kopna te pomorsku funkciju, pošto je bio zaštićena i utvrđena luka sa brodogradilištem.

Godine izgradnje značajnijih kula i tvrđava Stona i Malog Stona:

Veliki zid	1333. – 1336/7 1335. prve četiri kule na zidu iznad Malog stona 1349. kule ispod Podzvizda
Podzvzd	1335. – početak 17. stoljeća kontinuirani radovi 1446. južni prsobranski zid, 1449. predzide, 1499. sje verzapadni bastion
Koruna	1347. – 1499. od jednostavne utvrde do razvijene kas nosrednjovjekovne fortifikacije
Kula barabanata	1349.
Kula Nad velom vodom	1357.
Veliki kaštio	1357. – 1613. 1396. predzide, 1489. i 1490. ojačavanje zidova, isto

	1613.
Ston	1407. obzidanje, 1475. sjeverni zid, 1441. istočni jarak,
	1446. istočno predziđe, 1408. zapadni zid od Stona do Podzvizda sa kulama
Toljevac	1471.
Arcimom u Malom Stonu	1473.
Stoviš	1475.
Minčeta	1491.
Arcimom i Sokolić	1504.

Fortifikacijski sustav stonskog područja i danas, sačuvan gotovo u cjelosti, impresivno je svjedočanstvo vizije i strategije obrambeno-sigurnosnih zadatosti, posebno realizacije te vizije koja svoju ulogu ima i u suvremenosti.

Nakon višegodnje obnove stonskih zidina (teče obnova Veliki kaštio), one su u cijelosti postale prohodne i predane javnosti, zahvaljujući investiciji Društva prijatelja dubrovačke starine, a prihod s njim postaje spomenička renta koja se vraća spomeniku.

-ilustracija- prikaz katastika, total fotografija cijelog područja

3. Tvrđava Sokol u Konavlima

Sokol grad izgrađen je na nepristupačnoj, više d 25 metara visokoj stijeni koja je prirodna tvrđava. Svojim položajem kontrolira cijelo istočno područje dubrovačkoga kraja, a također kroz stoljeća i glavnu prometnicu koja iz Konavala vodi na sjever u današnju Hercegovinu i unutrašnjost Balkana. To su glavni, izrazio strateški razlozi zašto je lokalitet naseljen od prapovijesti do danas.

Lako se pod sadašnjim imenom prvi put spominje 1373., arheološki nalazi povijest mu pomiču do prapovijesne gradine, antičke i kasnoantičke utvrde, kao i srednjovjekovnog grada - citadele- koji u posjed Dubrovčana dolazi nakon stjecanja Konavala, definitivno 1423. godine. Sokol grad je najjača strateška uporišna točka Republike prema istoku, pa uz Knežev dvor u Pridvorju, te vezu s cavtatskim i molunskim kapetanima, dobija ulogu sličnu onoj Justinijanova kastruma iz 6. st: obranu stečenog teritorija od vanjskih neprijatelja. Republika tijekom cijelog 15. st. znatno ulaže u citadelu kako bi Sokol grad postao snažna utvrda s koje će se moći braniti plodne Konavle i jugoistočne državne granice, a ima i ulogu refugija.

Tvrđava ima tri razine: najniže je prostor za sklanjanje okolnog stanovništva, druga je predziđe sa spremištem za hranu i cisternom, kućom za smještaj plaćeničke vojske, kuća samostrijelaca, sanitarni čvor i stražarska kula, dok su na vrhu na gornjoj tvrđavi, citadeli, najvažniji sadržaji: velika cisterna, spremište hrane, rupe za žito, stan kastelana s ognjištem, crkva, kovačnica, krušna peč.

- karta/ organizacija obrane Knavala u 15. st./Kapetanić/Sokol grad/ str. 38.

Važnu ulogu Sokol ima još u 16. i 17. st., a nakon Kandijskog rata 1669. tvrđava gubi na strateškoj važnosti, te je dubrovačka vojska napušta 1672. Nakon 3 stoljeća propadanja i uništavanja, Društvo prijatelja dubrovačke starine stječe Sokol grad 1966., te ga nakon obnove koja je trajala više od pola stoljeća, predaje javnosti, istraženog, obnovljenog i uspješno prezentiranog kao prvorazrednu baštinsku atrakciju.

-ilustracija- N. Kapetanić, Sokol grad, knjiga, str. 38. Organizacija obrane Konavala nakon 1471., shema + fotografije po izboru

4. Cavtat

Poluotočić na kojem leži gradić Cavtat bio je s kopnene strane utvrđen gradskim zidom. Pred zidom je nekad stajao jarak, a uz zid s vanjske strane bile su 4 male četverouglaste kule, dvostruka gradska vrata, te zidna krila u moru da nitko nepoželjan ne može prići gradu.

Svrha ovog zanimljivog fortifikacijskog sustava bila je zaštita stanovništva zapadnog dijela Konavala s Obodom i poluotočićem na kojem je nekada stajao drevni Epidaur, matica Dubrovnika. Tako branjeno područje moglo je pružiti zaklon i utočište žiteljima zapadnog dijela Konavala i njihovoj imovini. Na istočnoj strani Konavala tu je ulogu imao Molunat. Dakle, u Catatu je organiziran zbjeg, pa je u tu svrhu izgrađen zid, koji odjeljuje kopno od polutoka Cavtata, slično kao što je stoljeće ranije poluotok Pelješac zaštićen stonskim utvdama.

S utvrđivanjem Cavtata Dubrovačke je Republika započela 1429., te se na njegovim zidinama radilo do 1431., unatoč paralelnom ratovanju s bosanskim velikašem Radoslavom Pavlovićem. Cavtatske su se zidine održale sve do konca 19. st., kada je dolaskom Austrije zasut gradski jarak, a radi tobožnjeg poljepšavanja srušena su gradska vrata i dio zidina. Istekom 20. st. preostali dio plašta zidina s puškarnicama obnovilo je Društvo prijatelja dubrovačke starine. -Ilustracija, iz dokumentacije DPDS-

5. Molunat

Molunat se smjestio na jugoistočnom obalnom dijelu Konavala, udaljenom od Dubrovnika 18 nautičkih milja, tvoreći gotovo sam njihov kraj na primorskom dijelu, pošto se u neposrednoj blizini nalazi Prevlaka, Ponta Oštro i granica s Republikom Crnom Gorom. Osim Cavtata jedino je konavosko naselje smješteno na samoj morskoj obali. U usporedbi s cjelokupnom obalom Konavala koju karakteriziraju «Konavoske stijene», visoke nepristupačne litice koje se strmo obrušavaju u more (klifovi) i gotovo pravolinijski pružaju prema jugoistoku, obala Molunta krajnje je razvedena i time ga čini jedinstvenim na konavoskom području.

Burna i nesigurna povijesna vremena koja su pratila stjecanje Konavala i utvrđivanje vlasti Dubrovačke republike nad tim teritorijem iznjedrila su plan Dubrovčana kako zaštititi konavosko stanovništvo od neprijateljske opsade, napada, plačke i ubijanja, a koji su dolazili iz kopnenih susjednih područja pod bosanskom i turskom upravom. Predvidjeli su da Cavtat i poluotok Molunat Konavljanima budu zbjeg i zakonište u nevolji a bilo je točno određeno po regulacijskom planu zbijega gdje će se tko skloniti.

Zidine Molunta predstavljaju obrambeni zid zbijega za koji je vlada Dubrovačke republike donijela odluku da se sagradi kako bi zaštitila stanovništvo Konavala u doba neprijateljskih napada i ratovanja, a Molunat je bio i slonište za oboljele od kuge, i karantene za brodove koji su dolazili iz okuženih luka. Prvi spomen o njegovoj gradnji je odluka Malog vijeća od 16. siječnja 1468. godine kada se imenuju tri plemića koja su trebala obzidati poluotok Molunat - Crnu goru. Gradnja dovršena 1471. Ovo rubno područje Republike često je bilo meta napada gusara. Za obnovu zidina Molunta izrađena je dokumentacija, a Društvo

prijatelja dubrovačke starine namjerava ih obnoviti.
-ilustracija- iz dokumentacije DPDS

6. Tumba (Grobnik)

U neposrednoj blizini sela Brgata Gornjeg dizala se uzvisina zvana Tumba: veliki ovalni plato visok nad cestom cca 10 m, uz taj plato s istočne strane i nešto niži i dosta manji od gornjeg, a na sjeverozapadu gornjeg cisterna. Na oba kraja, prema cesti, vidjeli su se ostaci masivnih zidina građenih krečom i crvenicom. Uzvisina Tumba dominira nad cestom i nad Župom dubrovačkom, s dominantnim pogledom na hercegovačku granicu i Rijeku dubrovačku. Idealni, strateški položaj za obranu i kontrolu pristupa Bosanki, Dubrovniku, Župi i Rijeci dubrovačkoj. Tumba je utvrđena radi rata s Radoslavom Pavlovićem 1430., a onda se iznova naržava 1451. u vrijeme rata s hercegom Stipanom, te postaje granična utvrda uz koju se formiralo graničarsko naselje. Za francuske okupacije Dubrovnika 1806. radi obrane od Rusa i Crnogoraca, Francuzi naoružavaju Tumbu, gdje pretrpe poraz u okršaju s Crnogorcima i smrt generala Delgorguea. Austrija je tu utvrdu napustila, Talijani za II. svjetskog rata ruše zidine stare utvrde za gradnju bunkera. Ostatke utvrde Tumba u Gornjem Brgatu iz 15. st. potrebno je hitno uklopiti u planove za konzervaciju, te obilježiti lokalitet primjerenom oznakom tako da funkcionira u sklopu širokog fortifikacijskog pejzaža.

Utvrde u sustavu obrane Dubrovnika građene od raznih zajednica i privatnika u vrijeme Dubrovačke Republike

Otok Lastovo

Otočka se zajednica već 1252. dobrovoljno pridružila Dubrovniku, uživajući autonomiju. Na brdu Glavica nad mjestom, na strateškom punktu imao je prostoranu tvrđavu (danja i noćna straža s nekoliko topova). Udržavanje tvrđave vršila je zajednica (universitas) uz pomoć Republike, uz oružje uključujući i kameni kip sv. Vlaha koji im daje da ga uzidaju i tvrđavu, kao simbol svoje „nadležnije i Turskesti“. Nakon poznate Lastovske bune, što će reći nasilnog preuzimanja mjesta, dubrovačka vlada svladava pobunjenike uz pomoć venecijanske mornarice, iznova zauzima Lastovo, te 1606. šalje jednog svog kapetana sa 60 vojnika kao posadu tvrđave. Od tog vremena ne spominje se u dokumentima tvrđava na Lastovu.

Sadašnji lastovski Kaštio sagradili su Francuzi u vrijeme okupacije Dubrovnika (1806-1814).

Osim navedene tvrđave, postojala je i kula stražara, zvana Toreta, kod crkvice sv. Vlaha i sama okružena obrambenim zidom, nad glavnim prilazom amfiteatralnom naselju, zvanom Prijedor. Kula je još sačuvana, ali je u vrijeme talijanske okupacije pregrađivana i izvana ožbukana.

- monografija Lastovo/Lucianović/

Otok Mljet

Na Mljetu postoji više utvrđenih objekata i kula sličnih onima na Lopudu, Šipanu, Koločepu, Pelješcu, građeni za Republike u svrhu obrane od gusara, posebno mletačkih, koji su nemilice pljačkali u vijeme kandijskih i kasnijih ratova između Venecije i Tuske. To je razlogom što na otoku Mljetu nema većeg

sela uz more, već su sva u unutrašnjosti otoka.

Okuklje : niz zgrada s puškarnicama, selo napušteno krajem 17. st. župa preseljena u Korita;

Korita: zbijeni tip sela, građenog na platou visoko nad morem, dvije kule, od kojih je ona usred sela četverouglasta, s krovom, mašikulama i cisternom dobro sačuvana;

Prožura: u naselju visoko nad morem diže se četverouglasta kula s mašikulama za obranu (tloris 5,80x5,80), vasništvo je crkve sv. Martina, jer ju je gradila bratovština kao zajednica sela;

Babino polje: dvije ruševine u selu koje narod naziva Stari i Novi kaštio. Stari kaštio je pravokutna zgrada s cisternom za kišnicu, novi je veći i nepravilnog oblika i posve ruševan. Jedna od ovih utvrda spominje se u zaključku Vijeća umoljenih 1606., kada je izabrn plemć za kapetana tvrđave Mljeta;

Otočić sv. Marije na Velikom jezeru: Drevni benediktinski samostan sa crkvom sv. Marije od Jezera, spomenik svjetske vrijednosti, biser romaničkog sloga 12.st., kasnije je romanički samostan više puta pregrađivan, pa današnje dvokatno renesansno zdanje funkcionira kao ladanjski sklop. Zapadno pročelje samostana nadograđeno je obrambenim hodnikom s tri izbočene, puškarnicama opremljene stražarnice na konzolama. Nad pridvorjem crkve zgrađena je jaka kula. Noviji zvonik na sjeveroistočnom uglu samostanskog kompleksa pretvoren je u snažnu, visoku, četverouglastu kulu. U tu se kulu moglo ući samo preko pokretnog mosta s drugog kata južnog krila. Sve su utvrde građene koncem 16. i u samom početku 17. st. Cijeli, izrazito skladni kompleks samostanskog zdanja, uključujući i crkvu čini obrambenu cjelinu, zbog obrane napada od gusara. Primjer je to samostanske i sakralne gradnje, izvrsno proporcionirane i oblikovane u hortikulturnom okruženju otočića, u ovom slučaju benediktinskog sklopa, koji je smješten na strateškom položaju, na malom otočiću, sred Velikog jezera na otoku Mljetu

Otok Šipan

Crkva - tvrđava Sveti Duh u Suđurđu: ta iznimno velika crkva - tvrđava u odnosu na malo "mjerilo" sela Suđurđa, dužine 34 m, građena u obliku križa, 456m2 bruto površine, spretno locirana, imala je uz sakralnu zadaću zbrinuti svo seosko sanovništvo tog dijela otoka u slučaju opasnosti (od gusara). Početak gradnje zabilježen je 1577., a izgradila ju je bratovština sv. Marije u Pakljenoj šipanskoj, čiji su članovi bili stanovnici Suđurđa, bogatog naselja pomoraca. Posebno se ističe obrana dvostrukih vrata crkve. U prostoru između vanjskih i unutrašnjih vrata moglo se iz crkve pucati kroz 4 puškarnice, a s terase se moglo kroz posebne kanale bacati kamenje umeđuprostor dvostrukih vrata. Osim velikog crkvenog prostora, crkva ima veliku cisternu i prostorije za čuvare.

Kula u Pakljenoj: na uglu ruševnog sklopa benediktinskog samostana u Pakljenoj, nedaleko Suđurđa, diže se visoka, vrlo solidno kamenom građena četverouglasta kula, sagrađena 1569. radi obrane tog otočkog predjela i cijelog otoka . Kula je vlasništvo Društva prijatelja dubrovačke starine, te se planira konsolidirati i obnoviti.

Kule Skočibuha, Suđurađ: riječ je o dvije jake obrambene kule sa cisternama, pokretnim mostovima spojenim s ljetnikovcima preko kata i utvrđenim ulazom i to u sklopu ladanjskih cjelina, ljetnikovca Tome Stjepovića Skočibuhe i ljetnikovca Vice Skočibuhe. Nije riječ samo o obrani privatnih posjeda, već ljetnikovci smješteni frontalno, u pročelnoj liniji sela znače obranu ukupnog naselja. Ovdje je riječ o dva iznimno kvalitetna ladanjsko-gospodarska sklopa iz 16. stoljeća, u oblikovnom slogu renesanse, sa svim karakterističnim graditeljskim elementima specifične i rasprostranjene dubrovačke ladanjske izgradnje, čiji su ovo reprezentativni primjerci, koji su uz ladanju, gospodarsku, stambenu i proizvodnu imali i obrambenu ulogu. Kule su u privatnom vlasništvu, obje u dobrom stanju, posebno kula Tome Skočibuhe, ogledni, paradigmatički primjerak takve vrste izgradnje sa svim elementima (uključujući i nužnik).

Otok Lopud

Lopud, naselje poluurbanog tipa, važno je pomorsko središte Republike, bogati prostor gdje dubrovačka vlastela i njezini imućni građani imaju ladanjske posjede sa ljetnikovcima.

Bratovština Gospe od Šunja, koja je bez sumnje obavljala vlast mjesnog redarstva, brine se za obranu otoka od gusara te u tu svrhu gradi i popravlja utvrde, brine se za nabavu oružja i streljiva te za razmještaj straža. Senat republike dodjeljuje bratovštini oružje i streljivo te joj dopušta da utvrdi pojedina mjesta na otoku.

Sve utvrde koje će se ovdje prikazati nastale su u razdoblju od 15. kraja 17. stoljeća. Poznato je da to tvori razdoblje najvišeg uzleta i moći Dubrovačke Republike, ali ujedno i doba velike borbe za očuvanje slobode. Uz nestalne, odnosno turbulentne međunarodne sigurnosne prilike, to je i razdoblje intenzivnog gusarenja i piratstva.

KULE I TVRĐAVE

1. KULA U ULICI NARIKLE

- Nalazi se u okviru srednjovjekovnog privatnog omeđenog posjeda, a naziva se kula Trabukovića, prema negdašnjem vlasniku. Ima dimenzije 5 x 5 metara a visinu oko 14 metara. Osim što je bila za obranu privatnog posjeda svojom visinom i oblikom ukazuje da je bila i izvidnica tj. osmatračnica a svojim smještajem sred naselja mogla je služiti i kao refugij najbližem susjedstvu za iznenadnog napada gusara. Tragovi konzola ukazuju na postojanje mašikula. Datacija: kao i cijeli posjed u razdoblju gotike tj. 15./16. stoljeće.

Uz ovu, u naselju Lopud postojale su još:

2. KULA MIHA PRACATA

- Nalazila se na Pracatovom posjedu sred lopudske vale sve do 1928. godine kad je porušena radi gradnje hotela "Pracat. Kako izvori navode imala je dimenzije 9 x 9 a visinu 16 metara, sa ulaznim vratima na kat u cisternom u prizemlju.

3. KULA NA BENEŠINOM RATU

- Bila je polukružnog oblika, promjera 5,30 metara a s tog položaja nad hri-

dima neograničen je pogled prema pučini. Sve do drugog svjetskog rata kula je bila prilično sačuvana a onda su je Nijemci srušili radi izgradnje topovske baterije

4. KULA U SKLOPU KNEŽEVA DVORA

5. KUĆE S FORTIFIKACIJSKIM ELEMENTIMA

- Na Lopudu se u zapisima spominju kuće koje imaju puškarnice, mašikule za obranu vrata ili flankirane balkone. Poznato je da je ljetnikovac Zamanja-Pavlina imao je mašikulu u zoni krovnog vijenca, koja je pala u potresu 1979. a očuvao se jedan utvrđeni balkom u Getinoj ulici.

6. FORTIFIKACIJA U SKLOPU FRANJEVAČKOG SAMOSTANA

- Najnovija sagledavanja prostora u sklopu samostana Gospe od Špilice ukazuju na postojanje jednog samostalnog zdanja smještenog na samom jugo-zapadnom uglu, nastalog ranije od 1483 godine. Njegovi zidovi su nešto deblji od samostanskih a prostorni oblik kvadratičan. Zide ukazuje tragove strijelnica a lučnim otvorom i stubištem bio je povezan s morem. Može se tumačiti da je to bio jedan od ranijih kaštela smješten na najvažnijem strateškom mjestu naselja.

7. UTVRĐENJA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA

- Cjelokupni samostanski kompleks okružen je visokim i jakim zidom, koji s morske strane sačinjava terapijen, na čijem se vrhu nalazio probran s puškarnicama. Ulaz u samostan tj. njegov cijeli istočni zid koncipiran je kao istinska tvrđavna vrata sa nizom fortifikacijskih elemenata kojim bi se zaskočio iznenadni upad neprijatelja. Tvori prolaz kroz malu zasvođenu kulu na čijoj je produženoj terasi krunište sa strijelnicama i puškarnicama a južni ugao joj je također utvrđen kulicom. Ova utvrđenja građena su 1516. godine.

8. TVRĐAVA GOSPE OD ŠPILICA

- U sklopu franjevačkog samostana, na njegovom sjeveroistočnom prostoru nalazi se tvrđava može se reći bastionskog tipa, koja na trima uglovima ima kule se oblim istacima tzv. ušima. U sjeveroistočnom dijelu tvrđave smještena je prvotna tvrđava danas u funkciji donžona.

Ulaz u tvrđavu nalazi se ja zapadne strane, visoko na razini kata a druga vrata probijena su u 19. stoljeću na južnoj strani uz dogradnju trokutnog branika s puškarnicama. Ulaz u prvotnu kulu – donžon također je visoko postavljen tako se u istu može ući samo ljestvama. Prva tvrđava utemeljena je 1592. godine kada je bratovštini Gospe od Šunja dozvoljeno je o svom trošku sagraditi utvrdu radi obrade od gusara. Tvrđava nikad nije u potpunosti završena. Za vrijeme francuske okupacije bila je pod punim naoružanjem a vojna uprava Austro-Ugarske monarhije je razoružala i napustila.

9. KULA KOD SAMOSTANA SVETE KATARINE

- To je visoka četverouglasta kula dimenzija 9,5 x 6 metara sa visinom četverokatnice. Njezin današnji izgled nedvojbeno ukazuje da je imala raz-

vijeno krunište sa mašikulama te da je bila prekrivena krovom, a predstavlja onodobnu suvremenu fortifikaciju po tipu puškarnica i načinu obrane od manjih neprijateljskih grupa. Sigurno je služila kao jaka točka obrane tog dijela naselja te kao refugij okolnom stanovništvu zbog svoje prostornosti, velike gustijerne i ostave. Može se datirati u 16/17. stoljeće.

10. KULA SVETOG ROKA

- Fortifikacijska izvidnica u obliku kapele-kule smještena je na sjevernoj strani otoka ispred nekadašnjeg naselja kamenara na predjelu Petrali. Sagrađena je na uzdignutom položaju-stijeni. U presvođenom prostoru je kapela posvećena svecu a iznad se nalazi jednostavno krunište s pravokutnim prsobranima na kojeg se uzlazilo ljestvama. S kule se moglo kontrolirati eventualno iskrčavanje sa sjeverne strane otoka. Sagrađena je u drugoj polovici XV stoljeća. U duhu je kasnoantičke tradicije da su crkve-kapele bile u funkciji osmatranja i dojava sigurnosnog stanja tog područja.

11. SABOVA KONJUŠNICA

- Nekadašnje obrambeno zdanje sa funkcijom glavne i stalne osmatračnice nadvisuje naselje Lopud sa sjeverne strane. Njezin gotovo kvadratičan oblik ukazuje fortifikacioni oblik koja je sa svih strana bila rastvorena velikim prozorima. Prostor na katu služio je za osmatranje i boravak upravitelja straže, dok je donji prostor bio namijenjen posadi. Datacija: 15/16. st. i u funkciji do izgradnje tvrđave Sutvrač 1563.

12. KULA KOD GOSPE OD ŠUNJA

- Današnji zvonik Gospe od Šunja, oblikovan kao trolučna preslica sa zvonima, građen je pravilnim i lijepo obrađenim klesancima u obliku kule. Arhivski spisi spominju je kao kulu koja je služila za obranu od gusara a svojim položajem kontrolira promet pučinom i cjelokupnu uvalu Šunj. To je mogao biti i utvrđeni zvonik - što je česti slučaj u ovim krajevima (zvonik Male braće i zvonik u Slanome). Po načinu gradnje ova fortifikacija može se smjestiti na sam kraj 15. i početak 16. stoljeća.

13. KULA NAD ŠUNJEM

- Još jedna manja kula izvidnica krajnje rustične gradnje nalazi se iznad uvale Šunj a podno nekadašnjeg naselja na istočnom dijelu Ivanjeg brda. Gotovo kvadratnog tlocrta sa visinom katnice mjestimično je reutilizirala elemente arhitektonske plastike sa nekog ladanjskog zdanja za otvore prozora. Sa nje se kontrolira šira pučina. Po načinu gradnje može se datirati u 18 stoljeće.

14. TVRĐAVA SUTVRAČ

- Sveti vrači - Sv. Kuzma i Damjan. Na sjeveroistočnom vrhu brda Polačica, visoko iznad mjesta nalazi se impozantna tvrđava bastionskog tipa dimenzija 50 x 25 metara. Tako je postavljena da dominira nad cijelim Koločepskim kanalom od Vratnika do Gruža, kao i dijelom Mljetskog kanala sa pučinom. Unutrašnjost većim dijelom ispunja kamen stanac ili nasip a zgrada za posadu sa pripadajućim sadržajima smještena je na

zapadnom dijelu tvrđave, odmah do ulaza. Bastioni tvrđave imaju oblike nepravilnog četverokuta (dva), polukružan i četvrtkružni. Njena gradnja započinje 1563. godine na mjestu uz crkve Sv.Kuzme i Damjana, gdje se sakupljaju Lopudani, kako kaže dokument, radi obrane od gusara. Godine 1638. dubrovačka vlada dozvolila je bratovštini Gospe od Šunja na Lopudu da sagradi današnju tvrđavu Sutvrač prema prikazanom modelu s tim da će Malo vijeće asistirati pri gradnji a da bratovština stalno drži straže na toj tvrđavi. Sutvrač je napušten nakon djelomične izgradnje tvrđave Sv.Marije od Špilice a funkciju ponovno dobija samo za kratko u vrijeme Francuza tj. od 1806-1814. godine.

Temeljem iznesenog može se utvrditi da se Lopud svojim kulama i tvrđavama značajno izdvaja od ostalih dijelova Dubrovačke Republike. Za razliku od Grada, Stona i Cavtata gdje država gradi fortifikacijske sustave nužne za obranu slobode i samostalnosti, na otocima pojedinci ili zajednica -seoska ili crkovna- grade samostojeće kule za obranu stanovnika i/ ili pojedinog posjeda, ali koje nisu brojne. Lopud, njima nasuprot, mogli bi smo reći vrvi zato jer je u razdoblju od 15.do kraja 17.stoljeća bio izuzetno bogat te su njegovi stanovnici putem plemića, bogatih građana i bratovštine Gospe od Šunja nadasve skrbili nad tako teško stečenim dobrima.

Otok Koločep

- **Kaštio:** nad lukom Donje čelo postoji položaj nazivlja Kaštio, s ostacima zida i presvođenog prostora, ostacima nekadašnje tvrđave;
- **Kula u Donjem čelu:** Na putu koji vodi iz Donjeg čela prema unutrašnjosti otoka, i to na mjestu odakle se može kontrolirati luka i put, uzdiže se, potpuno sačuvana, četverouglasta kula s krovštem na četiri vode sa četiri mašikule na vrhu. Kula je karakterističnog tipa gradnje razdoblja 16. st. (izgrađena 1571., u vrijeme Lepantske bitke), koje su po dubrovačkom području građene u svrhu obrane od gusara.
- **Kula Mala toreta:** Njene se ruševine nalaze na podnožju Ivanjeg brda, oko 200 metara udaljena od mora, a služila je kao izvidnica.

Otok Sveti Andrija

- Na mjestu zgrade svjetionika, na najvišoj uzvisni otočića, stajao je benediktinski samostan osnovan u 13. stoljeću, a napušten koncem 18. st. Sa zapadne strane samostana, uz visoku provaliju nad morem, stršila je četverouglasta kula vanjskog obujma 3,70x3,60 m od koje su još sačuvani temelji. Kula je sa samostanskom zgradom bila spojena pokretnim mostom da se stanovnici samostana, u slučaju opasnosti mogu u nju skloniti. Svjetionik je zgrađen 1873., a kasnije su 1896. i 1914. na njemu obavljane pregradnje, poradi čega su porušeni do tada još dobro sačuvani zidovi samostana i kule.

Otočić DAKSA

- Najmanji otočić iz skupne Elafita, 5 ha. Uz pročelje crkve sv. Sabina nekadašnjeg franjevačkog samostana na Daksi se diže obrambena kula, izgrađena radi obrane crkve i samostana. Njen

unutrašnji obujam je 3,40 x 4,20 m. Jedini ulaz u nekadašnju crkvu je kroz tu kulu, koja je nekada služila i kao zvonik.

Ulaz je na 1,30m nad razinom zemljišta i nad pločnikom crkve tako da se preko stepeništa, nekad pokretnog, ulazi u kulu, a iz kule stepeništem silazi u crkvu. Samostan na Daksi temeljen je 1281. godine, kula je kasnijeg datuma, zacijelo iz druge polovice 16. st., kao i većina takvih kula igradenih u svrhu obrane.

Za vrijeme francuske okupacije Dubrovnika, kompleks crkve je pretvoren u barutanu. Tom je prilikom brod crkve povišen, a kula snižena, što je svakako poremetilo mjerilo i estetski dojam kompleksa.

Poluotok Pelješac

Prvotna naselja poluotoka, upravo zbog opasnosti od gusara nisu bila uz more, već u unutrašnjosti (prapovijesna Nakovana)

Cjelina povijesnih zaselaka između Podgorja i Vignja na jugozapadnom dijelu poluotoka Pelješca, njih ukupno dvadesetsedam, smjestili su se u isprekidanom nizu na južnim padinama brda Sv. Ilija, na razmeđi stijenovitog dijela ovog najvišeg brda na poluotoku i blagih padina prekrivenih plodnom zemljom koja je ispunjena nasadima vinograda, maslinika, agruma i ostalim poljoprivrednim kulturama.

Ovi povijesni zaseoci današnjih obalnih mjesta Viganj i Kučište tvore prvotna naselja koja su se zbog sigurnosti od gusarskih pohoda i pljački formirala podalje od mora ali zato sva orijentirana prema njemu pošto je more bilo izvor preživljavanja i njihova opstanka. Veći dio zaselaka nastao je u razdoblju srednjeg vijeka te se spominju u 14. stoljeću pri pripojenju poluotoka Pelješca Dubrovačkoj Republici, koja je imala namjeru sagraditi tvrđavu Trstenicu, ali je od oga odustala zbog izgradnje zidina u Stonu., no podigavši kompleks Fanjevačkog samostana u Podgorju u 15. st., Republika je na doista izvanrednom strateškom visinskom punktu mogla kontrolirati ne samo Pelješki kanal već i mletačku Korčulu.

Orebič : Obitelj Orebića radi obrane od gusara sagradila je utvrđenu kulu nazvanu Kaštel i danas očuvanu, uz koju su nastala 3 reda kuća, a između njih dvije paralelne potpuno ravne ulice oje su se zatvarale vratima, a sve radi lakše obrane novonastalog naselja. Kaštel se 1568. popravljao.

Pijavičino: Pijavičino se smjestilo na rubnom dijelu Župe Pelješke, plodne kotline među brdima. Na tim su rubnim dijelovima Republike na plemićkim zemljoposjedima, odnosno ladanjskim kompleksima izrastale u obrambene kule, poput kule Zlatarića. Obrambena četveroulasta, barokna utvrda koju je 1625. godine podignuo plemić Cvijeto Zlatarić, a natpis na njoj kaže: "podigne sebi i potomcima iz ljubavi prema zelenim gajevima", bez sumnje želeći tako opjevati ljepotu krajolika, ali i zaštititi svoj posjed i dati slonište okolnom stanovništvu. Krovnište je kule propalo, pa bi zahtijevalo rekonstrukciju.

Donja Vručica: Kula Ranjine izgrađena 1583. godine;

Brijesta: Slabije štićeni prostori Republike imaju često poneki utvrđeni objekt, koji u času opasnosti služi za pribježište, za obranu. Takva je kula u Brijesti iz 1617. godine na imanju Kabužičevu imanju, na sjevernoj strani poluotoka;

Osobljava: na visokoj hridini uz more diže se utvrda tlocrtnih dimenzija 11 x 5 m

Stinjiva: Kula izvidnica, ostaci

Selo Doli: Kula Milić nalazi se u Dolima, malom mjestu Dubrovačkog Primorja koje je udaljeno pedesetak kilometara od Dubrovnika u smjeru zapada. Svojim položajem na padini brda, neposredno iznad dublje morske uvalice i pogodne lučice, zasigurno je imalo i strateški značaj pošto tuda prolazi jedan od sporednih puteva kojim se lako i brzo može doći u unutrašnjost Primorja, a onda dalje i u kontinent. Tim putem mogao je neprijatelj (pljačkaš, osvajač) bez velikih poteškoća prodrijeti s mora u teritorij, i obrnuto, a lako se mogla odvijati i trgovina bez većeg nadzora - što je imalo itekakvu važnost s obzirom na činjenicu da je Primorje između ostalih krajeva bilo pod primjenom posebnih i strogih dubrovačkih carinskih propisa. Naime, tada vrijedna roba poput soli, stoke i mliječnih prerađevina, tekstilnih, kožarskih i građevinskih proizvoda od gline kao i predmeta od metala bila je pod strogim carinskim nadzorom te s takvom robom nitko nije mogao napustiti Grad a da nije platio izvozna davanja. Isto je bilo i sa uvozom robe te trgovinom zabranjenim proizvodima. Postojanje ovakvih sporednih i brzih puteva u zaleđe te unutrašnjost kontinenta spretnim je lokalnim trgovcima, uz izvjesno izlaganje riziku, omogućavalo dobru zaradu i brzo bogaćenje.

Četverouglasta kula iz 17. st. obnovljena je i u stambenoj je funkciji.

Brsečine : Na zaravni ispod sela Brsečine ističe se na platou povrh morske obale kuća-kula Zuzori (kasnije Ohmučević/ Bizzaro). Na uglovima zdanja strše na konzolama 4 stražarnice s puškarnicama, koje su služile za obranu, baš kao i kuća kula na tom strateški važnom mjestu za obranu posjeda i morske kontrole.

Kupari: nedaleko sela Kupari, u negdašnjoj kaznačini Brašini u Župi dubrovačkoj, uz potok Rijeka velika, diže se utvrđena jednokatnica nazvana Toreta. Ta utvrđena kuća koju je 1623. izgradio Orsat Đurđević, tlocrta je 9 m². Svaka stranica četverouglaste torete ima na katu po 3 prozora i 4 puškarnice, a po načinu gradnje zapažaju se dvije faze. Sama je zgrada vrlorijetki primjer utvrđene kuće (torre-casa). Najveća je pažnja posvećena obrani vrata i unutrašnjeg stubišta. Na žalost stara su vrata zamijenjena novima što se daje utvrditi prema prerezu kroz koji se spuštala saracineska. U hodniku kata dva su otvora za lijevanje vruće vode na neprijatelja, koji bi „ svladao“ vrata. U potkrovlju je prostor s mašiklom (pehnaze) za obranu vrata.

Klek: u usjeklini mjesta Kleka, posljednjeg, graničnog mjesta nekadašnje Dubrovačke Republike nalazi se četverouglasta kula 17./ 18.st., zvana kula Nonković.

Strateški položaj i smještaj samostana na dubrovačkom području

-ilustracija- karta područja s rasporedom svih samostana na dubrovačkom području, A.Badurina, knjiga Uloga franjevačkih samostana....., str. 60. + tlocrtni prikaz Grada, s ucrtanim samostanima, str. 61.

Već sam pogled na kartu koja pokazuje raspored i smještaj samostana na području nekadašnje Dubrovačke Republike, jasno će pokazati da su mjesta na kojima se oni nalaze ujedno i najstrateškija mjesta na tom području. Svi su se oni smjestili na raskrižja putova ili morske tjesnace, na mjesta odakle se na-daleko može kontrolirati svačije kretanje.

Franjevački samostani (samo popis i lokacija):

- Samostan u **Dubrovniku** na samim je zapadnim gradskim vratima;
- Samostan u **Cavtatu** na kraju je grada in a ulazu u luku i zaljev, a istodobno “vidi” svaki brod koji se Dubrovniku približava s juga;
- Samostan u **Konavlima, u Pridvorju** ima pregled čitavog polja, a to znači kontrolu nad kopnenim prilazom Dubrovniku s istoka;
- Samostan u **Rijeci dubrovačkoj** kontrolira prilaz iz neposrednog zaleđa, s Trebinja i preko Komolca;
- Samostan u **Lopudu** “čuva” osim samog mjesta Lopud još i morska vrata između Lopuda i Šipana, te Šipana i kopna, a ako njemu nešto promkane tu je Daksa na samom ulazu u Grušku luku;
- Samostan **Slano** je na mjestu gdje se spajaju tri puta: iz Popovog polja, Neretvanske doline i Pelješca, a ujedno ima pregled nad kanalom između Pelješca, Šipana i kopna;
- Samostan **Ston** je na samoj prevlci koja spaja poluotok s kopnom i može registrirati svakog prolaznika u jdnom i drugom smjeru;
- Samostan u **Kuni Pelješkoj** ima preled nad najvećim i najplodnijim poljem na Pelješcu, a istodobno kontrolira kanal između poluotoka aki brod Pelješca i ušća Neretve, a Neretva je uvijek bila lijevak kroz koji su dolazile brojne opasnosti s kopna;
- Samostan u **Podgorju u Orebićima**, na strmoj litici iznad mora, na najjužnijem mjestu Pelješkog kanala sučelice Korčuli, može kontrolirati svaki brod koji tuda prođe, a istodobno ima “na dlanu” grad Korčulu, a Korčula je najisturenija venecijanska točka prema Dubrovniku.

Dominikanski samostani: Grad Dubrovnik na istočnoj strani grada, samostan u Gružu, kontrola luke, smostan u Lopudu, samostan u Čelopecima u Župi dubrovačkoj, nekadašnji samostan na elafitskom otočiću Rudi, samostan na Šipanu, samostan u Brocama kod Stona.

Benediktinski samostani: otok Lokrum, otok Mljet, sv. Jakov na Višnjici.

Cijela mreža samostanske gradnje, uz nesumnjivu stratešku funkciju najizloženijih mjesta - u isto vrijeme govori o mjestima najvećeg mira i tišine, pa se naivnom znatiželjniku može lako dokazati da su se samostani tu smjestili iz želje za samoćom i pustinjačkim životom. A to je već umjetnost raspolaganja prostorom!

Rasprostranjenost i gustoća (density) redovničkih samostana rječito svjedoči o gotovo savršenoj strateškoj viziji obrane i očuvanja ne samo grada Dubrovnika, već cijelog njegova teritorija, uklapajući se u uspješnu urbanizaciju i samoga grada i cijeloga pomno isplaniranoga okruženja, kao dijela ukupnog fortifikacijskog krajolika.

TRGOVAČKI I POLITIČKI PEJZAŽ

Dubrovnik je, sukladno svom geopolitičkom položaju, tijekom stoljeća bio naselje, grad, komunalna zajednica, konačno i država usmjeren na pomorstvo i trgovinu, ishodištima svog intenzivnog gospodarskog i ukupnog razvitka. Bio je snažni gospodarski čimbenik na Balkanu i Mediteranu, s razvijenim trgovinskim vezama i pomorstvom koje je dosegalo do Atlantika i Indijskog oceana.

Politička i gospodarska djelatnost dubrovačke komune, pa onda Dubrovačke Republike u širokim europsko-mediteranskim prostorima neodvojive su i međusobno uvjetovane. Ekonomski potencijal davao je težinu konkretnoj političkoj akciji, a ona je vješto osiguravala postojeće i otvarala nove puteve gospodarskom prosperitetu.

Geografski fatalizam prisilio je Dubrovčane da od najranijeg vremena ne samo razmišljaju, već i krče i uspostavljaju putove, duboko svjesni važnosti trgovine za postojanje njihova grada i države. Dubrovčani su stoljećima pažljivo gradili i održavali mrežu svojih putova, pokrivajući je složenim sustavom raznovrsnih ugovora i dogovora, povlastica i prisila. Iz pisama što ih stoljećima dubrovačka uprava šalje na sve strane prijateljima i neprijateljima, doznajemo za stotine manjih ili većih prekida tankih niti razapetih na moru i na kopnu. Možda će se jednog dana iz tih dokumenata doznati o stradanjima dubrovačkih trgovaca u svim trgovištima Balkana, stanicama kraj rudnika, na brodovima u svim lukama Jadrana, možda će se razotkriti sudbine dubrovačkih trgovaca u tamnicama, koji su i na mukama umirali, čekajući da se razni vladari nagode s njihovim Gradom.

Podimo od najstarijih, a poznatih činjenica: prvi zapisi o kopnenim komunikacijama na dubrovačkom području, a posebno onima između Cavtata i Dubrovnika datiraju iz vremena antike, Rimljana. Preko tog prostora prolazile su dvije glavne prometnice, jedna uzduž obale, a druga prema unutrašnjosti. Prva primorska rimska cesta išla je prema sjeverozapadu do Narone, Salone, Jadere, Senia (Senja), Tergeste (Trst) i Aquileie, dalje prema Rimu, a prema jugoistoku na Resnium (Risan), Butuu (Budvu), Vlcinium (Ulcinj), Scodre(Skadar) i dalje do Thessalonike (Soluna). Prometnica prema unutrašnjosti išla je prema Trebinju i dalje u unutrašnjost Balkanskog polutoka i prema Podunavlju.

-ilustracija-

Prometni pravac prema unutrašnjosti, dakle prema Trebinju, ističe se kao važan i na samom početku srednjeg vijeka, i vrlo je vjerojatno bio identičan s trasom puta iz vremena antike, a prolazio je tuda sve do samog početka 20. stoljeća. Naime, to je **Dubrovački drum, poznati karavanski put**, koji je išao iz

dubrovačke luke prema Trebinju i dalje na Bileću, Gacko, Čemerno, Tjentište, Sutjesku i Foču. Odatle se rašljao, te je jedan put išao na Pljevlja, Novi Pazar, zatim dolinom Ibra na Kopaonik, Prokuplje, Niš, Sofiju, Carigrad. Iz Novog Pazara je išao za Skoplje i Solun.

- ilustracija-

Osim tog puta, dakle Dubrovačkog druma, jedan **drugi put**, tzv. Neretvanski, išao je prema sjeverozapadu : Popovim poljem na Dumanoviće, Gabelu, Čapljinu, Mostar, Jablanicu, Konjic, Visoko, Sarajevo. Od Foče je išao dolinom rijeke Drine Na Mitrovicu i Budim.

Treći (jugoistočni) put išao je na Risan i Kotor, te zetskim primorjem do ušća Drima i Drimom na Prizren i Skoplje.

- ilustracija-

Danas kad smo priviknuti da daljine prevaljujemo avionima i automobilima, teško možemo shvatiti pravi značaj brzine kojom su dubrovački glasnici pevaljivali udaljenosti od pojedinih rudnika i trgovišta do grada, izmjerene danima. Primjerice, u 14. st. trebalo je 6 do 7 dana da se prevali razdaljina od Dubrovnika do Srebenice na Drini, a 15 dana za put u Carigrad. Navedeni teški geografski putni pravci slijedili su dijelom prirodne putove: doline i tokove vode, ali pretežno su smiono prevladavali prirodne prepreke. A tim putovima putovala je i roba: žito, stoka, koža i roblje. Preko dubrovačke luke izvozi se bosansko i drugo roblje iz unutrašnjosti u luke na Sredozemlju.

Politička i gospodarska djelatnost dubrovačke komune **neodvojive** su i međusobno uvjetovane.

Tijekom 12. st. Dubrovnik sklapa niz trgovačko-političkih ugovora s gradovima, sredozemnim lukama i vladarima susjednih područja, koji mu uz određene ustupke osiguravaju slobodnu trgovinu i plovidbu. Prvi je ugovor sklopljen s gradom Molfetom (1148.), potom s Pisom (1164.), Ravennom (1188.), Anconom (1199.). Poveljom iz 1189. Kulin ban odobrio je Dubrovčanima povlastice u Bosni, a 1192. bizantski car Angel izdao im je dokument o slobodnoj trgovini po Bizantu i Bugarskoj. Osobito važna je povelja cara Ivana Asjena II. o pravima na slobodnu trgovinu po Bugarskoj, iz 1230., kojom su Dubrovčani učvrstili svoj trgovački monopol u širem balkanskom zaleđu, te osigurali uzlet kopnene trgovine, koju je pratio razvoj pomorstva. Brojni trgovački ugovori svjedoče da je Dubrovnik već tijekom 13. st. trgovao s Egiptom, Tunisom i ostalim krajevima sjeverne Afrike. Tijekom druge polovice 13. i početkom 14. st. u trgovačkim kolonijama na Balkanu Dubrovčani postavljaju prve konzule koji skrbe o organizaciji trgovine. Dubrovački trgovci posreduju u trgovini raznih vrsta tekstila, drva, stoke, stočnih i poljoprivrednih proizvoda, soli, ruda, srebra, zlata i druge robe. Zbog razvoja kreditne trgovine i novčarstva Dubrovnik je od 1337. g. počeo kovati svoj novac u vlastitoj kovnici (Sponza). U to doba grad posjeduje velik Fontik (žitnicu), a izgrađen je i lučki Arsenal.

Valja spomenuti i **vrste robe** kojom se trgovalo, osobito u pomorskoj trgovini. Primjerice, Dubrovnik u 13. st. trguje i posluje gotovo sa svim lukama obiju obala Jadrana. Pomorsko trgovačke veze odvijaju se u nekoliko krugova: radi-

jes prvog kruga seže od Omiša do Lješa u Albaniji, obuhvaćajući i otoke Brač, Hvar, Vis, Korčulu i Mljet. Prema **Statutu carinarnice grada Dubrovnika (1277.)** plaća se carina uvoza-izvoza vunениh, pamučnih, svilenih tkanina, plahiti, sukna, pokivača, štavljene kože, ptica grabljivica uvježbanih za lov, mesa, stoke sitnog i krupnog zuba, ulja, prerađevina iz zlata, soli, ribe, brašna, žita, voća, povrća, mlijeka i bilo koje druge robe (mercationes). Drugi krug obuhvaća čitavu istočnu obalu Jadana od Istre do Valone, odnosno Epira. Dubrovčani su također u tijesnoj vezi s hrvatskom obalom i gradovima Zadrom, Šibenikom, Splitom, Trogrirom, Omišem, Hvarom. Zadarski trgovci posebno prodaju Dubrovčanima žito i sol, Splićani lan, sir, vino, lađe; Korčulani sir, stoku sitnog zuba, lađe. Dubrovčani preko Senja uvoze drvo, pa se mnogi od njih i stalno naseljavaju u tim gradovima, a isto tako u Dubrovniku borave Zadrani, Trogirani, Korčulani, osobe iz Nina, Raba, Senja, Krka, Šibenika.

U 13. st., s obzirom da je Venecija podvrgla pod svoj ekonomski nadzor područje sjeverno od crte Dubrovnik-Ancona, Dubrovnik najintenzivnije trguje s Apulijom, pa izvoze u Italiju: u prvom redu roblje, vosak, životinjske kože (bivolje kože), vunu i vunene prerađevine, krzno i prehrambene proizvode. Uvoze u velikim količinama žito, bob, ječam, sukno, platno, brodove.

Dubrovčani plove, trguju i posluju i po prostorima Mediterana, a širina i domet izvan Jadrana odnosi se na Bizant, Malu Aziju, sjevernu Afriku, odnosno na one države koje su nastale uspostavljanjem Latinskog Carstva na tjesnacu Dardanela, zatim križarskih država na Levantu.

Poslovna djelatnost Dubrovčana u balkanskim zemljama očitovala se i u prednosti dubrovačke organizacije trgovačkih i novčarsko-kreditnih poslova, a napose svojom svestranošću: trgovanje, zajednički trgovački poslovi, carine, kreditni poslovi, tributi, mito, prijevoznički poslovi, usluge dubrovačkim karavanama, eksploatacija tamošnje radne snage u raznim oblicima.

-ilustracija-

Velikom potražnjom **srebra i olova** na europskom tržištu intenzivirana je eksploatacija bosanskih i srpskih **rudnika** u prvoj polovici 15. stoljeća- u Bosni: Fojnica, Srebrenica, Ostružnica, Olovo, Kamenica, u Srbiji: Novo Brdo, Rudnik, Trepča, Priština. U tm su mjestima i s duljim boravcima angažirani dubrovački plemići i građani.

Glavninu zamašne trgovine rudama uspjeli su u svojim rukama skoncentrirati Dubrovčani koji se javljaju i kao organizatori proizvodnje, zakupnici rudnika i carina, a ponekad i kao vlasnici jama. Formirajući sustav svojih **kolonija** razasutih uz čvorišta karavanskih putova, uz upravne i trgovačke centre i same rudnike, oni uspijevaju ovim prostorima kontrolirati ukupni trgovački promet. Svojom snažnom regulativom Dubrovačka Republika kanalizira najveći dio poslovanja u matičnu, gradsku luku iz koje se rude otpremaju u Firencu (preko Ancone), Mletke, te španjolska i francuska tržišta. Turskim intenzivnim osvajanjima prostora u drugoj polovici 15. st. zakočen je snažni zamah ove djelatnosti kojom su se Dubrovčani afirmirali kao ugledni trgovci na međunarodnom planu i stekli znatne kapitalne presudne za razvoj drugih gospodarskih grana.

- ilustracija-

Jedna od takvih je nesumnjivo je **tekstilna industrija**. Konjunktura trgovine

tkanina na Balkanu potaknula je dubrovačku vladu da nizom mjera unapređuje suknarski obrt, počevši od posljednjih desetljeća 14. st. Prva bojadisaonica tkanina otvorena je 1398., manufakturna proizvodnja u Pilama, predgrađe koje postupno postaje industrijska, proizvodna zona Dubrovnika nadomak grada, a kasnije slijedi gradnja radionica u Rijeci Dubrovačkoj, Šumetu i Župi Dubrovačkoj. Pozivaju se najprije strani iskusni majstori: uz brojne talijanske majstore pristižu u Dubrovnik i njemački tkaići, kasnije radionice preuzimaju domaći ljudi, a proizvodnja se stimulira i zaštićuje zajmovima, premijama, carinskim i drugim olakšicama.

Stimulira se uvoz španjolske ("katalonske") vune, kao najbolje sirovine za tkanine koje se najbolje plasiraju na tržištu, a Dubrovčani s proizvodili vrlo kvalitetne tkanine. I stranac-očevidac je zabilježio (...) nije se nikada čulo da se od vune ovaca iz Valencije i Tortose izrađuju tkanine u Iliriku, a to se sada čini u Dubrovniku (F. de Diversis). Ta fascinantna zamisao govori o "istinskim počecima modernog Dubrovnika" (J. Belamarić), stvorenog ex nihilo radi uspostave modernog i unosnog gospodarstva, vezanog za suknarsku industriju, koju je pratilo dovođenje vode u grad, izgradnja vodovoda, kojim se "iz sela Šumeta dovelo toliko vode, da su valjaonice i mastionice bile dovoljno snabdjevene i da su se u samom gradu mogli podignuti šedrvani" (I. Stojanović). Ujedno pripovijest je to i o vasteli koja pretežito sudjeluje i zarađuje u suknarskom bussinesu, a uz nju i građani, ali i velikom bogatstvu koje država tada stječe.

Prema proračunima (J. Tadić) tijekom prve polovine 15. st. preko Dubrovnika se iz balkanskih rudnika na Zapad izvozilo oko 25 tona srebra u vrijednosti od preko 500.000 dukata godišnje, dočim je vrijednost izvoza dubrovačkih tkanina u unutrašnjost dosegala vrijednost ne manju od 250.000 dukata godišnje. Pred kraj 15. st. bilo je u državnoj riznici 7 milijuna dukata.

Najveća slabost ove proizvodne grane bila je njena zvisnost o stranoj sirovini, pa kada je 60-tih godina 15. st. prestao obilan promet srebrom, kojim se dotada nabavljala katalonska i druga kvalitetna vuna, nastupla je kriza, u kojoj je posljednji udarac bilo rušenje suknarskih radionica 1463., zbog turske opasnosti u godini pada Bosne. Uzastopni pokušaju revitalizacije ove industrije kroz 15. i 16. st. nisu dali trajnijih rezultata, a dubrovačka se ars lanæe nije mogla više nositi s čuvenom mletačkom i toskanskom konkurencijom.

-ilustracija-

Proizvodnja i izvoz soli trajni je faktor gospodarske moći Dubrovnika, pa i političkog utjecaja u zaleđu. **Monopol soli**, koji Republika nastoji održati na širokom potezu obale, od Neretve do Drima, skreće trgovačke pravce balkanskih zemalja na Dubrovnik i tako ih dovodi do svojevrstne ovisnosti. Budući da vlastita proizvodnja iz stonskih Solana nije dostatna, vlada organizira uvoz kako bi se sačuvala monopol. No, ni taj monopol nije bilo lako zadržati i održavati. Izazivao je on sukobe sa susjednim vladarima Hercegovine i Bosne, a također i s Turskom kad se dokopala dubrovačkog zaleđa (dobit se od trgovine solju, nakon teških pregovora dijelilo: 1/3 Turskoj, a 2/3 Republici), a osobito je bilo teško zadržati monopol na ušću Neretve. Ugrožava ga Venecija osobito agresivno u drugoj pol. 15. st. i nadalje, nastoji ishoditi od Turske da se i mletačka sol prodaje na Neretvi, u toj nepoštudnoj konkurentskoj borbi, gdje se našla u "klinču" Dubrovnik je pokazao ne samo svoju vitalnu gospodarsku snagu, već sposobnost da se

poštuju njegovi interesi i samostalnost.

Današnji prihod od stonskih Solana je marginaliziran, unatoč iznimnoj kvaliteti te soli i ne "prodire" značajno na hrvatsko tržište, premda su solila ne samo kao povijesni artefakt, već proizvodni pogon izuzetno važan gospodarski resurs i u sadašnjosti, napose se to, uz eksploataciju soli, odnosi na moguću uspostavu "muzeja soli" u Stonu.

-ilustracija-

Proizvodnja i izvoz oružja

Nedavno iznenađujuće arheološko otkriće i prezentacija (2005.-2011.) dubrovačke dobro očuvane povijesne ljevaonice iz 15. stoljeća, a koja je funkcionirala sve do 17. stoljeća, predstavlja jedinstveni arheološki kompleks industrijske zone koji, koliko nam je poznato, u Europi nema komparativni primjerak. Pred kulom Gornji ugao, pod Minčetom, a sve unutar zidina povijesne jezgre Dubrovnika, na strateški i sigurnosno izvrsno odabranom mjestu pronađeni su ostaci arhitekture ljevaonice sa svim njezinim originalnim sadržajima: talionicom, kaluparnicom, bazenima s vodom, kanalom s taložnicima te spremištem pijeska. U talionici su pronađeni dijelovi četiriju kamenih peći od kojih su tri služile za taljenje metala a jedna za staklo ili vosak.

Ovaj izuzetni nalaz svjedoči da je Dubrovačka republika uspostavila onodobnu vrlo značajnu industriju - proizvodnju oružja, koje je koristila ne samo za vlastite potrebe već je izvozila po Mediteranu i Balkanu, te se time svrstala u ne baš brojne proizvođače vatrenog oružja lako se, za sada, ne raspolaže arhivskim dokumentima o količini izvora oružja i državnoj dobiti, ljevaonica je izvrsna atrakcija za namjernike i turiste, a na toj gospodarskoj monokulturi počiva današnji Dubrovnik.

-ilustracija-

Poljoprivredna proizvodnja

Glavni proizvodi dubrovačke poljoprivrede bili su vino i maslinovo ulje, čija je proizvodnja omogućavala i izvoz. Plodna polja na Šipanu, Lastovu, Pelješcu, kadšto opskrbljene protokom vode: Konavle, Župa, Stonsko polje, poljoprivredne su zone, koje su u odnosu na broj stanovništva ograničene i podvrgnute izrilito određenom načinu poljoprivrednog korištenja.

Kako teritorij Dubrovačke Republike nije bio prikladan za intenzivniji razvitak poljoprivrede, vlast je iznimno vodila računa o nabavkama žita, te bi tijekom nestašica prodavala žito iz državnih rezervi po cijeni nižoj nego što je bila u slobodnoj prodaji.

Obrtnička djelatnost bila je vrlo razvijena. Već u 14. st. osnivaju se radionice za proizvodnju tkanina, stakla i sapuna. Posebno je bio razvijen zlatarski obrt , za čije je proizvode postojao osobito veliki interes u Turskoj. Također su bili razvijeni i drugi obrti poput drođjelstva, staklarstva, prerade kože i voska, te izrade užadi. Postojale su posebne strukovne bratovštine obrtnika poput kožara, krojača, zlatara, suknara, podstrigača, brodograditelja, tesara, bačvara i slično, koje su štitile interese obrtnika i pružale pomoć svojim članovima.

-ilustracija-

U razdoblju 15. i 16. st. Dubrovačka je Republika u znaku zenita: sve uspješnije emancipacije i afirmacije kao državnog subjekta u međunarodnoj zajednici, teritorijalne ekspanzije, konačnog zaokruženja svoj teritorija i postojanog trenda gospodarskog prosperiteta, ali i ostvaraja vrijednih dometa u raznim granama kulturnog i umjetničkog stvaralaštva.

U tom dvostoljetnom razdoblju snažno se razvijaju trgovina i pomorstvo, posebice pomorska trgovina na Mediteranu i kopnena na Balkanu, a istovremeno Dubrovčani posjeduju veliki kapital u talijanskim bankama i kreditnim institucijama.

Takav razvitak je tim značajniji što je ostvaren u posve nepovoljnim vanjskopoličkim prilikama: mletačka ekspanzija duž jadranske obale i stalno "vrebanje" Dubrovnika - uz stalno napredovanje turske sile prema zemljama zapadnog Balkana i Podunavlja, a među njima maleni Dubrovnik, gotovo po pravilu, u sredini, među sukobljenim interesima, pa se Republika zapravo stalno nalazila u situaciji kao brod u oluji nasred pučine - kako je jednom sama dubrovačka vlada slikovito ocrtala položaj Dubrovačke Republike. Ali, brodom se znalo upravljati i ne samo zbog pomoračkih vještina. Bila su jednako tako važna umijeća diplomacije, dakako uz vrlo obimne usluge dubrovačkog brodovlja u trgovačkim i ratnim potrebama Španjolske. Nadasve vješta trgovina bila je ona diplomatsko-obavještajnim uslugama, kojima je Republika trgovala sa svima, premda nikada nije razvila samostalnu obavještajnu službu, već je ta djelatnost bila zadaća konzularne i diplomatske službe pod budnim okom Senata. Uz "darove" nižim i višim turskim državnim birokratima, te izdašni harač, kao i ostale usluge, uspješno je djelovao taj sustav višestrane zaštite Republike, pogotovo protiv glavnih opasnosti Venecije i Turske. U nizu teških i kompliciranih međunarodnih situacija i uvažavanja posebnog, neutralnog položaja Dubrovnika u tzv. "svetim ligama", tj. ratnim pohodima, zapadnih, kršćanskih sila protiv Turske, ističe se baš izvanredni domet dubrovačke trgovačke mornarice i pomorstva. Opća međunarodna konstelacija na Mediteranu omogućila je vlasti Republike da živi sa svima u dobrim odnosima, no ipak Dubrovčani su morali dati obol i doprinos protuturskoj borbi, a ni to nije Republici bilo jednostavno, jer su bili tributari Turske carevine. Tako su po dopuštenju pape mogli trgovati s Turcima, uz iznimku robe koja bi Turcima mogla poslužiti u ratu, a istovremeno su dopuštenjem Porte mogli iz turskih područja izvoziti i onu robu čiji izvoz Turci inače nisu dopuštali (primjerice žito).

Glavne grane dubrovačkog gospodarstva bile su trgovina i pomorstvo. Stvorena je jaka trgovačka mornarica, uspostavljene brojne trgovačke veze, uspostavljena mnoga konzularna i diplomatska predstavništva u zemljama jugoistočne Europe i Mediterana. Dubrovčani su postali "trgovačka posrednička sila", kupovali su sirovine i druge proizvode s područja Balkana odnosno Turskog carstva i prodavali ga na Zapadu, a na turskom su području prodavali uglavnom gotove zapadnoeuropske proizvode. Tako su ostvarivali veliku dobit i u sukobima trećih država, kada su dubrovački brodovi prevozili robu zaraćenim stranama. A trgovina je ponajprije bila zanimanje vlastele.

Oslikajmo rečeno konkretnim geografskim trgovačko- pomorskim "rutama". Dakle, pomorsko-trgovačka ekspanzija Republike, osobito tijekom 16. st., širi se svim mediteranskim prostranstvima: od crnomorskih luka, preko cijelog istočnog i zapadnog Sredozemlja, pa dalje Atlantikom do Anversa i engleskih luka. Obim ekspanzije iskazuje i širenje mreže dubrovačkih konzulata: od 20 oko 1500. narastao im je broj na 50 u drugoj polovici 16. st.
-ilustracija, karta konzulata-

Mali dio te sveukupne obimne i unosne pomorske trgovine odvijao se tranzitno kroz dubrovačku luku. Glavni dio, kojim se akumuliraju velike dobiti, odvija se u poslovanju među raznim stranim lukama. To za dubrovačke poslovne ljude uključuje i trgovačke i prijevoznicke, ali i novčarsko-kreditne poslove, te žive spekulacije u pomorskom osiguranju. Dubrovnik ima vrlo rano osiguraj pomorski sustav, primjerice prvi sačuvani ugovor o pomorskom osiguranju je iz 1395., a dubrovački Zakon o pomorskom osiguranju iz 1568., jedan je od najstarijih u svijetu.

Pomorsko - trgovačko posredništvo i poduzetništvo odvija se na relacijama: Var-na-Venecija, Aleksandrija-Messina, Alepo-Napulj, Messina-Marscille, Carigrad-Sicilija, Negropont-Španjolska, Kreta-London i slično. Ilustrira to i primjer ugovora prema kojemu dubrovački brod mora doći do Rodosa da ukrca teret, pa će u poslovanju obići Famagustu, Latakiju, Tripoli ili Bejrut, pa na kraju Messinu, no tako da završna luka može biti Livorno ili Genova ili Marseilles. Takvim se poslovanjem među stranim lukama tijekom 16. st. iskorištava još postojeća, mediteranska trgovačka konjunktura, a to potiče izgradnju velikih dubrovačkih trgovačkih brodova, rad i rast domaćih brodogradilišta - a sve to čini veličinu i moć dubrovačke trgovačke mornarice, glavne gospodarske snage Republike.
-ilustracija-

U tom je razdoblju usporenije napredovalo dubrovačko brodarstvo za plovidbu izvan Jadrana, prema lukama na Atlantiku, ali je u drugoj polovici 15. st. taj raz-vitak brži, što pokazuje i negodovanje mletačke vlade jer Dubrovnik raspolaže tako velikim brojem brodova. Od tada stalno raste broj većih dubrovačkih bro-dova za mediteransku i oceansku plovidbu. 70- tih godina 16. st. dubrovačka mornarica ubraja se među najjače na Mediteranu. Procjenjuje se da je 1540. sačinjavala oko 130 brodova ukupne nosivosti oko 15.000 "kola", a 70- tih godina istog stoljeća, za najvećeg uspona, brojila je oko 180 brodova duge plovidbe, nosivosti 36.000 "kola", ukupne vrijednosti oko 700.000 dukata. Imali su oko 5000 članova posada.

Republika tada raspolaže s oko 100 majstora-brodograditelja (brodogradilište u Gružu s čuvenim škarima osniva se 1525.), a nikako se ne smije zaobići i udjel ostalih središta Republike, kao što je otok Lopud, najznačajniji po broju brodarka i bodograditelja, zatim otoci Koločep i Šipan i Lastovo, pa Slano na kopnu, tijekom 16. st. počinje jačanje i pelješkog pomorstva.

U svemu, golemi pomorski potencijal, kojim je ostvarena epoha najveće gospo-darske snage Republike.

Dubrovački brodovi duge plovidbe plove po cijelom Sredozemnom moru, od Španjolske i Francuske, sjevernih obala Afrike, talijanskih luka, do grčkih i crno-morskih luka. Također plove i po oceanu do portugalskih, flamanskih (Antwer-

pen), njemačkih (Hamburg) i engleskih luka (London), te čak od Indije, gdje mu je i kolonija u Goi. Dubrovačka trgovačka mornarica bila je tada izjednačena s trgovačkom mornaricom Venecije, a nešto slabija od trgovačke mornarice Genove, koja je u to vrijeme bila najjača na Mediteranu. Dubrovnik je u svojim "zlatnim" stoljećima (15.,16.) uz Veneciju i Anconu najvažniji pomorsko-trgovački emprij na Jadranu.

Potres 1667. godine uzrokovao je veliku štetu i gubitke i dubrovačkoj mornarici. Prvih godina nakon potresa pomorska trgovina usredotočena je ponajprije na luke Jadranskog mora, u koju je uključeno 75 preostalih dubrovačkih brodova.

Konzulati

Nekoliko mjeseci nakon Velike trešnje Dubrovačka Repblika osniva konzulat u Smirni, potom 1688. u Carigradu, da bi već od sredine 18. st. ponovno imala oko 50 konzula i generalnih konzula, više primjerice nego Austrija koja je u to doba imala 37 konzularnih predstavnika. Dakle, od sredine 18. st. Republika je uz spomenutih 50 konzula imala također i 31 vice-konzula, ukupno 81 konzularnog predstavnika.

Jedan od poznatih, najpoznatijih Dubrovčana 18. st. Ruđer Bošković, glasoviti znanstvenik: matematičar, fizičar, astronom, uvažavan i u europskim krugovima, usprkos svojim obvezama i životu u stranim zemljama, kontinuirano je održavao bliske veze sa svojom domovinom. Godinama je, od 1755. do 1783. obavještavao dubrovačku vladu o političkim i drugim važnim događajima u svijetu, iznoseći svoje analize, stavove i prijedloge, te često na zahtjev Republike diplomatski djelovao u zaštiti i promicanju interesa Dubrovačke Republike. Šifriana razmjena diplomatke pošte odvijala se na (mnogima nerazumljivom) hrvatskom jeziku !

-ilustracija-

Nakon poslijepotresne konsolidacije, uslijedio je ponovni porast broja brodova, tako da ih je samo u kabotaži na Levantu bilo oko 60. Sredinom 18. st., u vrijeme drugog velikog uspona dubrovačkog pomorstva i trgovine, broj dubrovačkih velikih brodova dosegao je do 280, od čega u prometu s drugim zemljama više od 100 brodova. Posljednjih desetak godina prije pada Dubrovačke Republike, pojačan je bio pomorski promet i trgovina žitom iz luka Levanta i crnomorskih luka prema zapadnom Mediteranu, tako da Dubrovačka Repblika u posljednjim godinama svog postojanja ima 227 registriranih trgovačkih brodova, pretežito srednje nosivosti.

Dubrovačka Repblika, u nastojanju da što više olakša plovidbu i pomorsku trgovinu za svoje brodove, preuzela je 1745. godine obvezu da svaki njen brod, koji plovi izvan Jadranskog mora, treba pored ostalih dokumenata posjedovati i tursku dozvolu, tako zvani ferman. Ferman je omogućavao dubrovačkim brodovima određene povlastice u turskim lukama i ujedno predstavljao zaštitu od gusara u sjevernoj Africi.

Francuski konzul u Dubrovniku Alexandre Lemaire, inače nesklon Dubrovačkoj Republici, zbog čega je prisilno napustio Dubrovnik 1764. godine, izvješćuje svo-

ju vladu : Može se reći, s obzirom na sićušnost Republike, da je more pokriveno njezinim brodovima i da je barjak svetoga Vlaha primljen i tražen u svim dijelovima svijeta.
-ilustracija-

Ipak, otkriće Amerike i drugim područja postupno je uzrokovalo premiještanje svjetskog pomorstva i trgovine na Atlantik, a potom i na Indijski ocean, što je marginaliziralo Sredozemno more i zemlje poput Dubrovačke Republike i Republike Venecije, koje su bile na njega orijentirane. Istovremeno i nemediterranske pomorske zemlje, poput Velike Britanije i Nizozemske, dobivaju povlastice od Turske za pomorsku trgovinu u istočnom Mediteranu, što sve utječe na slabljenje dubrovačkog pomorstva, a time i njegova gospodarstva.

Prestankom postojanja Dubrovačke Republike 1808., odnosno formalno-pravno na Bečkom kongresu 1815. godine na značenju uvelike gubi i dubrovačko pomorstvo. Već godinu dana ranije, francuske okupacijske vlasti izdaju naredbu da svi dubrovački brodovi ubuduće moraju umjesto dubrovačke zastave vijoriti stijeg Napoleonove Italije.

Ipak, Dubrovnik nikada nije zaboravio svoju pomorsku i pomorsko-tragovačku povijest, jer je pomorstvo bilo i do danas ostalo njegova snažna gospodarska grana. Stoga s ponosom valja istaknuti današnje postojanje jakog brodarstva i u hrvatskim razmjerima, a to je Atlantska plovidba Dubrovnik.
-ilustracija-

Odlukama Bečkog kongresa 1815. područje nekadašnje Dubrovačke Republike pripalo je Habsburškoj monarhiji u čijem se sastavu nalazi do 1918. Dubrovnik se i u slijedećim državnim tvorevinama širi, prostorno apsorbirajući nekoliko prigradskih naselja. Elektrifikacijom i gradnjom željezničkog spoja sa zaleđem i Europom (1901.), Gruž postaje najvažnijom lukom na južnom Jadranu. Željeznički promet ukinut je 1976., pa u se posljedice osjetile i na prometu gruške luke, ali i izolacijom Dubrovnika prema unutrašnjošću.

Nizom graditeljskih intervencija urbanizirani su i povezani dijelovi grada izvan zidina, a 1910. uvedena je i gradska tramvajska linija (ukinuta 1970.)
-ilustracija-

Nakon otvaranja prvog hotela "Miramare" (1868.) i niza manjih pansiona, gradnja prvog luksuznog hotela "Imperial" na Pilama (1898.) označila je početak razvoja suvremenog turizma, koji je postao gotovo jedina njegova gospodarska grana, s nekontroliranim rastom i kvalitetom.
-ilustracija-

SUSTAV URBANE INFRASTRUKTURE GRADA I TERITORIJA

Šire dubrovačko područje obuhvaća uski uzmorski pojas dužine oko 250 km, koji se proteže od Kleka na zapadu do Sutorine i rta Prevlaka na istoku, no pilot područje razmatrano u studiji "Identifikacija i valorizacija prirodne i graditeljske baštine područja Dubrovnika u prostornom kontekstu", koncentrirano je na uže dubrovačko područje : povijesnu jezgru u zidinama, Grad, otok Lokrum, kontaktne gradske zone, odnosno dijelove grada Pile, Ploče, sv. Jakov, tri Konala, Boninovo, Montovjerna, Gruž, Lapad, s masivom i platoom brda Srđ, te najposlije široki prsten teritorija oko grada, uključujući područje Rijeke dubrovačke, Šumeta, Bosanke, Brgata i dijela Župe dubrovačke.

Posebno će biti akcentirana dubrovačka ladanjska izgradnja, koja i po kakvoći i količini predstavlja ne samo snažnu dionicu nacionalne i europske kulturne baštine, već bi sama po sebi mogla biti dio UNESCO-ve obitelji.

Stoga će se u navedenoj zoni obuhvata u prvom redu razmatrati krajobrazno mjerilo sustava i fizičkog stanja „struktura“ s koncentracijom na slojeve izgradnje u vrijeme Dubrovačke Republike, vrijednost tih slojeva, što se, pak, odnosi na krajobrazni i kulturni sloj, potom i na participacijski pogled, dok su spomenici već deklarirani i valorizirani kroz službenu/pravnu institucijsku zaštitu, zajedno sa smjernicama (u izrađenoj, gore navedenoj Studiji za potrebe HIA). No, naravno neće biti zaboravljena ni kategorija prostor - vrijeme, presudna u svakoj struci, pa i povijesnoumjetničkoj, posebno kategorija kulturnog krajolika, a sve u ime ostvarenja integralne zaštite baštine.

Grad u zidinama

Dubrovnik je svoj razvoj, kako tumači Milan Prelog, veliki povjesničar umjetnosti i intelektualac zaslužan za njegov opis na UNESCO-vu Listu svjetske baštine, od kasnoantičkog "zbijega" do istinskoga grada ostvarivao uz goleme napore. Možda se upravo zbog toga, što se spontani rast grada vrlo rano susreo s "prirodnim" ograničenjima, koja su se mogla prevladati samo organiziranim naporima, ovdje javlja i vrlo rano smišljeno planiranje.

Velike regulacije 13. st. koje su ušle u Statut, te brojne njegove reformacije 14. st., iskazuju urbanu disciplinu, koju su nametale pravilne građevne čestice i ortogonalni sustav ulica propisane širine, raspored stambenih i javnih prostora i sadržaja. Mnogi i raznovrsni arhivski dokumenti potvrđuju dugotrajna nastojanja gradske uprave da se drvena gradnja pretvori u kamenu, ulice i trgovci popločaju, komunalna infrastruktura dosegne civilizacijsku razinu, očitujući umijeće pozicioniranja reprezentativnih javnih građevina, kao što su Knežev dvor, katedrala, crkva zaštitnika grada sv. Vlaho, vijećnica, carinarnica, javni prostor

Luže – stvarajući dominantu grada kojoj se podvrgavaju sve ostale pojedinačne gradnje. Početkom 14. st. proširenja grada završena su priključenjem na istoku i zapadu, zdanjima dominikanskog i franjevačkog samostana, urbanističkom okosnicom Placom smjera istok-zapad, glavnom ulicom koja vodi od vrata od Pila do trga Luže, središta javnog života, dovršenjem svih planiranih uličnih poteza starijeg južnog i novijeg sjevernog dijela, okomitih s Placom. Povezujući tako dvije svoje polutke, grad uspostavlja glavne urbanističke okvire. Planirana izgradnja javnih, stambenih, sakralnih i komunalnih objekata jača kroz 14.st., a potkraj 15. i u 16. st. uglavnom je dovršena, povezujući istočna i zapadna gradska vrata, s dvjema javnim česnama velikom i malom Onofrijevom. Uz dva spomenuta velika muška samostanska kompleksa i nekadašnjih 9 ženskih samostanskih sklopova, 20 ubiciranih crkava i kapela, blokovi gradskog tkiva određuju strukturu arhitekture - u rasponu od skromnog tipa gradske kuće maloga puka na općinskom zemljištu Prijekoga (koje je raskinulo veze s agrarnim načinom života), do spajanja čestica u blokovima, umnažanja parcela i formiranja primjeraka reprezentativne stambene arhitekture, palača, posebne koncentracije na Pustijerni. Zoning uvjetuje rast gradnji u visinu, u isto vrijeme simbolizira socijalnu i klasnu podjelu izgradnje. Struktura i funkcionalnost stambene izgradnje očituje se u poslovnim i obrtničkim prostorima u prizemljima, tradicionalnim načinom raspodjele stambenih prostora na katovima, dok se reprezentativnost te arhitekture ponajviše ogleda u odmjerenom i skladnom kameno-plastičkom arhitektonskom rječniku i mjerilu gradskih palača, stilskih odlika u rasponu od romanike/gotike do baroka, u kontinuitetu stambene namjene do današnjih dana.

- Peta knjiga Stauta

Tako planirani Dubrovnik, jedinstveni primjer europske srednjovjekovne gradogradnje na površini od 18,8 ha, stranica obuhvata cca 400x 400 metara, a unutar svojih zidina s 824 građevina različitih namjena, uz javne prostore - zadržao je do danas - s razmjerno malo mijena čvrstu gradsku urbanističku matricu, čak i nakon Velike trešnje 1667. godine. Iz sačuvanih dokumenata vidi se težnja za održavanejm postojeće strukture gdje god je to bilo moguće, uz želju da se ponovno uspostavi onaj "model" koji se ostvarivao od 13. do kraja 15. st.

U nekim područjima razaraja su bila tako velika, da se više nije moglo uspostaviti prijašnje stanje . Pri obnovi Grada stvoren je novi trg, današnja Gundulićeva poljana, zatrpan je dio Pustijerne, a rušenjem na sjevernom obodu grada oslobođen je u gustom gradskom tkivu veliki prostor gdje nastaje jezuitski kompleks s baroknom skalnadom, zahvat koji nosi sve značajke baroknog urbanizma.

-ilustracija-

Kriza političko-teritorijalne organizacije iskazuje se tijekom 18. st., a početkom 19 st. u toku napoleonskih ratova Dubrovnik gubi samostalnost i pretvara se ubrzo u jedan od pokrajinskih gradova austrijske države. Umrtvljenje života u gradu onemogućivalo je intenzivnije građevne intervencije, tako da u povijesnoj jezgri nije došlo do značajnijeg narušavanja staroga tkiva (izuzmemo li, primjerice, neorenesnu vijećnicu na Placi li u gradsko tkivo neintegriranu pravo-

slavnu crkvu iz druge pol. 19. st.) Tijekom 19. i 20. st. grad se postupno širi izvan zidina. Urbanistički artikulirani predjeli u neposrednoj okolici grada, s važnom funkcijom u razvoju od njegova utemeljenja, kontaktne zone grada: Pile, Boninovo, područje Konala i Ploče, čine u zoni obuhvata neposrednu okolicu grada Dubrovnika, u svom funkcionalnom i povijesnom smislu, ali i prostorno oblikovnom smislu.

Proces izgradnje područja Pila, Boninova i Konala kao povijesno utemeljenog gradskog gravitirajućeg okruženja odvijala se u kontaktu s Gradom i njegovim fortifikacijskim i komunalnim sustavom, u kontrapunktičkom odnosu gusto zbijenog i obzidanog kamenog grada prema svojoj neposrednoj planiranoj, ali rahlije građenoj, ozelenjenoj okolini.

Dubrovnik je sam izašao iz svojih zidina svjesno primjenjujući drugačiju matricu izgradnje, te u tom procesu oblikovanja leži začetak koncepcije koja će obilježiti njegov okvir - sustav koji se svojom slobodnom artikulacijom, posebno u sferi ladanjske izgradnje, ali na njenom tragu i rezidencijalne arhitekture, javio kao opreka zatvorenoj cjelini gustog, čvrsto organiziranog i mjerilom uzjednačenog tkiva. Unatoč mnogobrojnim, često i nepimjerenim intervencijama, do danas je zadržan karakter i osobnost navedenih predjela, s naglaskom na očuvanosti izvorne matrice izgradnje, temeljene na rasteru povijesnih ulica, ogradenih i zelenilom uokoljenih stambenih cjelina, predstavljajući prostorno oblikovnu vrijednost nekadašnjih predgrađa provedenu na principu vrtnog urbanizma.

I upravo povijesna matrica tih insula sa svojim isto tako povijesnim vrtovima u suživotu sa strogo isplaniranim i zbijenim Gradom - sasvim je specifični i komplementarni spoj dvaju povijesno bitno različitih tipova urbanizma, a to je jedinstven primjer u Hrvatskoj i povijesno-oblikovna vrijednost. Stoga, te još uvijek "čitljive" matrice (s "nagriženim" vrtnim prostorima) valja sagledati slojevito i u gustoći prostiranja, te što hitrije primjeniti u sustavu mjera zaštite i planskoj dokumentaciji režim zaštite kulturnog krajolika, usudujući se zanemariti novonastale neprimjerene intervencije, fokusirajući se na čitljive vrijednosti, kako urbana matrica ne bi u dogledno vrijeme iščezla.

Otočić Lokrum, smješten 680 m jugoistočno od grada Dubrovnika predstavlja specifičan primjer prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti dubrovačkog područja. Nastanjen od prethistorije, prvi put se spominje u arhivskim dokumentima 1023. g., kada se osniva i benediktinski samostan, kompleks povijesno-graditeljskih slojeva u rasponu od romanike do historicizma. Vrijednosti nasljeđa očituju se u fortifikacijskoj i karantenskoj izgradnji, s posebnim naglaskom na hortikulturno-gradbenoj komponentni povijesnih vrtova. Lokrum je zaštićen i kao prirodni rezervat s Botaničkim vrtom, važan dionik fortifikacijskog pejzaža s tvrđavom Fort Royal, mjesto negdašnje karantenske zaštite, snažno izražene dionice habsburškog 19. st., rasadište nematerijalne kulture, usmenih predaja i legendi - slojevito kulturno i prirodno stanište, održava se njegov kulturni krajolik.

Povijesna jezgra Dubrovnika, jedna od ponajbolje sačuvanih u Europi, jedinstveni je urbanistički i kulturno-povijesni spomenik, pa je od 1979. g. upisana u UNESCO-ov Registar svjetske kulturne baštine (Lista je 1994. g. dopunjena rješenjem o proširenju zone zaštite na neposrednu okolicu povijesne jezgre

Dubrovnik, s napomenom kako je u vrijeme ratne agresije na Hrvatsku Dubrovnik bio upisan na Listu ugrožene svjetske baštine 1991.-1998.). Područje Dubrovnik nalazi se na seizmički izrazito osjetljivom području, pa su potresi kroz cijelu njegovu povijest ostavljali posljedice. Stoga se grad kontinuirano i obnavlja, sve do sadašnjosti, sanirajući posljedice potresa iz 1979. g., posebno posljedice ratne agresije na Hrvatsku i Dubrovnik za vrijeme trajanja Domovinskog rata 1991./1995. godine, kao i potresa iz 1996. godine.

Povijesna cjelina grada Dubrovnik i njena neposredna okolina, zadržala je urbanistički i oblikovni, civilizacijski, kulturološki i simbolički spomenički značaj, posebno u smislu kontinuiteta pojma živoga, nastanjenoga grada, što Dubrovnik čini visoko valoriziranim i prepoznatljivim kulturnim dobrom ne samo u nacionalnim, već i svjetskim okvirima.

Dubrovačke gradske zidine: teško je riječima izraziti njihovu velebnost, monumentalnost, srastlost s Gradom. One su mu opna, kalup, naručaj i zagrljaj. A povrh njih masiv i plato Srđa, čvrsti i zaštitnički paspartout lijepje slike Grada na dlanu, njegov prirodni zeleni okvir i moćna, identifikacijska zaštita, njegov odušak, nerazdvojni prostorni okvir, srastao s njim kao Grad sa svojim zidinama.

Ako se složimo s Lewisom Mumfordom, piscem znamenite knjige Grad u povijesti (The City in History), da je grad simbolički govoreći čitav jedan svijet, onda je Dubrovnik pravi uzorak za takvu tvrdnju. Kalup za arhitektsku sliku grada uopće. A zidine i Grad su neodvojivi, Grad su zidine i zidine su Grad. Tvorba zajedničke povijesti. Osim toga dubrovačke su zidine vrhunac promišljene svijesti, simbol slobode i specifičan biljeg Dubrovnik. Grad se u njih pouzdavao, u njihovu stvarnu, ali i simboličku moć.

No ta arhitektska vrijednost grada kao omeđenog prostora, prostora sigurnosti, reda, međuljudske solidarnosti i organiziranosti ima i drugu dimenziju. Polis, urbs, naspram otvorenog, slobodnog, samim time i manje sigurnog, ali u dubrovačkim parametrima uvijek planiranog i uredenog prostora.

Funkcionalnost pojave grada u povijesti ljudskog razvoja, u povijesti stvaranja civilizacija naspram kulture, manje artifičijelnog i manje razrađenog oblika, zadobiva i metafizičku vrijednost, pa je grad, u našem slučaju Grad s velikim G, uvijek omeđen zidinama. Iako je srednji vijek davno za nama, daljnja su razdoblja uvijek ostajala trajati unutar opne drevnih dubrovačkih zidina - i barokni Grad (nakon Velike trešnje) uliven je u srednjovjekovni kalup zidina.

Skladni urbanizam povijesnoga Grada i kontrapunktična vrijednost njegova okolnoga „vrtnog urbanizma“, nije očito bila dovoljno poticajna inspiracija novim gradograditeljima, pa izgleda da se staro i planirano - novome neredu u prostoru ruga!

Naime, radi se o sve češćem, nekontroliranom upadu u mjerilo definiranog kulturnog krajolika, a sve se predstavlja kao spasonosna dobit.

Činjenica života u zidinama ujedno je i čin življenja u redu, komformnom urbanom standardu, u sigurnosti, a ta se školjka, taj zagrljaj, danas sve više ispražnjava. Stanovnici Grada izvan zidina sve više su stanovnici nekog nedefiniranog i urbano upitnog prostora, dok školjka reda i umjetnosti urbanizma ostaje prazna. Na djelu je depopulacija. Važnost samih zidina, osim u turističke svrhe, trebala bi postati i edukativnim faktorom stanovnika Grada, pogotovo onih koji ne

prebivaju unutar zidina.

Setnja tim rubom civilizacije pruža idealan pogled u grad kakav bi trebao biti, pa to nije dakle samo izvor ugode i estetskog, već svijest o skladnom, o prožetosti materijalnog i duhovnog. Domaće bi stanovništvo, da je češće izloženo tome pogledu, itekako imalo što za naučiti iz ptičje perspektive gledajući red, polis, Grad, a sinteza života u njemu, i to unutar gradskih zidina i takvih češćih pogleda odozgo, zasigurno bi utjecala i na svakodnevicu onih koji u tom gradu žive, kao i onih koji će kreirati njegov oblik izvan zidina. Radeći, stvarajući, gradeći grad iz zemaljske perspektive, ne treba zaboraviti pogled odozgo, upravo zato da ne nastaje sve veći nesrazmjer intra i extra muros, da se postigne ravnoteža između onoga što je nekad bio odnos kulture ladanja i visoke civilizacije grada, a danas bi se trebalo reflektirati u balansu novih gradskih dijelova i onoga što stoljećima baštiniamo unutar zidina.

Zidine svojim kontinuiranim pružanjem omeđuju sve ono što je postalo i ostalo simbolom reda i civilizacije, kulture uzdignute na viši stupanj razvoja. Nisu oštećene u potresu 1667. godine, u vrijeme austrijske uprave, a Dubrovnik je do 1886. smatran tvrđavom, pa su tada nastale mnoge degradacije i devastacije, koje su nakon II. Svjetskog rata, utemeljenjem Društva prijatelja dubrovačke starine 1952., a i institucionalne službe zaštite 1960. te austrijske nagrde ukonjene. Ostao je novootvoreni ulaz u Grad tzv. Buža, probijen 1908. na potezu sjevernih gradskih zidina, pa se srušio dio sjevernog predzida.

Gradske zidine vlasništvo su Grada Dubrovnika, uzorno su održavane, a o njima 62 godine stručno i uspješno skrbi Društvo prijatelja dubrovačke starine, udruga civilnog društva, nevladna i neprofitna udruga, s izraženim osjećajem za baštinu. Bez obzira na vlasništvo, Grad Dubrovnik sa svojim zidinama uživa zaštitu u skladu s odredbama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara RH, a vlasnici i nositelji prava na kulturnom dobru ili spomeniku, kao i drugi imatelji kulturnog dobra odgovorni su za njihovu zaštitu i očuvanje. Stoga je važno, uspostaviti uvjete da kulturna dobra prema svojoj namjeni i značenju služe i potrebama pojedinaca i općem interesu. Da bi se to postiglo bitno je utvrditi način upravljanja kulturnim dobrima. S obzirom da je PUP „Stara gradska jezgra“ izvan snage i uporabe, nužno je i h i t n o potrebno donijeti Plan upravljanja povijesnom jezgrom Dubrovnika, kako bi oni koji nose odgovornost za zaštitu i management (Ministarstvo kulture RH, lokalna samouprava Grad Dubrovnik, Stručno savjetodavna komisija sa Zavodom za obnovu Dubrovnika, Konzervatorski odjel u Dubrovniku, Društvo prijatelja dubrovačke starine) mogli primjereno ispuniti svoju dužnost.

Glavni sačuvani elementi gradske urbane infrastrukture:

Dubrovačka povijesna kanalizacija

Kanalizacija se još od rimskih vremena smatra stupom urbanizma. Dubrovnik se relativno rano, još odredbama svog Statuta iz 1272. g. ubrojio u zajednice s ekološkom svijesću. U reformaciji Statuta, 1296. godine određuju se smjernice za izgradnju pojedinih dijelova grada, te se predviđa da se između susjednih kuća u pravcu sjever-jug, ostavlja međuprostor širine 3 palma, odnosno 76,8 cm, koji se nazivaju „gotales“ ili „gatti“. Kanali nastali između nizova kuća i niza paralelnih ulica (širina dviju parcela s kanalizacijom između sebe) na sjevernom dijelu grada, presječenih okomitom ulicom Prijeko, ulijevali su se u zatvorene

septičke jame (cloaca). Ti prostori među kućama, ti jednolični kanali, neki otrkriveni, neki natkriveni, nazivali su se u prošlosti a i danas „klončine“. Svi ispusti otpadnih voda (nužnici, kuhinje), bili su na posljednjem katu kuće, odakle je voda padala u kanale. Na ostalim je katovima bilo zabranjeno otvaranje prozora u međuprostorima iznad kanala.

-ilustracija prikaz kanala – klončine + fotografija klončine, knjiga M.P. Lončarić, Planirana izgradnja na području Dubrovačke republike

Početak izgradnje uličnih kanala u Dubrovniku, s izljevom otpadnih voda u more, nije točno poznat. Na temelju sačuvanih dokumenata može se zaključiti da je već 1399. postojao kanal od Vrata Pustijerne do obale. 1436. Veliko vijeće prihvatilo je ugovor za izgradnju vodovoda. Izgrađen je do ožujka 1437. Gravitacijskim vodovodom voda je dotjecala do javnih česama. Isto tako Veliko vijeće donijelo je 1436. i opširne propise o izgradnji kanalizacije te o čistoći grada. Glavni sakupljač kanalizacije Dubrovnika koji je građen od 1436., uz manje popravke još je uvijek u upotrebi! Trasiran je ispod Place/Straduna te od ulice Celestina Medovića, gdje je priključen skupljač ulice Prijeko, odvodi vodu prema vratima od Pila i izljeva se u more kod tvrđave Bokar. Druga dionica kanala Place od ulice Sigurate prikuplja kanale poprečnih ulica, te odvodi otpadnu vodu prema istoku i ispušta je u more na gatu Ribarnice. Oborinske vode, čije je prikupljanje počelo u 14. st. tekle su s prometnih površina rigolima prema moru, ulijevale se u ulične kanale, a oni su bili građeni za odvođenje oborinske i otpadne vode. Oborinskim vodama ispirala se otpadna tvar koja se taložila u kanalima tijekom suhog razdoblja.

-ilustracija / karta grada sustav kanalizacije, karakteristični presjeci kanalizacije

Dubrovačka se povijesna kanalizacija, izgrađena tijekom 14. i 15. st. svojim tehničkim rješenjima, izvedbom i konstrukcijom profila svrstava u jedan od najvažnijih spomenika ne samo Dubrovnika, već u ljudski civilizacijski doseg, koji je u neprekidnoj funkciji stoljećima, premda loše održavan. Stoga je povijesna kanalizacija djelomično u funkciji, a 70- tih godina 20. st. tek se rekonstruirala postojeća, uz napomenu kako je spomenički karakter sustava bio ograničavajući, jer je to doista vrlo složen konzervatorski i građevinski zahvat. Tom rekonstrukcijom izgrađene su crpne postaje, dok je istražnim arheološkim radovima utvrđeno kako povijesnim, a vizionarskim starim profilima koji su u lošem stanju hitno treba pomoći, jer se kanalizacijski sustav ne održava kvalitetno ! Kolektori, prepumne stanice, tlačni cjevovodi, sve ono što prati osuvremenjivanje tog sustava, naprave kojima smetaju plima i oseka, uz neodržavanje kanala i količinu oborinskih voda, sve to, dakle, uzrokuje u sadašnjosti prave gradske kolapse! Ideja da se u stare kanale uvedu cijevi od stakloplastike ispod Straduna, ujedno i nasipavanje starih profila pijeskom, alarmanтна je! Integralna zaštita proklamira sasvim drugačiji pristup tom naslijeđu. Premda je zadatak obnove sustava povijesne kanalizacije vrlo složen zahvat, on je i nužnost, jer o njemu ovisi ne samo gospodarska uspješnost Dubrovnika, već i samo kanalizacijsko funkcioniranje grada. Projekt je to vrijedan uvrštenja na europske i svjetske natječaje, dakako dobro pripremljen.

-ilustracija/ Peta knjiga Statuta 1272. (Maja)

Urbana oprema - popločenje grada - civilizacijsko mjerilo udobnosti grada

Izgradnja Dubrovnika u 13. i 14. st. u svjetlu tekstova Statuta iz 1272. , javlja se kao posebno, ali vrlo dosljedno i do danas sačuvano ostvarenje zamisli grada kao brižljivo planirane, organizirane cjeline. Čuvena V. knjiga Statuta (Liber Statutorum Civitatis Ragusii) koja urbanistički "kroji" dubrovačke prostore u smjeljoj viziji i odlučnoj racionalnosti, gotovo da predstavlja onodobni kodeks prostornog planiranja, arhitektonskog oblikovanja i zaštiti okoliša i to u najpotpunijem smislu. Tražeći komparativne primjere na tu temu u jadranskim statutima (Split 1240., Korčula 1214., Venecija 1213.), može se utvrditi kako odredbe V. knjige dubrovačkog Statuta iz 1272. nadrastaju urbanističko-planersku pisanu građu spomenutih statute srednjovjekovnih komunalnih zajednica.

U Dubrovniku vrlo rano počinje podvrgavanje pojedinačnog zajedničkom, odnosno podvrgavanje režimu cjeline. Srednjovjekovno se naselje pretvara iz skupa građevina u cjelovir gradski organizam. Taj se fenomen cjeline manifestira u prvom redu uspostavom i regulacijom ulica koje su zajedničko dobro svih građana. Gradska je uprava itekako nastojala da ulicama i trgovima dade veliki značaj, značaj javnog prostora – propisujući im nagibe, način odvodnje oborinskih voda, slivnike, poklopnice za kanale i pučeve, zabranjujući vanjska stubišta, ne propuštajući utvrditi i nadgledati kanalizacijske međuprostore između nizova kuća - klončine (stricturas), pazeći da se kišnica s krovova slijeva sustavom dotoka putem "točaka" za vodu (koji su često bili u obliku grifona, ukrašeni). Za propuste je komuna, a onda i Republika oštro kažnjavala. Možda je to razlog što smo grad u zidinama baštinili do danas u cjelosti.

-ilustracija, točak (Maja ima fotku)

U skupu intervencija koje bi se mogle podvesti pod "komunalnu politiku" dubrovačke gradske zajednice, svakako valja ubrojiti odredbe o čistoći grada i higijenskim uvjetima, koje će se opredmetiti na opsežnim radovima na sustavu kanalizacije u 14. i vodovoda u 15. stoljeću. Ti važi komunalni objekti koji i danas postoje i djelomično su u funkciji, građeni su kamenom i spomenik su par excellence visoke razine tehničke culture i dubrovačkog urbaniteta.

Na transformaciji grada iz drvenog u kameni dubrovačka je vlada silno nastojala, imajući ponajprije u vidu gradske ulice i njihovo popločenje. Ortogonalni sustav ulica koje protječući cjelinom grada povezuju sve njegove dijelove, a u zajedničkoj su uporabi- glavni je način diferenciranja javnih prostora od onih privatnih. Težnja popločavanju javnih prostora najprije opekom, a onda kamenom, težnja je podizanju gradskog komfora, a opet je ta javna gradska "udobnost" i mjerilo stanja stvari. Početak popločenja Dubrovnika datira prije 1328., jer se tada u arhivskim vrelima spominju radovi na izvedbi pločnika u ulici Lučarici. Godine 1407. Veliko vijeće donosi odluku o popločenju svih ulica grada, a 1468. Placa se ima popločati četvrtastim kamenom. Usporedbe radi popločenje u Parizu uvedeno je 1185., u Luebecku 1310., dok je 1339. bila popločena cijela Firenca.

I danas impresionira geometrija popločenja Grada, premda je ta urbana oprema sklona habanju, pa se svako nekoliko mora mijenjati. Arheologija nam pokazuje načine popločenja Republike- osobito lijepe kamene ploče ulica i trgova, opeku slaganu na "riblju kost", te opeku omeđenu pojasom kamenih ploča. U kasnijim, neizdašnjim vremenima, osobito nakon potresa 1667. susreće se podna obloga

s oblucima, vrlo lijepo dizajnirana, a vrlo otporna na habanje. Najposlije, pločnik Straduna je u vrijeme srbočetničke agresije bio znatno i teško oštećen, te se nedugo iz rata njegov kamen- dolit- dobavio i vrlo je uspješno provedena sanacija pločnika glavne gradske ulice.

-ilustracija- geometrija poda Straduna + vrata od Pila (Maja)

Pridodamo li navedenome građevno opremanje javnog prostora, primjerice podizanje Orlandova kipa s nosačem državne zastave i oznakom mjere „dubrovačkog lakta“ (51,2 cm), pa gradnju gradskih mostova, gradnju česmi i fontana na javnim prostorima, izradu klupica i ograda, potom numeraciju kuća i „slanica“, spremišta soli velikim gotičkim slovima i brojevima, te na dovratnike domova uklesane arapske kućne brojeve, figuralnu plastiku na pročeljima, poglavito javnih zgrada, natpise u kamenu izvedene latinskom kapitalom, heraldičke oznake na stambenim zgradama - upotpunjuje se registar opreme grada, fizionomija njegova javnog izgleda. Težeći uporno da kamenom obilježi svoje dimenzije, od popločenja tla do visokih obrambenih kula, Dubrovnik se brinuo ne samo za sigurnost i udobnost svojih građana, nego i za trajnost i estetiku. Za svoj urbani standard i ugled.

-ilustracija-

Kultura kamena - javno lice Grada

U kamenu i po kamenu prepoznajemo naše graditeljsko naslijeđe, kulturu i kamena i Mediterana, prepoznajemo vlastiti identitet i svoju supstancu. Dubrovnik je svoja najvažnija zdanja gradio od kvalitetnog rudistnog vapnenca izvrsne kvalitete, s otoka Korčule. Samo na malenom otočiću Vrniku, u korčulanskom arhipelagu bilo je nekoć 29 kamenoloma. Imao je Dubrovnik i svoje kamenolome iz kojih je brao kamen za gradnju, što je svakako utjecalo na razvoj klesarstva i graditeljstva, na veliku koncentraciju klesarskog i kamenarskog zanata u 14., 15. i 16. st. Kamenari, klesari, graditelji, ti davni majstori domaće krvi, imaju svoje bratovštine, regule, naučnike, alate, svoj zanat. Poznati kamenolomi bili su na otočiću Supetru pred Cavtatom, u Gružu, Rijeci, na Lopudu, Mljetu, Konavlima, a u Župi se vadio raritetni, porozni i emki kamen - sedra, pogodan za izgradnju svodova. Lokalni kamen služio je za raznovrsne gradnje i to planirane gradnje u manjim mjestima Republike, manjih državnih „centara“ poput Stona, Malog Stona, Cavtata, Lopuda. Ta su manja mjesta s pečatom autentičnosti planirane i artikulirane izgradnje, slijedila svoj centar, Dubrovnik, to je čuveno dubrovačko urbaniziranje svih svojih prostora u „malom mjerilu“, baštineći od njega i kulturu urbane opreme. Ističe se Ston, drugi grad Republike, planirani grad kojem je u 16. st. izrađena česma na južnoj strani Place, dovodeći vodu iz obližnjeg izvora Oko. Tada je i površina stonske Place -glavnog komunalnog otvorenog prostora- popločena kamenom. Na tom je prostoru obnovljen Knežev dvor, izgrađena zgrada kancelarije Republike, postavljen štandarac, uređena sat-kula.

Za velike, reprezentativne dubrovačke zgrade uvezio se kvalitetni korčulanski kamen, pa su Dubrovčani zajedno s korčulanskim majstorima, posebno porodicom Andrijića tijekom 15. i 16. st. podigli svoj veličanstveni, bijeli, kameni grad.

-ilustracija- Ston/Lopud/ Korčula

Općinski magazini - slanice

Općinska spremišta nalazila su s u raznim dijelovima grada , a najviše ih je bilo u blizi gradske luke. Primjerice, svi prizemni dijelovi kuća u Žudioskoj ulici služili su za skladišta. Kameni okviri njihovih ulaza izrađeni su tijekom 15. i 16. st. U gornjim katovima tih kuća živjeli su židovski trgovci. Bio je u toj ulici židovski Get, te je zajedno s općinskim magazinima bio noću zaključavan vratima na ulazu s Place/ Straduna i izlazu na liniji ulice Prijeko. U Dubrovačkoj Republici, gdje je službena vjera katolička, ali su druge konfesije imale pristup, poseban položaj imala je židovska zajednica koja se uspješno bavila novčarstvom i trgovinom, a iz svojih redova davla je i liječnike, pa je Dubrovčanima bila korisna. Unatoč tome što ih je držala „pod ključem“, Republika se u onodobnim uvjetima prema Židovima ponašala dosta liberalno, omogućujući im da svoje obrede vrše u sinagogi u Žudioskoj ulici (i danas postoji i jedna je od najstarijih u Europi), jedinom inovjernom hramu na svojem teritoriju!

Od 1461. Republika zatvara ulicu iznad crkve sv. Nikole na Prijekome, s kojom graniči niz magazina soli - slanica. Godine 1460. u toku radova na pojačanju sjevernih zidina izgrađena je i danas postojeća slanica zapadno od romaničke crkvice sv. Jakova na Pelinama.

u 16. st. izgrađena je slanica, priljubljena uz južni dio tvrđave Revelin na Pločama.

-ilustracija-

Žitnica Rupe

Osobita briga grada za čuvanje zaliha žita očituje se u gradnji dvaju spremišta: starije spremište a lokalitetu Na Andriji s početka 15. st., na jugozapadnom dijelu grada uz niz ženskih, benediktinskih samostana, te žitnica Rupe u visokom, južnom, klisurastom dijelu grada iz sredine 16. st. (gradnja dovršena 1590.). Rupe su jedinstvena zgrada, gradnja uklopljena u prostor stambenih nizova. U stjenovitoj bazi zgrade, u kamenu živcu izdubeno je 15 bunara za žito, dok su prostori I. i II. kata uređeni kao horizontalna spremišna ploha iz koje - otvorima u podu i svodu, te kanalima u zidu- žito pritječe u bunare. Konstruktivni sustav podsjeća na stare fontike, koji su bili dograđivani između Kneževe kule i arsenala u luci, u 14. st.. Konstrukcija Rupa je jasna, čista, utilitarna, sjajni prostor s razlogom nazvan „katedrala žita“, s impesivnim sadrenim svodovima. Nadograđene u vrijeme Austrije, obnovljene nakon potresa 1979. Jedinstveno su komunalno zdanje u europskim razmjerima. Rupe koriste Dubrovački muzeji, s napomenom kako bi se prvotna funkcija žitnice morala zorno muzeološki prezentirati.

Lokalitet na Andriji arheološki je u potpunosti istražen i konzerviran, projektna dokumentacija se dogotovljava, a Društvo prijatelja dubrovačke starine koje financira istražne radove i projekt, namjerava na tom lokalitetu uspostaviti arheološki muzej „ in situ“.

-ilustracija-

Lazareti na Pločama

U Dubrovniku, pomorskom gradu, gradu izrazite tranzitne trgovine, vrlo su se često širile zarazne bolesti, posebno epidemije kuge. Grad je stoga u cilju provođenja higijensko-sanitarnih i zdravstveno-epidemioloških pobuda organizirao kontujmace, leprozorije, lazarete na daljim i bližim lokacijama. Tijekom

15. st. lazaret je bio podignut na Dančama, poluotoku zapadno od grada, te na otočićima Mrkanu i Bobari, a tijekom 15. st. gradi se veliki lazaret na Lokrumu, koji se niti ne dovršava niti stavlja u uporabu iz sigurnosnih, obrambenih razloga. S kraja 16. st. su veliki lazareti na Pločama, dovršeni tek polovicom 17. st. Ovi lazareti imaju povoljnu lokaciju, jer su uz Dubrovački drum, Tabor i česmu Međed, a na putu kojim su stizale karavane iz turskog dijela Balkana. Zgrada je impresivno locirana uz gradsku luku, s nizom paralelnih uzdužnih prostora, s posebnim dijelovima za robu i putnike. Lazareti su nedavno obnovljeni, te će služiti u svrhu kulture, te kao sjedišta nevladinih, civilnih asocijacija.

-ilustracija-

Dubrovački vodovod i uloga u urbanizaciji grada

Oprkba stanovništva vodom (cisterne-gustijerne, pučevi) postala je oskudnom, pa je brodovima dopremana voda iz Mlina u Župi. Stoga su Dubrovčani pozvali najbolje projektante i hidrauličare svog doba Onofrija de Giordana iz mjesta Cave blizu Napulja i Andreuzza de Bulbita iz Tramonte, iz Apulije, južne Italije, njegujući sve jače trgovačke veze s njom, a ujedno imajući viziju razvoja tekstilne industrije za koju je voda itekako trebala, da im izgrade vodovod. I dok su gradovi mletačke Damacije u to vrijeme gradili velike općinske cisterne s kišnicom, slobodni je Dubrovnik uveo izvorsku vodu. Bio je to iznimno veliki i izazovni geo - inženjerski pothvat, izveden brzo i uspješno. Jedna od najvećih državnih investicija Dubrovačke Republike! Od srpnja 1436., kada je s njima sklopljen ugovor do listopada 1437. posao je morao biti gotov. I bio je. U Grad je dovedena bujica „najslađe tekućine“, kako zapisuje očevidac de Diversis, koji mu se divio, kao i Velikoj Onofrijevoj fontani tada savršeno ukrašenoj. Onofrio della Cava bio je najbolje plaćeni graditelj u službi Republike - 300 dukata na godinu- a nije za se čuditi: škrti je dubrovačka vlada plaćala izdašno, jer joj je majstor doveo vodu u Grad, popravljao joj sjedište- naime, izvršio je rekonstrukciju Kneževa dvora nakon požara iz 1435., a radio je i na fortifikacijama, njegov radovi i savjeti poznati su u Cavtatu, Stnu, Grobniku.....bio je on za pragmatičnu dubrovačku vlast dobro uloženi novac.

Dakle, ranorenesansni vodovod, glavnim dovodnim kanalom duljine 11.70 km, te kapaciteta 70l/s snabdijevao je Dubrovnik gravitacijom, pri čemu je raspoloživi pad iznosio 0,17%. Trasa vodovoda započinje od glavnog izvora u Šumetu-„Vrelo“, na koti od 109 nadmorskih metara, a spominju se manji izvori. Voda je dovedena iz dvanaestak km udaljenog izvora i otvorena Velikom česmom kod Vrata od Pila i Malom Onofrijevom česmom kod arsenala, te česmom na ribarnici u luci. Rezervoari vode smješteni su potom na Brsaljama, zatim u nekadašnjim skladištima soli „slanicama“ – pokraj sv. Nikole i sv. Stjepana. Istovremeno, izgradnjom vodovoda upotpunjena je stara kanalizacijska mreža grada. Zanimljiv je, k tome, niz mlinova sjeverno od Minčete povezanih linijom vodovoda. Uz gradski jarak gradi se Ulica od mlina, sagrađena odmah po izgradnji vodovoda, u kojoj se nalazilo 14 mlinova za žito i 14 stupa za obradu lana i vune. Bila je u funkciji do velikog potresa 1667. nakon kojeg se više postojeća ne obnavljaju. U naše je vrijeme Ulica od Mlina istražena, djelomično rekonstruirana i konzervirana, s vrlo čitljivim ostacima, a sve zaslugom Društva prijatelja dubrovačke starine. Ulici od Mlina “konkurira” danas u prostoru

stubište Uz Posat iz 1913. godine, skladno položeno kao vertikala do uspona na Srednji Kono, ocrtavajući različite slojeve i gustoću kultivacije prostora, skladno koegzistirajući u njemu i u vremenu (zar bi bilo dobro u tom prostoru, u nelojalnoj konkurenciji s postojećim, vidjeti elevator, tehničku, hladnu napravu koja bi ljude vozila do krajobrazno izuzetno konfliktne mase garaža na Iljinoj glavici?)

Vodovod u povijesti nije služio samo za dopremu vode u grad, nego je stoljećima služio i kao kopnena komunikacija grada s Rijekom dubrovačkom sve do Šumeta. Uloga vodovoda u urbanizaciji grada, odnosno dijelova kojim je bio trasiran, iznimna je, sačuvana i prostorno- struktuno i toponimski. Naime, "kono" je dubrovački naziv za kanal, pa je trasiranje triju kanala duž podnožja padine Srđa, na potezu ponad Gruža, ujedno bio postavljen i konačni okvir za sustav putova i ulica na prostoru Pila i Konala. Urbanizacija tog dijela grada, s tri longitudinale, putevima uređenim nad vodovodnim kanalima : Gornji ili Treći Kono, Srednji ili Drugi Kono, Donji Kono dali su imena i uredili prostor predgrađa, danas grada. Iznimna vrijednost vodovoda, tako uspješnog projekta Republike, izražava spremnost gradske vlasti da se upusti u rizike, da planski preoblikuje čitava predgrađa, pokazuje koliko je dubrovačka vlada bila odgovorna, organizirana i odlučna u građenju grada, kao kuće svojih građana. A to otvara temu prigradskih naselja, urbaniziranja tih naselja i trasiranje putova- komunikacija.

Prigradska naselja - predgrađa- urbanizacija

Kroz povijest su uređeni agrarni prostori oko grada, postali osnovom urbanizacije njegovih predgrađa, koja su se postupno stapala s gradom. Širi prigradski prostor Dubrovnika sačinjavali su predjeli Ploče sa Svetim Jakovom na istoku te Pile s Boninovom i Konalima na zapadu, kao neposredne kontaktne zone Grada. Smješteni na strmi padinama brda Srđa završavali su niskom stjenovitom obalom. Isprva, bili su to iz sigurnosnih razloga gotovo «brisani» prostori prošarani tek putovima, puteljcima, terasastim vrtovima, crkvicama i ponekim samostanom.

Putovi - komunikacije u službi urbanizacije

Izgrađujući postupno svoj teritorij, Dubrovnik je težio da čak i puteljke i staze između vinograda i polja sredi na isti onaj pravilni način kao i ulice unutar svojih zidova. Ova misao Milana Preloga umnogome potvrđuje ne samo sinergiju prirodne zadatosti i ljudsku joj prilagodbu, već osmišljene module krajobraznoga mjerila. Samo tako mogao je nastati pojam kultiviranog dubrovačkog krajolika, jer su umijeće vladanja prostorom Dubrovčani doista posjedovali.

Da bi se lakše moglo koristiti svoje prigradske posjede, valjalo je polagati putove i staze u krajobrazu, valjalo se baviti parcelacijama zemljišta, uvoditi red u prigradske agrarne prostore. Tako su oni počeli postajati uredno prohodni, a čestice kultiviranog zemljišta lako dostupne. Tekao je proces urbanizacije.

Najstariji općinski put izvan Grada uzdužno položen pravcem istok-zapad, bio je usmjeren prema Gružu, pretpostavlja se da je postojao još u 9. ili 10. st., a počinjao je na Pilama, uspinjao se do crkve sv. Andrije, nastavljajući prema Tri crkve i istoimenom predjelu, usmjeren u pravcu gruških vrtova i vinograda. Još jedan dio tog puta postoji na današnjem Boninovu i nosi ime Put Od Republike

(na žalost je znatno smanjen!)

Njegov početni dio (s Pila) nosio je znakovit naziv Između vrta (genitiv množine!), što govori da je vodio kroz vrtove na Pilama, u najneposrednijoj blizini grada. I danas je to popločena gradska ulica istog imena i još uvijek s vrtovima. Zanimljivo je da se taj potez nastavlja iz samog grada - od crkvice sv. Nikole, ulicom Prijeko, crkvice od Sigurate, pa na Pile, do ulice Između vrta, kao kralježnice predjela. Uz tu ulicu ritmički su bile razmještene srednjovjekovne crkvice sv. Feliks, sv. Vid, sv. Andrija i dalje prema zapadu Tri crkve na Boninovu. Ispravno pretpostavlja Bruno Šišić, autoritet među krajobraznim stručnjacima, da je opisana najstarija trasa puta prema Gružu, bila decumanus, a postojao je i prigradski cardo, a to je zacijelo ulica Zrinsko Frankopanska, najstarija i najdulja ulica u Dubrovniku, te da su se ta dva pravca križala na poljani Jamine, nedaleko od ulaza u Grad. Spomenuta dva putna pravca, te dobro složena mreža sporednih, prigradskih komunikacija bile su od posebne važnosti za grad. Ističu se još dva puta, onaj Uz Busovinu (busovina= zelenilo šimšira), širi prostor oko Ilijine glavice, položen nešto ukoso između prostora carda i decumanusa (postoji i danas i najromantičnija je dubrovačka ulica), te značajni put okomito položen uz padinu Srda, nekada je sezao do Boninova spajajući se na put prema Gružu, a to je Privežna ulica, koja više se seže do Boninova, ali postoji u dobrom svom dijelu. Eto najsazetijeg prikaza putnih pravaca, a posebnost tog sustava ogleda se i u obzidanosti putova i ulica.

Dakle, izvangradska matrica izgradnje temeljena je na pravcima povijesnih putova i triju trasa vodovoda, koje su se zbog konfiguracije terena protezali na tri razine Konala. Poprečne pješačke komunikacije omogućile su prilično pravilnu parcelaciju, formirajući tako insule suburbane gradnje, što se kao posljedicu intenzivnog razvoja agrarne proizvodnje pokazalo pogodnim za sve brojniju pojavu ladanjskih gradnji smještenih u kultiviranom zelenilu. No s razvojem Grada i njegovom sve manjom ugroženošću od neprijateljskih napada, prigradski prostori se u 15. stoljeću počinju izgrađivati i dobijati svoje funkcije. Uz postojeći sustav komunikacija formira se postupno rezidencijalni prostor grada. Ladanjska izgradnja imat će značajni utjecaj na tipološke karakteristike modela izgradnje kuća za stalno stanovanje, pa se razvija tip prigradske kuće uoklojene vrtom, koja je u tlocrtnoj organizaciji zadržala ladanjsku dispoziciju prostora, s obaveznom vrtom parcelom, ali i šetnicama, odrinama, pižulima, arlama - ladanjskim repertoarom, pa dolazi do sinteze ladanjske i gradske stambene arhitekture. Takav tip stambene izgradnje tijekom 18. st. susrećemo na cijelom kontaktnom području grada : na Pilama, Boninovu, na trima Konalima, gusta je rasprostranjenost takvih dubrovačkih kuća.

Nalaze se tu i **kapitalna zdanja ladanjske izgradnje** poput reprezentativnog kompleksa Crijević-Pucić u gornjem dijelu Pila uz perivoj Gradac, ljetnikovca Vice Sjepovića Skočibuhe s prostranim vrtom na lokalitetu Između tri crkve, te suburbana vila Mateja Lucijanova Pucić-Đorđić, ali i brojni drugi.

Na krajnjem jugoistočnom dijelu Pila, na Brsaljama nalazila se streljana u kojoj su se, osim vježbanja gađanja i obuke vojnika, isprobavala i novosalivena artiljerija. Kada u 15. stoljeću preko Konala stiže izvorska voda u Dubrovnik, uži dio Pila postaje industrijska zona i to predio U Pilama te uz zapadni dio gradskog jarka. Smiještaju se tu mlinovi za žito, stupe za lan i vunu, manufakture sukna s

bojadisaonicom, pogoni za štavljenje i preradu kože, lijevaonica topova i zvona, radionice stakla i sapuna. Uz te pogone nalazile su se i jednostavne kamene kućice majstora i radnika najvećim dijelom U Pilama. Istovremeno, na širem arealu u prostore starih terasastih vrtova Pila i Konala vlastela i bogati pučani smiještaju svoje brojne ljetnikovce s vrtovima koncipiranim «na dubrovačku». Time se cjelokupan ladanjski prostor Pila i Konala na neki način preoblikovao u «vrtini grad», što se današnjim prostornim jezikom naziva „vrtini urbanizam“ **Upravo još uvijek sačuvana prostorna organizacija ovih predjela, karakter i osobnost izvornih matrica gradnje - predstavlja stalnu i prepoznatljivu oblikovnu vrijednost, zasnovanu i obilježenu rahlim vrtnim urbanizmom.**

Preko **Ploča i Svetog Jakova** pružao se glavni **karavanski put, tzv. Dubrovački drum**, ujedno glavna trgovačka i diplomatska prometnica koja je vodila prema istoku, preko Niša do Carigrada, te u zaleđe do središnje Bosne. Njime su u Grad dolazile brojne karavane s raznolikom robom i stokom pa se zato na tom prostoru neposredno uz Grad gradi Tabor, prihvatilište karavana s higijensko-epidemiološkim sadržajima, a kasnije u 17. stoljeću i Lazareti - karantena i skladište za trgovačku robu. S 15. stoljećem dubrovačka vlastela, primjerice Gučetići, Saraca, (ostaci ljetnikovca dubrovačkog nadbiskupa - Biskupija u sv. Jakovu) počinju graditi svoje ljetnikovce na širem prostoru Ploča prema Svetom Jakovu, ali ne u onolikom broju kao što je to bilo na Pilama i Konalima, dok u 17. stoljeću započinje i gradnja rezidencijalnih kuća bogatijih pučana. Te kuće oblikovane su po tipologiji prigradskih kuća 17. i 18. stoljeća s prostranijim vrtovima i okućnicama, sukladno tradicionalnoj matrici. Sva izgradnja na ovom prostoru odvijala se neposredno uz glavnu prometnicu ali u poprilično rahloj tj. prorijeđenoj izgrađenosti. Suvremenim rječnikom rečeno osim ladanjske, Ploče su tvorile prometnu, trgovačko-skladišnu i sanitarnu gradsku zonu.

Prostori **Gruža i Lapada**, smješteni zapadno od Grada i obuhvaćeni gradskim područjem van zidina, «extra muros», u povijesnim vremenima bili su ruralni predjeli koji su za ono doba bili udaljeniji od Grada. Tu su se nalazila manja naselja seljaka, s pokojom crkvicom i samostanom, smještena nešto iznad obale, koji su obrađivali vrtove i plodno Gruško i Lapadsko polje, ali se ujedno bavili i ribarstvom.

Uspostavom stabilnih sigurnosnih prilika i odnosa sa susjedima Dubrovačke Republike, obala grušskog zaljeva tijekom 15., 16. i 17. stoljeća postaje poprište izgradnje brojnih vlastelinskih ljetnikovaca na vodi, ali i poljoprivrednih imanja s kućama bogatih pučana. Smiješta se tu i Dominikanski samostan Sv. Križa. Blaga i pjeskovita sjeverna obala Gruža omogućavala je i razvoj **brodogradnje** - pošto je gruški zaljev oduvijek bio vrlo sigurno i dobro sklonište brodovima, pa vrlo uskoro postaju poznati gruški škari - **brodogradilišta** isprva manjih a kasnije i velikih brodova. Bilo ih je ukupno sedam a oko njih nastaju i manja skladna naselja brodograditelja, koja su se sastojala od jednostavnih kamenih kuća sa skromnim vrtovima, tvoreći zajedno s ljetnikovcima i drugim kućama kultivirani krajolik Gruža. Na krajnjem jugozapadnom dijelu grušskog zaljeva od 16. stoljeća nalazio se lazaret za putnike i robu koja je brodovima stizala u Gruž s istoka.

Prostor Lapada, za razliku od Gruža, ostao je gotovo nenastanjen. Bio je prekriven najvećim dijelom borovom i čempresovom šumom, s pokojim poljem i

ponekom prastarom crkvicom, pa je zasigurno bio idealno područje lova. U Lapadu se gradi nekoliko ljetnikovaca (najstariji je onaj Benešin iz 14. stoljeća) uz i ponad plodnih polja te uz obalu lapadskog zaljeva zvanog Sumartin, gdje se nekad nalazio i lazaret (karantena). Gradi se tu i pokoja kuća bogatijih pučana a i skromne nastambe seljaka koji su obrađivali posjede gospara.

Prodorom Napoleonove vojske i propašću Dubrovačke Republike dolazi do drastičnih promjena u prostoru Dubrovnika i njegove najbliže okolice. Grad se odjednom pretvorio u veliki vojni logor pošto je u njemu isprva prebivalo oko 1500 vojnika, a njihov se broj kroz godinu povećavao. Toj promjeni iz civilne u vojnu namjenu Grada bilo je podređeno cjelokupno odvijanje života njegovih građana. Na snagu stupaju razne zabrane i ograničenja, poput policijskog sata, krajnje suženog korištenja vode, sječe i prodaje drva, žita, kruha, soli i ostalih vitalnih namirnica i proizvoda. Prvo je Francuska vojska prodorom na dubrovački teritorij početkom 1806. godine popljackala kuće te devastirala povijesna zdanja na način da im je promijenila izvornu funkciju te adaptirala za nove sadržaje. Time je došlo do potiranja izvornog oblikovanja prostora vrijednih samostanskih i crkvenih zdanja, koje postaju vojne kasarne, bolnice, zatvori i skladišta, te vlasteoskih palača i kuća bogatih pučana, u koje se useljavaju francuski vojnici viših činova i koji ih adaptiraju po svom ukusu i nahođenju. Ali i prostori javnih zgrada poput Kneževa dvora, Vijećnice, Sponze, Arsenala i gradskih kula se adaptiraju za nove sadržaje. Zatim je rusko-crnogorska vojska, tijekom francusko-ruskog sukoba mjeseca lipnja 1806. godine opsjedala i bombardirala Dubrovnik te zapalila gotovo sve ljetnikovce i kuće u neposrednoj njegovoj okolini, od kojih mnogi više nikad nisu obnovljeni. Francuska uprava gradi niz jakih utvrđenja oko Dubrovnika i na širem njegovom teritoriju; njih sveukupno trideset i tri. Izgradnju fortifikacija prati i izrazito intenzivna izgradnja novih modernih prostranih cesta na cjelokupnom dubrovačkom području, u narodu i danas zvan Napoleonov put, kako bi omogućili prilaze strateškim i vojnim mjestima te osigurali i nadzirali novi osvojeni dubrovački teritorij. Tako se probija put Iza Grada, ispod sjevernog dijela gradskih zidina u prostoru gradskog jarka, a iskopanim materijalom nasipavaju se u visini od 4-6 metara povijesne Brsalje i neposredan prostor pred zapadnim gradskim ulazom. Uspostavlja se nova komunikacija od Pila s Gružem i Lapadom preko Boninova, apstrahirajući pri tom povijesne komunikacije i pravce njihova pružanja, prolazeći kroz povijesne vrtove ljetnikovaca te narušavajući dotadašnju vrtu urbanističku matricu Pila ali i ostalog prostora. Ta nova cesta nastavljala se dalje obalom prema Primorju sve do Imotice, naselja na samoj zapadnoj granici nekadašnje Dubrovačke Republike. Svi ti radovi financirali su se novcem zatečenim u kasi Dubrovačke Republike, a kad su oni potrošeni uzimani su veliki zajmovi, a potom se oduzelo i svo crkveno, pa i ono religijsko srebro kako bi se pretopilo u dukate i njima financirala izgradnja.

Nakon upostave Austrijske uprave nad dubrovačkim područjem 1814. godine, prva desetljeća 19. stoljeća pratila su krajnja oskudica, siromaštvo i bolesti a tome su se pridružile i elementarne nepogode u vidu izrazito jakih potresa 1822. i 1823. godine i još više doprinijeli nastalom jadu, rasulu i devastaciji. Uvidjevši obrambenu moć koju je Dubrovnik imao svojim sustavom fortifikacija,

a koja bi mogla imati itekakav značaj u slučaju pobune ili zauzeća, odmah je dobio status zatvorenog grada, grada-tvrđave koji će biti ukinut tek 1886. godine, što je itekako ograničavalo život u njemu i njegov razvoj. To je razdoblje u kojem dolazi do osiromašenja nekadašnjeg patricijata i njegova sukcesivnog nestanka, pa se tako znatan dio vlasteoskih posjeda rasprodaje kako strancima tako i, u najčešćem slučaju, obogaćenim pučanima ili bivšim kmetovima. Druga i treća dekada 19. stoljeća iskorištene su za izmjeru teritorija i uspostavu katastra te zemljišnika bivše dubrovačke države. Ujedno se nastavilo s izgradnjom fortifikacija na cijelom dubrovačkom kraju na način da su se završile one tvrđave koje francuska uprava nije uspjela dovršiti te da su se izgradile nove. A zatim pomalo, oko sredine 19. stoljeća dolazi do ekonomske stabilizacije i ponovnog polaganog razvoja po novim pravilima ondašnjeg života, a koji se temeljio na trgovini i brodarstvu. Zgrade, bilo palače, kuće ili ljetnikovci, ali i crkve i samostani se popravljaju a grade se i poneke nove kuće, najčešće na Pločama i na Pilama, što bliže Gradu. U samoj povijesnoj jezgri Dubrovnika novi građevinski zahvati u najvećoj mjeri devastiraju povijesni prostor i njegovu arhitekturu. Najveće samostanske prostore zauzela je vojska i uprava grada pa se tako samostani Sv. Klare (vojna uprava), sv. Marije (gradsko poglavarstvo) i sv. Katarine (gimnazija) adaptiraju za novu namjenu. Nakon što je stara gotičkorenesansna Vijećnica 1817. godine zapaljena, prepuštena je propadanju a potom je 1863. srušena i nakon tri godine izgrađena nova, koja svojim gabritom i neorenesansnim stilom predstavlja strano tijelo u prostoru Grada. Ujedno je uz prvostolnicu srušena stara krstionica i uspostavljen trg, današnja Bunićeva poljana. Na Trgu oružja uz tvrđavu Revelin gradi se niz kuća vojno-sanitarnog sadržaja koje su u potpunosti izmijenile izgled tog predjela. Na južnim zidinama, na Bastionu sv. Margarite gradi se bolnički paviljon koji je prostorno bio povezan s jezuitskim samostanom - tada bolnicom. Stara Kula od Pila srušena je a postojala je namjera da se i dio gradskih zidina uz vrata od Pila sruši (Bastion od Pila) kako bi se osuvremenio zapadni ulaz u Grad i kako bi «što više svježeg zraka ulazilo u Grad - što stare zidine sprječavaju». A stvarni razlog rušenja ležao je u fortifikacijskoj jačini Grada koju je trebalo oslabiti. Gradska luka dobija novi izgled; srušena je stara Kula Ribarnice i najveći dio malog arsenala, a grade se novi veći gatovi kao i kamena obala uzduž većeg dijela luke. Tvrđava Sv. Ivana se pregrađuje a uz njezin istočni obod gradi se lukobran Porporela. Neke vlasteoske palače se ruše, poput one obitelji Gradi-Gradić i Gondola-Gundulić, da bi na njihovim mjestima bila izgrađena nova zdanja poput novog biskupskog sjemeništa i pravoslavne crkve. Građevinska djelatnost u drugoj polovini 19. stoljeća najvećim se dijelom odvija na Pilama i u Gružu; na Pločama manje dok je Lapad i dalje ostao izoliran i mimoiđen od intenzivnije izgradnje. Na predjelu Ploče, uglavnom uzduž glavne prometnice, grade se nove obiteljske kuće koje svojim oblikovanjem slijede tradiciju. Na prostoru zapadno uz Lazarete organizirana je Komarda – klaonica i mjesto prodaje mesa, koje je izmješteno iz gradskih zidina - prostora torete sv. Luke.

Pile značajno mijenjaju svoj izgled od druge polovice 19. stoljeća. Uz intenzivnu izgradnju novih obiteljskih kuća, kako u Pilama tako i na prostoru od suburbanih

vila Pozze-Pucić i Gracić pa prema Donjem konalu, značajan gradbeni poduhvat predstavlja i nova Općinska bolnica (1888.) na šumovitom prostoru zapadno od ljetnikovca Cerva-Pozze/Crijević-Pucić. Konjušnice koje su sagrađene na Brsaljama početkom 19. stoljeća adaptiraju se godine 1836. u kavanu Birimiša, koja i danas postoji kao kavana «Dubavka», a koncem stoljeća, 1897. godine, otvara se i novosagrađeni hotel «Imperijal», koji se svojim oblikovanjem i gabaritima nametnuo cjelokupnom prostoru Pila. Tako se Pile, uz postojanje već nekoliko privatnih manjih hotela i svratišta, već tada počinju oblikovati kao zona namijenjena turizmu. Tome doprinosi i prostor Brsalja koji služi kao stajalište kočija, kasnije omnibusa, te predstavlja sjecište lokalnog prometa.

Tijekom 19. stoljeća u Gružu se nastavlja izgradnja velikih drvenih brodova no pojavom parobrodarstva pomalo zamire ta djelatnost te čuveni gruški škverli pomalo nestaju. Na njihovim mjestima niče prostrana zidana obala namijenjena pristajanju većih brodova pa se tako Gruž počinje mijenjati i pretvarati u glavnu trgovačku i putničku luku Dubrovnika. Za te potrebe sagrađen je već 1886. godine prvi hotel na gruškoj obali, «Hotel Petka» a za potrebe skladištenja, nadasve ugljena potrebnog brodovima, sagrađena je Solska baza. No, ovaj predio počeo se širiti i prema istoku tj. zahvaćati prostor oko Gruškog polja. Tako se 1892. godine uz sjevernu stranu dna tog polja gradi kompleks Duhanske stanice koji se sastojao od upravne zgrade i preradbeno-skladišne zgrade, lijepog i prvog primjerka industrijske arhitekture u Dubrovniku. Također, nešto istočnije, 1897. godine austrijska Vojna uprava gradi Kasarnu – kompleks domobranske vojarne (Landwehr Infanterie Kaserne). Ovakvim razvitkom Gruž ujedno gubi onu povijesnu ladanjsku karakteristiku te poprima novu - privrednu, koju sačinjavaju pomorstvo, brodogradnja, zanatstvo i trgovina, a što sačinjava i ekonomsku osnovu samog Dubrovnika.

Početak 20. stoljeća donosi značajne promjene u načinu života Grada koje su započele u sam osvit toga stoljeća. Uz obnovu vodovodne mreže (1901.) koja je dovela vodu u svaku kuću Grada, ali i Gruža i Lapada, 1901. godine izvršena je i elektrifikacija a istovremeno je uspostavljena uskotračna željeznička veza sa zaleđem, ali i Bečom kao i dalje na istok. Realizirala se i suvremena organizacija gradskog prometa na način da je 1910. uveden tramvaj, prvi i jedini u Dalmaciji, koji je povezivao Pile s Gružem i Lapadom. Bili su to preduvjeti značajnijeg ekonomskog razvoja koji se i dalje temeljio na pomorstvu, zanatstvu i trgovini ali i turizmu i ugostiteljstvu.

Predio Ploče i dalje se, nešto intenzivnije, urbanizira izgradnjom reprezentivnijih obiteljskih kuća koje se i dalje najčešće smještaju uzduž glavne prometnice prema Svetom Jakovu. Među njima sadržajem i gabaritima izdvaja se kuća Banac, izgrađena 1912. godine iznad pjeskovite morske obale i kupališta Banje, pošto je sadržala desetak stanova i bila namijenjena za iznajmljivanje. Istočno od Lazareta uređuje se 1910. vojno kupalište Banje koje će postati i javna gradska plaža a na dijelu predjela Tabor gradi se (1913.) voluminozna zgrada Gim-

nazije koja se gabaritom nametnula okolnom prostoru ne uklopivši se u njega. Na samoj morskoj obali, ispod glavne prometnice 1913. sagrađen je prvi hotel na Pločama - Hotel Odak - na čijem će mjestu kasnije niknuti današnji hotel «Excelsior».

I na prostoru Pila početkom 20. stoljeća dolazi do intenzivnije izgradnje obiteljskih kuća i vila, kada cjelokupan prostor konturno poprima današnji izgled, a posebna pozornost poklanja se uređenju okoliša. Tako se adaptira i uređuje put Iza Grada (1899.), perivoj Gradac (1898.), park u Posatu (1904.), Brsalje (1900-1907.), Bogišićev park (1909.) te Posat (1913.). Ujedno se uvođenjem tramvaja ispred suburbane vile Pucić gradi glavna tramvajska čekaonica ispred koje se organizira tramvajsko čvorište i okretište.

Gruž nastavlja razvoj započet u drugoj polovici 19. stoljeća s tim da se dolaskom željeznice i brodarskog prometa on još intenzivirao. Željeznička postaja sa skladišnim prostorima sagrađena je na Kantafigu, krajnjoj zapadnoj točki Grada, zajedno s kućama u kojima su stanovali ljudi zaposleni na željeznici. Uvođenjem tramvaja u Gružu je sagrađena glavna upravna zgrada, spremište i radionica za tramvaje – Remiza na dnu gruškog polja, a na Batali je sagrađena elektrana koja je opskrbljivala sve potrošače tom novom energijom prosperiteta. Razvoj Gruža potaknuo je i znatnu izgradnju novih kuća ponajviše iznad luke ali i na novom prostoru od Boninova pa prema Gružu, a što danas čini ulicu Dr. Ante Starčevića. Sagrađeno je tu do 1914. godine niz reprezentativnih kuća ponajviše ožbukanih pročelja i u stilu secesije ali dosta i onih tradicionalnih oblika građenih od kamena.

U ovom razdoblju i u Lapadu se počinju polako događati mijene. Početkom stoljeća gradi se obala s cestom od Batale do današnjeg Orsana, pri čemu se nasipava dio obale. Tako nestaje «Male Venecija», razvedene uvalice s lučicom uz ljetnikovac Giorgi, a i ribnjaci ljetnikovaca Pozze-Pucić i Sorgo-Sorkočević ostaju «na suhom». Uspostavlja se i novi put prema Lapadu preko Gorice svetog Vlahu, te onaj oko samog poluotoka, a i tramvaj počinje voziti do Uvale. Na predjelima oko Svetog Mihajla i nad Gospinim poljem naseljava se niz hvarskih obitelji, izgrađivši kuće i obnovivši stare maslinike i vinograde. Godine 1912. sagradili su i prvu turističko-ugostiteljsku zgradu u Lapadu – pansion «Dalmacija». U Uvali te na nekoliko lokacija južne obale gruškog zaljeva, niču kupališta – drvene kućice sa stubištima koje vode u more a 1914. tu je, na prostoru nekadašnje Male Venecije, otvoren i novosagrađeni «Grand hotel Lapad».

U ovom su pregledu razmatranim gradskim dubrovačkim područjima pridodani i novi atributi iz vremena 19. i 20. stoljeća, kako bi se upotpunila slojevitost prostora sa svojim mijenama u “zadanosti”. Naime, za neke se intervencije u postojeće prigradsko tkivo može utvrditi kako su postale nezamjenjivi element, kako su urasle u sliku tih prostora : možemo li zamisliti Boninovo bez

slike Stare bolnice - danas sjedišta Dubrovačkog Sveučilišta (koja je u nedavnoj uspješnoj obnovi konzervatorskom zaslugom dovedena na izvornik njena projektanta Kuna Weidmana), ili zanemariti vile, stambenu izgradnju nastalu između dva svjetska rata? Upravo takva izgradnja gotovo je uvijek na tragu one ladanjske, dakle na tragu tradicije s potpisom suvremenika. Takve kvalitete, naravno odabane, ali u kategoriji prostor-vrijeme talože nove vrijednosti u dugom hodu razvoja grada i mijena epoha - okviru integralnog, a ne parcijalnog motrenja prostora.

Nažalost, mnogo je više primjera nezgrapnih, nestručnih i devastirajućih intervencija po području, ili onih već izvedenih, ili tek zamišljenih! Dijelom se neki od propusta mogu sanirati rehabilitacijom povijesnih i prirodnih ambijenata, neke su intervencije eklatantno već narušile krajobrazno mjerilo (hotel Radisson u Orašcu, hotel Libertas na ulazu u Gospino polje, nadograđeni hotel Bellevue na Montovjerni, novoizgrađeni hotel Villa Dubrovnik u sv. Jakovu, već ishođena dozvola za gradnju novog hotela Belvedere u sv. Jakovu, koji će još jedamput (nakon ratom devastiranog hotela na istom mjestu) definitivno uništiti skladan odnos i mjerilo urbane kompozicije tisućljetnog Grada i panorame njegovog prirodnog okoliša).

U navedenim primjerima hotelske izgradnje, a što je u dubrovačkoj gospodarskoj i prostornoj priči u tijesnoj vezi s turizmom kao monokulturom, valja posebno naglasiti da turizam donosi i mentalno zagađenje. Jer, ako se nameće kao monokultura stvara i tome adekvatne mentalitete, sustave vrijednosti i stilove ponašanja, i to ne samo unutar povijesne jezgre, već i cijelog gradskog područja, pa i manjim dubrovačkim izvangradskim naseljima, a sve se podređuje turističkim funkcijama. Valja konačno shvatiti da je potrošnja prostora nepovratna.

Osobito je bolno kad se troši dubrovački kultivirani krajolik.